MARIN PREDA

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

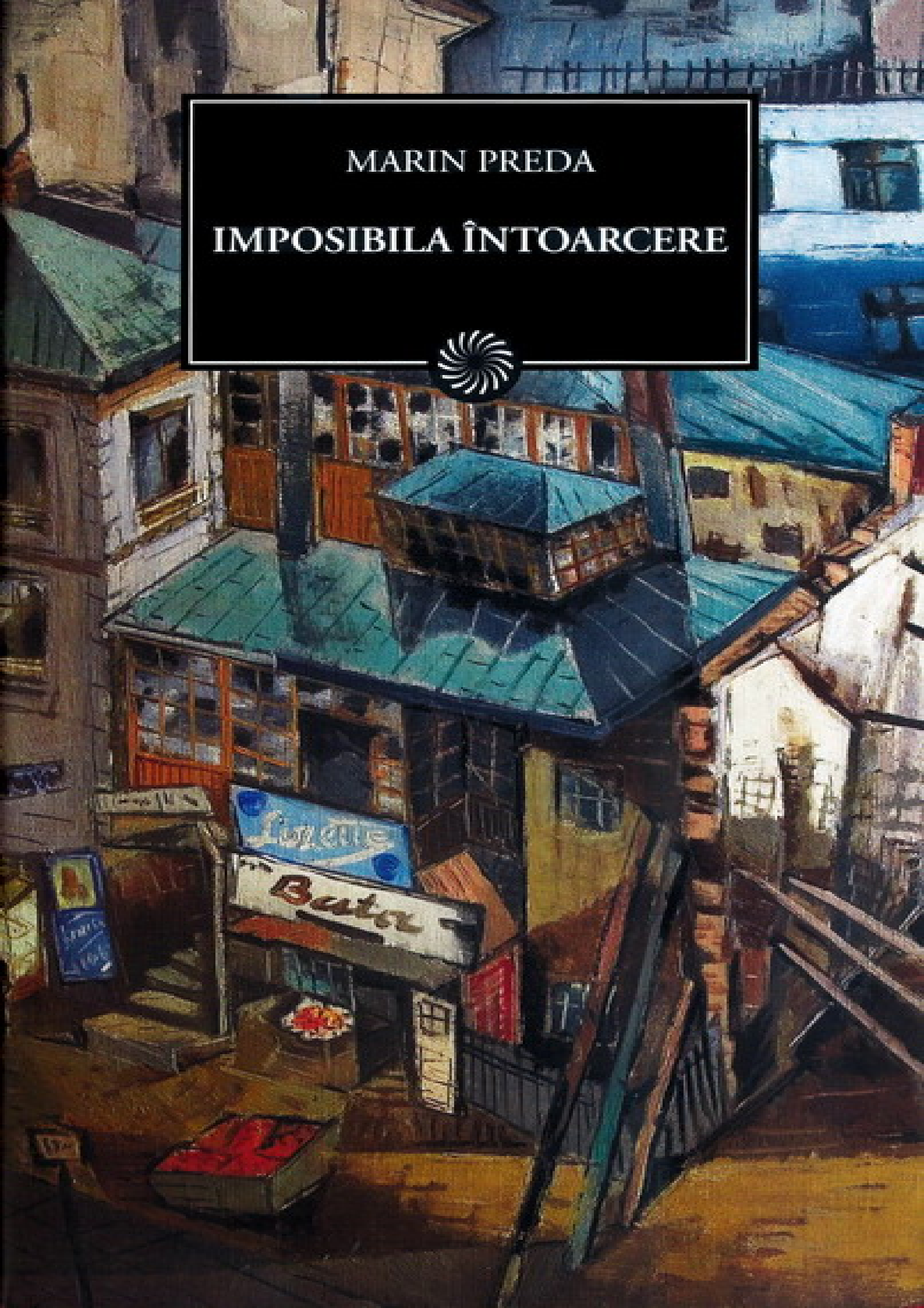

MARIN PREDA

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

Prefaţă de Gabriel Dimisianu
Referinţe critice de Cătălin Sturza
Tabel cronologic de Teodora Dumitru

Textul actualei ediţii este reprodus după
Marin Preda, *Imposibila întoarcere*,
ediţia a II-a revăzută şi adăugită,
Editura Cartea Românească,
Bucureşti, 1972

CUPRINS

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

- REFLECȚII ASUPRA PREZENTULUI
- REFLECȚII ASUPRA VIITORULUI
- DESPRE EVAZIONISM, LITERAR ȘI SOCIAL
- FATALITATEA RELAȚIEI
- IATĂ ȚĂRANUL!
- CĂRȚILE DEASUPRA APEI
- NEOBOSITA INVENTIVITATE A TIPULUI INFECT
- SPIRITUL PRIMAR AGRESIV ȘI SPIRITUL REVOLUȚIONAR
- SCRIITORUL ȘI MARILE SEISME
- CÂȚI OAMENI CUNOAȘTEM?
- PERSPECTIVA DE A DEVENI MORALIST
- COMPROMISUL CU PRIETENI
- COMPROMISUL CU IDEILE
- OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (I)
- OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (II)
- OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (III)
- UN SEMN DE ÎNTREBARE
- DESPRE ACTUALITATEA LUI I.L. CARAGIALE
- CE NE SPUNE ORION?
- CIUDATELE OBICEIURI ALE BUCUREȘTENILOR
- SADOVEANU, SAU PLĂCEREA DE A SCRIE
- UN COȘMAR
- BĂTRÂNUL ÎNVĂȚĂTOR
- ȘERPI PE HÂRTIE
- UN NOU SCRIITOR
- FARMECUL UITAT AL TEATRULUI

AGRESIVITATEA LA VOLAN
CITITORUL NEÎNFRÂNT
SOCIETATEA AGRARĂ ŞI UMANISMUL
CÂŢI OAMENI NE VOR HRĂNI
UTOPIE MODERNĂ
ORA DESPĂRŢIRII DE UN PRIETEN
UN CETĂŢEAN CARE SCRIE
SPERIETORI DE CIORI

CONFESIUNI

UN ÎNVĂŢĂTOR CIUDAT
MAREA CĂLĂTORIE
FALSUL LIBRAR
FUSESERĂ ACOLO EXAMENELE MAI GRELE?
STÂLPUL DE FOC IMAGINAR
PROFESORII
O ORĂ DE ISTORIE
VIOLENŢA
DESPĂRŢIREA NEŞTIUTĂ

REFLECŢII RISIPITE

TEMA POVESTITORULUI
IMPOSIBILA ÎNTOARCERE
CUM AM SCRIS „RISIPITORII”
FĂCĂTORII DE CUVINTE
ADEVĂR ŞI ÎNCHIPUIRE
ÎNSUŞIRE PIERDUTĂ
CUM SCRIEM
CÂND SCRIEM CEA MAI BUNĂ CARTE
CONTRIBUŢIE DE ISTORIE LITERARĂ
RISCUL SCRIITORULUI ŞI AL CITITORULUI SĂU
NOUTATEA TIPURILOR UMANE
DESPRE „INTRUSUL”
DESPRE TEATRU
POLEMICA
CIRCUITUL UNIVERSAL
CREAŢIE ŞI MORALĂ

CE VOM CITI MÂINE?
CĂRȚI ȘI EROI
SCRIITORUL ȘI CUVÂNTUL

CRONOLOGIE

PREFAȚĂ

FLORIN MUGUR ÎN DIALOG CU MARIN PREDA

REFERINȚE CRITICE

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

REFLECŢII ASUPRA PREZENTULUI

În zilele noastre, o ţară în care locuitorul ei câştigă mai puţin de o sută de dolari pe lună este numită cu dispreţ ţară subdezvoltată. Cum ai spune despre un om a cărui inteligenţă nu răspunde la un anumit test că e întârziat mintal! Cine a hotărât să fie numite astfel majoritatea popoarelor lumii? Şi cine a decis ca suta asta de dolari să devină, pentru un imens număr de oameni, o obsesie? Oare înainte de apariţia acestei sute de dolari oamenii nu trăiau fericiţi?

Un poet spaniol din generaţia mea, pe care l-am cunoscut fugitiv aici, la noi, avea fruntea încreţită de o nelinişte şi o indignare care i se întipăriseră pe figură parcă pentru totdeauna. Şedea la masă şi abia se atingea de felurile de mâncare, în timp ce colegii săi români, spre a nu-şi dezminţi latinitatea, erau sau păreau veseli nevoie mare, ca şi când ar fi vrut să spună că alţii au motivele lor să-şi încreţească frunţile, în timp ce noi le „aranjăm" pe toate şi n-avem de ce să ne îngrijorăm. Recunosc că filosofia asta nu e lipsită de temei, deşi ar trebui puţin reconsiderată. „Aranjarea" asta ne costă, în momentele de răscruce, vieţi omeneşti. Asta nu mai e „aranjament", ci tragedie. Mi se poate răspunde, printr-un eseu filosofic, că e o trăsătură specifică a poporului nostru să ocolească denumirea dezastrelor şi să facă haz de necaz. Da, aşa este. Numai că pe spinarea acestei filosofii unii

dintre noi am prins obiceiul să facem haz şi când nu e cazul, şi atunci când treburile ne aşteaptă şi gunoiul s-a adunat maldăr la uşă şi nu mai putem ieşi din casă. Ce mai e de râs într-o asemenea situaţie?

Să revin însă la spaniol. „Domnule, a început el cu o grimasă parcă de disperare, după ce i-am pus o întrebare pe care o pun adesea străinilor: care e situaţia ţăranilor din ţara lor? Domnule, eu sunt ţăran de origine şi vara asta am petrecut-o la ai mei. Sunt indignat: nu-i mai recunosc, îşi pierd demnitatea. Mândria lor… îşi pierd mândria! Nu mai muncesc ca să-şi câştige existenţa, ci ca să-i întreţină pe străini… Să câştige dolari! Citesc în presă că îşi oferă la cele mai scăzute preţuri din lume camerele lor, peisajele lor, potecile şi mormintele lor. Îşi dărâmă frumoasele lor case şi construiesc peste ele altele, care seamănă cu hanuri… infame hoteluri… birturi şi industrii, pentru ca posesorii de dolari din întreaga lume să vină la ei, să se simtă în largul lor şi să mai vină şi la anu'.. Sunt revoltat, domnule… Sunt gonit din propria mea ţară… Sunt un om fără ţară, n-am unde să mă mai duc…”

Şi poetul spaniol se opri din vorbit şi expresia chipului său deveni tragică. O simpatie adâncă mă năpădi pentru el, cu toate că-mi dădeam seama că în starea sa de spirit era şi ceva din exagerarea donchişotescă a vestitului hidalgo, şi încercai deci să-l aduc pe terenul realităţilor. „Domnule, îi spusei, înţeleg că o mare ruşine s-a abătut asupra plaiurilor dumneavoastră natale. În schimb, puteţi fi mândri că aţi scăpat în felul acesta de o altă ruşine, poate mai mare: nu mai sunteţi subdezvoltaţi. Am citit recent că Spania a depăşit nivelul fatal şi a intrat în rândul ţărilor ai căror locuitori câştigă mai mult de o sută de dolari pe lună. Gata! Aţi câştigat! Sunteţi dezvoltaţi! Victorie! Ruşinea a fost spălată. Mândria spaniolă…”

Dar tragicul poet, după ce mă ascultase câteva clipe şi pesemne dându-şi seama că i se cântă acelaşi cântec pe care îl auzise şi răsauzise până la saturaţie, îşi întoarse privirea în sine şi încetă să mai fie atent la spusele mele.

REFLECŢII ASUPRA VIITORULUI

Astăzi, fiul meu (şase luni!) a vrut să mănânce globul pământesc. Cititorul să fie liniştit, nu voi divulga cu ajutorul literaturii viaţa intimă a băiatului, scriindu-i rânduri „pentru adormit”, sau, în vreun roman, „sfaturi pentru fiul meu” etc. Întâi, pentru că ignoranţa e o stare care trebuie trăită la vârsta necesară, ca o protecţie împotriva a tot ce o poate lua înaintea experienţei, adică a inteligenţei precoce. Şi apoi, libertatea, acel sentiment divin de triumf care ne stăpâneşte când privim cerul şi pădurile, numai în anonimat ţâşneşte parcă atât de copleşitor din fiinţa noastră. Asta nu înseamnă, firește, că neanonimii sunt înlănţuiţi, ci doar că ei au, vorbind în jargon ştiinţific, o genă de adaptare în plus la o anumită activitate publică. Dacă fiul dumneavoastră n-o are, de ce să-l nenorociţi atentând la anonimatul lui, în care el e stăpân fericit pe un avion, pe o locomotivă sau pe un transatlantic? Un băiat, călare pe un excavator care înfige în moloz cu zgomot şi manevre julverniene dinţii cupei uriaşe de metal pe care o manevrează de sus, sau un tânăr inginer monteur, care aşteaptă un tren cu piese împachetate, fără viaţă, cărora el urmează să le găsească subtilele ghiventuri, să le îmbuce şi să facă astfel să apară, strălucitoare de frumuseţe şi de putere, turbina şi generatorul de curent care va lumina oraşul – ce-şi poate dori mai mult un părinte pentru fiul său?

Aşa gândim, noi, părinţii! Dar ce vor gândi ei, copiii, când vor fi în stare să gândească? m-am întrebat văzându-l cum se uită, cu o expresie de încântare extremă, spre globul pământesc de pe biroul meu. Culorile lui frumoase îl atrăgeau şi a întins mâinile spre el. Cred şi eu, am gândit, e frumos pământul nostru, culorile lui sunt adevărate, nu e nicio iluzie, ne place şi nouă, nu numai ţie. Şi i l-am dat să văd ce face cu el. L-a apucat foarte strâns în braţe şi, odată luat în posesie, după câteva clipe în care uimirea lui s-a întors înapoi de unde ieşise, l-a dus la gură şi a vrut să muşte din el.

Ei bine, i-am spus, asta să n-o faci, chiar dacă soarta te va împinge să ajungi un cuceritor. Pământul nostru nu e nici de luat în posesie de o singură persoană şi nici de înfipt dinţii în el şi de mâncat. Mai trebuie şi la alţii, nu e numai al tău!

Şi i-am luat, enervat, globul nostru terestru din braţe. Da, mi-am zis, dar când va fi cu adevărat pe mâna lor, ce vor face din el? Unii se mândresc în mod stupid văzându-i pe copii jucându-se de-a rachetele şi de-a cosmodroamele, zicând că vor face şi vor drege cu ele prin cosmos, că asta e o mare ispravă, ca şi când isprava asta n-am fi început-o noi, şi ca şi când nu ne-ar trebui un secol de aici înainte să ne gândim dacă drumul pe care am apucat este sau nu cel bun, şi dacă nu e, să lăsăm acest mare semn de întrebare copiilor noştri, să răspundă la el şi să oprească energic, dacă asta va fi concluzia la care vor ajunge, cursa care se impune omenirii nu ştim de către cine şi ne turbură minţile.

Degeaba citeşte un posesor de automobil că, în frumoasa dimineaţă în care el se pregăteşte să plece şi să-şi petreacă weekendul la iarbă verde, o sută dintre cei ca el au deja certificatul de deces în buzunar, iar pe câteva mii îi aşteaptă deja scaunele cu rotile în care îşi vor petrece restul zilelor, sau cârjele care le vor înlocui picioarele. Nimeni,

citind acest adevăr al statisticilor, nu se va duce speriat la C.E.C şi nu va da altă destinaţie banilor pe care îi strânge pentru maşină. Deşi ardeleanul, mai înţelept parcă, are o vorbă:

dacă vrei să more
cumpără-ţi motore…

Şi nimeni, având deja acest *motore*, nu se va duce să dea un anunţ la mica publicitate: vând Fiat 1300, stare excepţională, ducă-se pe pustii! Nici semnatarului acestor rânduri nu-i trece prin cap să facă aşa ceva. Acei o sută de morţi săptămânal şi acele câteva mii de grav răniţi sunt alţii, nu noi. Sunt persoane abstracte, fiinţe fără chip şi formă, şi numai lor o să li se întâmple astfel de pocinoage, pe-acolo, prin Franţa, nu nouă, aici, în România.

Ce legătură are asta cu cosmosul? ar putea să mă întrebe cineva. Cucerirea spaţiului extraterestru şi a planetelor este visul milenar al omenirii. Cum o să ne oprim de a o mai face? Are legătură, fiindcă face parte din acelaşi sistem tehnic care a creat şi automobilul. Şi dacă, aşa cum ne arată studiile, acesta din urmă ne face mai agresivi la volan, unde e progresul? „Faptul că un individ poate fi învestit brusc, din chiar clipa demarării, cu o putere materială şi cu o forţă disproporţionată faţă de mijloacele naturale de care dispune fără efort apreciabil constituie o sursă posibilă de abuz”, scrie cercetătorul. Dar cei care dispun de mijloace mult mai mari? Are omul destulă minte ca să stăpânească forţa colosală pe care inteligenţa lui iscoditoare a descoperit-o?

Am citit şi am recitit în aceşti ani de câteva ori admirabila carte de o mie cinci sute de pagini a ziaristului american William Shirer despre *Cel de-al treilea Reich, de la origini până la cădere*, într-o traducere franceză, care mi-a plăcut aşa de mult, încât simt un regret că divulg aici această lectură parcă numai a mea. Am avut acest sentiment, şi am

fost gelos să citesc parcă un al doilea „război şi pace” al timpurilor noastre, scris pe bază de documente, căzute în mâinile armatei americane, vârâte în cutii şi lăsate să zacă undeva în arhivele secrete ale statului american. Bravul ziarist, care trăise mulţi ani la Berlin, adus de meseria lui, le-a cercetat cu pasiune şi a avut talentul de sinteză necesar să scrie nu cincisprezece mii de pagini, cât ar fi putut fi tentat, ci de zece ori mai puţin, având deci, asemeni unui mare romancier, intuiţia atât a limitelor curiozităţii şi atenţiei cititorului, cât şi a limitei interesului pe care îl poate stârni un astfel de subiect despre care s-a scris atât de mult. Expunerea este simplă şi autorul posedă puterea de a se abţine de la comentariile la care un european ar fi fost ispitit. Format la şcoala „faptului” la care fuseseră formaţi scriitori străluciţi ai generaţiei sale, W. Shirer se mulţumeşte cu o singură idee pe care studiul documentelor i-a inspirat-o: avea în faţă arhivele unor cuceritori. Atât. Să povestească deci lugubrele lor fapte (fiindcă vor fi lugubre, documentele o dovedesc), urmărind această idee simplă şi purtat de experienţa sa directă pe care i-a prilejuit-o şederea chiar în acei ani în Germania… Iar nouă să ne dea posibilitatea să medităm liber asupra lor.

E greu de înţeles. De ce, după primele anexări, a Austriei şi a regiunii sudete, care limitau cuceririle germane la teritorii locuite de germani, şi acceptate în mod laş de către celelalte puteri, Hitler nu s-a oprit? Atacul asupra Poloniei a declanşat *de facto* începutul celui de-al Doilea Război Mondial. De ce a atacat Hitler Polonia? De ce adică a declanşat el războiul? Odinioară Tolstoi, respingând explicaţiile istoricilor şi militarilor, se întreba ce a căutat Napoleon în Rusia şi nu a găsit un răspuns în afara determinismului la care e supusă fiinţa umană îndată ce pe locul unde trăieşte ea apare un mit şi un mecanism care îl propagă şi îl transformă în forţă care supune voinţele şi influenţează

conştiinţele. I se reproşează lui Napoleon executarea ducelui d'Enghien! Ce glumă! Citiţi cum s-a purtat Hitler nu cu un om, ci cu popoare întregi sub ochii unei omeniri care se uita la înjosirile la care erau supuse aceste popoare ca şi când n-ar fi privit-o nicidecum!

S-a întâmplat ceva care ne pune o gravă dilemă în faţă. Acest cuib de cuceritori, care reuşiseră să pună mâna pe naţiunea germană, se prăbuşeşte deodată în conştiinţa noastră citindu-le faptele, în clipa când aflăm că la ideea lor de cucerire s-a adăugat, sau a fost însoţită în planurile lor, ideea de exterminare a celor cuceriţi sau transformarea lor în sclavi, în sensul pe care îl avea în antichitate acest cuvânt. *Idee care a fost pusă în practică.* Istoria însăşi parcă stă la îndoială: să-i treacă pe aceşti posedaţi în filele ei? Intră şi astfel de fapte în istorie?

Dar pe ce s-au bizuit ei totuşi pornind la neagra lor aventură? Nu putem să evităm să ne gândim că s-au bizuit pe puterea armelor, a armamentului modern în general. Maşinile, ingenioasele maşini… Motoarele, ingenioasele şi puternicele lor motoare au duduit pe pământul Europei şi au îngrozit populaţiile cu sinistrele sirene care urlau, însoţind avioanele, Stukasurile lor în picaj. Goring a fost un bun aviator şi un bun organizator al acestei arme. Cutare alt bandit ca şi el a fost un mare financiar care a făcut ordine în finanţe şi a redresat marca prăbuşită. Un altul a redresat industria, care a început să lucreze ca un ceasornic de precizie întors bine la timp… Nici nu-ţi vine să-ţi crezi ochilor citind! Îţi cade cartea din mână!

Fiecare secol îşi are dilemele şi temerile lui în ce priveşte viitorul. Citim, râzând cu ironie, de ce se temea omul din secolul cutare că va fi în secolul următor! În secolul următor, însă, nu s-a întâmplat nimic! Şi nici în cele următoare acestuia.

În secolul nostru însă s-a întâmplat. Revoluţia franceză e un poem idilic faţă de ceea ce s-a

petrecut cu noi în numai cincizeci de ani. Şi copiii sau nepoţii generaţiilor actuale nu mai au dreptul să ia cunoştinţă cu ironie de temerile şi neliniştile noastre. Şi să zică: ia uite de ce se speriau săracii bunici!

Nu suntem săraci! Şi dacă vor să nu li se întâmple lor ceva şi mai rău, să se gândească bine: din moştenirea pe care le-o lăsăm, acest cult pentru maşini este el bun sau nu?!

Deturnarea atenţiei are consecinţe enorme: Cultul soarelui, de pildă, n-ar fi mai bun, în timp ce am continua să ne perfecţionăm utilele noastre maşini cu care să zburăm şi spre Sirius, dacă avem chef? Sau al apei, misterioasa apă din care am ieşit, mama noastră, care înconjoară cu albastrul ei strălucitor globul pământesc?

DESPRE EVAZIONISM, LITERAR ŞI SOCIAL

Mi-aduc aminte că mă indignam odată împotriva făcătorilor de cuvinte care, spre deosebire de scriitorii preocupaţi de o problematică veritabilă, se mulţumesc să inunde hârtia cu torente de imagini şi cuvinte care nu spun nimic. Astăzi mi se pare că am găsit pentru ei o nouă denumire: scriitori evazionişti.

Nu voi face imprudenţa să concretizez scriitori evazionişti şi cărţi evazioniste, deoarece nimeni nu poate să ne asigure că în evazionistul de azi nu zace scriitorul angajat de mâine. Maladia însă, în sine, merită să fie discutată. În ce constă ea? Aşa cum spune şi numele, ea constă în ocolirea premeditată, programatică a problemelor reale şi obsedante ale timpului şi societăţii contemporane şi în evadarea, cu ajutorul unor torente de cuvinte şi imagini, într-un univers al închipuirii, care nu reprezintă nimic din ceea ce frământă nici măcar conştiinţa scriitorului evazionist, necum conştiinţa contemporanilor săi.

Un prozator care a scris o carte, nu chiar foarte legată de o problematică realistă, a primit din partea unui critic preocupat numai de probleme estetice un răspuns cam de felul acesta: am deschis cartea ta şi am dat acolo peste cuvântul „tovarăşe”. Nu mă interesează o asemenea carte, a spus criticul nostru.

Ce l-o fi interesând deci? Şi în ce măsură un indiciu de fixare în timp şi în spaţiu a unei cărţi contravine idealului său estetic?

Ce s-a întâmplat de s-a ajuns la asemenea poziţii puerile?

Putem oare presupune că aceşti scriitori şi critici, adepţi ai evazionismului în literatură, nu cunosc sau nu înţeleg istoria? Greu de crezut.

Ion Băieşu are o nuvelă intitulată *Acceleratorul*, în care eroul său, un om slab, deci un om mai mult sau mai puţin obişnuit, suferă un traumatism care nici măcar nu e foarte grav. La dimensiunile lui, însă, experienţa e decisivă. Omului nu-i mai place ceea ce se întâmplă în jurul său şi nu mai are nu atât încredere în mediul care l-a supus la un asemenea traumatism, ci forţa spirituală ca să lupte cu acest mediu, cu unele dintre ideile şi credinţele lui. Eroul, cu mica lui umanitate, simte că i se închide un drum pe care el nu are puterea să-l deschidă, şi el inventează un timp al său pe care-l accelerează şi-l încetineşte, după dorinţă, refuzând să participe chiar la propria-i viaţă, îmbolnăvindu-se, într-un cuvânt, de ceea ce mai înainte noi spuneam că se numeşte evazionism. Excelentă această povestire care pune degetul pe una dintre problemele reale ale timpului nostru.

Într-adevăr, e cazul să ne întrebăm: evazionismul literar nu este oare expresia unui evazionism social? Nu cumva fenomenul există în realitate, într-o anume parte a societăţii noastre?

Părăsind domeniul abstract al discuţiei despre literatură, îmi vine în minte o întâmplare care m-a şocat tot atât de puternic ca şi nuvela lui Ion Băieşu. Stăteam la coadă, cu ani în urmă, să-i cumpăr mamei o pereche de şoşoni. Erau şoşoni buni, ieftini, şi în cantitate neîndestulătoare, aşa cum se întâmplă la noi adesea să apară pe piaţă mărfuri bune, ieftine, dar insuficiente. Se făcuse ora nouă dimineaţa, era iarnă, şi stăteam toţi – o coadă lungă – aşteptând să vină vânzătorul şi să

deschidă magazinul. Pe la orele nouă şi jumătate, în fine, soseşte, binedispus, bine îmbrăcat, nu catadicseşte să ne arunce o privire, ne face doar un semn cu mâna, într-un gest căruia i-a exprimat el însuşi sensul, prin viu grai: Ehe, staţi, mai staţi! Nu înseamnă că dacă am venit o să vă dau marfa. Mai am treabă.

Şi, într-adevăr, a deschis magazinul pe dinafară şi l-a încuiat pe dinăuntru. La acestea am ieşit din rând, am început să zgâlţâi uşa şi să lovesc cu picioarele în ea. El a revenit foarte calm, şi în momentul acela un val de proteste s-a auzit în mulţimea care stătea la coadă. Dar, spre stupoarea mea, nu erau adresate vânzătorului, ci mie. De ce? N-am înţeles în primele clipe. Pe urmă mi-am dat seama că aveam în spatele meu un şir de cetăţeni care, prin nu ştiu ce mister, refuzau să ia cunoştinţă de realitatea în care trăiau şi considerau firesc ceea ce făcea vânzătorul şi nefiresc ceea ce făceam eu. De aceea protestau. Mă aflam deci în faţa unui evazionism activ.

Care este mecanismul acestui fenomen?

Ce se petrece, când ar fi fost atât de simplu, atât de uşor, să zici *nu* într-o anumită împrejurare, şi lucrurile să ia o altă întorsătură, sau să zici *da,* şi anumite lucruri să se petreacă, să se schimbe?

În lumea în care trăieşte, scriitorul, fascinat de ceea ce vede, poate lansa o sondă şi, în seninătatea conştiinţei sale, poate să studieze datele acestei lumi şi să ne dea, poate nu chiar un răspuns, asta, uneori, e foarte uşor, ci posibilitatea de a contempla noi înşine propria noastră viaţă, cu toate enigmele şi problemele ei insolubile. Şi atunci poate fi sigur că urmările gestului său creator vor fi imprevizibile.

FATALITATEA RELAŢIEI

Nu e uşor să-ţi închipui replica unui adversar. Cine s-ar recunoaşte drept purtător al unei maladii, aşa cum am încercat eu s-o descriu? Un scriitor care s-ar simţi vizat întâi ar nega că e vorba de o maladie şi, în al doilea rând, ar respinge descrierea fenomenului.

Nimeni n-ar accepta o discuţie pe acest teren. Ba chiar, în felul în care am pus problema, n-ar accepta niciun fel de discuţie. De ce? Pentru că mie îmi este la îndemână să pun problema în acest fel, iar scriitorului evazionist nu-i este. Încât, pentru folosul discuţiei noastre, să ne propunem să părăsim avantajele pe care noi înşine ni le-am creat şi să încercăm să înţelegem care ar fi gândirea intimă, filosofică şi estetică, a scriitorului care respinge tipul de literatură pe care noi îl apărăm.

Mă gândesc, deci. Cobor în forul meu interior. Simt o pace indestructibilă şi o mare desfătare spirituală, reflectând cum să scrii o carte despre un om pur care îşi vâră cele două degete groase ale mâinilor sub vestă şi, ştiind perfect în ce epocă istorică trăieşte, se detaşează de orice fel de probleme şi de orice fel de adevăr. El este un om în sine, fără viaţă de relaţie, nu numai socială – asta nu intră nici măcar pe departe în discuţie! (ştiţi, odinioară, când un editor trebuia să publice un roman de tip Zola, cu mineri în revoltă, scria dedesubt, în semn de scuză şi ca să nu trişeze faţă de cititorii săi, *roman social*, adică o specie aparte care îşi are curioşii respectivi, care trebuie anunţaţi

în felul acesta că le-a sosit şi lor marfa pe piaţă) –, nu, nu e vorba numai de relaţia socială, ci de relaţia simplă, să-i zicem eternă, dintre un individ şi încă unul, sau şi mai puţin, de relaţia dintre un individ şi obiectele care-l înconjoară sau soarele care-l încălzeşte. Ba, de ce să ne oprim aici? Un individ fără niciun fel de relaţie. Nu este o plăcere? în lumea noastră literară a apărut o prejudecată foarte înrădăcinată, că literatura trebuie negreşit să dezbată probleme de conştiinţă. E adevărat că le dezbate, dar de ce trebuie *negreşit*? Cine a hotărât chestia asta? Şi, mai ales, cine a hotărât că singurul mod de a o face este cel de relaţie, aşadar cel care ar explica drama sau fericirea omului prin fatalitatea relaţiei dintre un individ şi altul sau dintre individ şi societate? E o prejudecată de care tot mai mulţi scriitori vor să se dezbare. Trebuie să atacăm problemele omului dintr-un punct de vedere inedit!!! Facem abstracţie de *fatalitatea relaţiei* şi-l lăsăm pe erou să se uite în sine, să descopere, să vadă ce-i mai rămâne. Ei bine, nu e interesant de ştiut ce-i mai rămâne omului dacă face această abstracţie? Şi dacă-i rămâne ceva, acest ceva n-ar fi un teritoriu al său, absolut liber, în timp ce teritoriul de relaţie e condiţionat? Ei, chiar nu credeţi că merită să explorăm acest teritoriu al libertăţii absolute? Şi nu vă încălzeşte inima ideea că trebuie să ne convingem prin scriitură, negând cu fiecare frază pe precedenta, dacă acest teritoriu există, iar dacă există, să-l cultivăm? Şi la urma urmei ce-i oferă omului fatalitatea relaţiei? Veşnice conflicte între individ şi iubita sa, între el şi familie, între el şi un grup de indivizi, între el şi societate! Care îi macină viaţa şi, asemeni regelui Lear, îl fac să rătăcească în cumplite erori, nedreptăţi comise de el însuşi şi pentru care nu-l iartă nimeni! Care au constituit obiectul literaturii de când există ea, creând opere în care s-a spus aproape tot! Cu ce a fost încoronată viaţa unui om ca personajul dumitale,

Ilie Moromete, victimă a relaţiei, care la sfârşitul vieţii sale este dus cu roaba acasă, el, care iubise atât de mult această lume, cu caii şi pământul lui, care aveau pentru el o dimensiune metafizică? La ce bun să creezi astfel de eroi, cu un astfel de sfârşit? Nu, hotărât, trebuie să ferim literatura să intre în asemenea impasuri, fiindcă, să fie clar! literatura de relaţie se află într-un impas, şi nu literatura noastră pe nedrept numită evazionistă.

Mă opresc aici, neliniştit. Dar de unde-mi vine neliniştea? Au existat parcă pe lume nişte teritorii în care nu numai literaţii, ci întreaga populaţie, de multe milioane, a unor imperii, trăia în felul acesta… Aurul îl aruncau, râzând, unor străini care puseseră pentru prima oară piciorul pe pământul lor. Conflicte nu existau între ei, le alungaseră, reuşiseră să descopere teritoriul absolut din fiinţa lor. Iar acei străini au pătruns cu uşurinţă până la împăratul lor, l-au luat prizonier (erau puţini aceşti străini, câteva sute!), au cerut toate bogăţiile şi, după ce le-au obţinut, l-au ucis pe împărat şi au început să măcelărească îngerească populaţie de câteva milioane, care nu cunoştea fatalitatea relaţiei, şi care cine ştie de când trăia astfel… N-a fost măcelărită în întregime, pentru că mai era aur de scos din pământ. Au fost trimişi misionari cu biblia care, studiind obiceiurile ciudate ale acestor oameni, au ajuns la concluzia că erau atât de duşi în absolut aceşti băştinaşi, încât era nevoie ca ei, misionarii, să tragă clopotele în sat, la orele douăsprezece noaptea, ca să le reamintească bărbaţilor că e timpul să-şi îndeplinească datoriile conjugale.

Este opinia unui specialist care a cercetat aceste imperii, şi nu o fantezie de scriitor. E vorba de cunoscutele imperii distruse de conchistadori.

În ceea ce ne priveşte pe noi, românii, am cunoscut odată un gânditor care mi-a spus următoarele: badea Gheorghe a boicotat totdeauna istoria.

Să presupunem că există un astfel de badea Gheorghe. E nevoie doar să presupunem, pentru că, în realitate, unde a boicotat badea Gheorghe istoria? La Rovine? La Podul înalt? La Călugăreni? La Plevna? În Munţii Tatra?

Mai degrabă putem spune că istoria l-a dus de nas pe badea Gheorghe şi că el a învăţat, din vicleniile ei, viclenii şi mai mari, şi a ştiut în felul acesta să i le dejoace, uimind pe foarte mulţi de pe acest continent, care nu o dată se trezesc întrebându-se: cum existăm noi, românii? Cine suntem? Ce e cu noi? Ce este asta, România?

Dar să ne oprim puţin asupra unui ipotetic badea Gheorghe, mare sabotor al istoriei. Ei bine, ce i-a făcut el acestei istorii? Ce dureri i-a provocat? Ce tulburări în mersul ei îi aparţin lui badea Gheorghe prin faptul că i-a întors el spatele? Dacă şi istoria l-ar fi imitat, şi badea Gheorghe şi istoria ar fi stat supăraţi spate în spate, atunci am fi avut motive să ne bucurăm că, ia uite, cum a reuşit el să determine această zeiţă să producă ravagii în alte părţi, în timp ce plaiurile lui badea Gheorghe au rămas neatinse şi din ele nu s-au auzit secole întregi decât fluierul doinitor şi cântecele lui senine, estompate doar din când în când de zgomotul ierbii fragede rupte de la rădăcină de boturile umede ale boilor.

În realitate, peste aceste plaiuri a curs sânge, iar acel badea Gheorghe nici n-a existat.

Cineva s-ar putea întreba: e chiar atât de importantă literatura, încât să intre în interiorul ei astfel de avertismente? După părerea noastră este. Chiar dacă există dorinţa, provocată de dezamăgiri, de a o îndepărta de la această misiune. Nu micşorând în gândirea noastră forţa de influenţare a conştiinţelor pe care o are arta ne rezolvăm dezamăgirile. Dezamăgirile nu sunt, firește, de ordin literar. De ce, atunci, să suporte ideea de literatură aceste consecinţe?

Nu arta de relaţie s-a depreciat, ci acei scriitori care au falsificat-o. Desigur (şi asta am mai spus-o

cu altă ocazie) e foarte adevărat că sarcinile prea mari înăbuşă literatura, exilând-o în domeniul abstracţiilor. După cum sarcinile prea mici, sau prea periferice, o coboară în anecdotic sau în amorf.

Putem noi scoate literatura din dialectica implacabilă a existenţei? Sigur că da. Dar atunci cei care sunt însetaţi să o facă trebuie să prevadă şi posibilitatea că, la ora douăsprezece noaptea, peste somnul lor, populat de jocuri frumoase sau groteşti, cineva să vină să le bată foarte tare clopotul fatalităţii relaţiei.

IATĂ ŢĂRANUL!

M-a vizitat fratele meu vitreg, Gheorghe, om de cincizeci şi cinci de ani, pe deplin conştient de rolul său în societate, familia lui fiind la ţară, în Siliştea-Nouă. Ştiindu-l ţăran, l-am întrebat: „Ce faci tu, aici, la Bucureşti?” La care el mi-a dat un răspuns pe care îmi rezerv dreptul de a-l folosi în noul meu roman: „Cum, zice, eu, mă? Construiesc societatea. Jumate am şi construit-o! A mai rămas jumatea ailaltă.”

S-ar părea că nici el nu e pe de-a-ntregul convins de gravitatea efortului pe care-l depune, deşi nici acolo în sat nu mai vrea să stea. Îşi angajează forţa de muncă la întâmplare şi uneori se şi califică. Până una-alta, doarme într-o baracă, pe nenumăratele şantiere ale Bucureştiului sau ale altor oraşe, şi nu dă prin satul lui cu lunile.

Întrebându-l ce face, de fapt, pe şantier, el mi-a răspuns că este şef, îşi comandă lui însuşi câte cărămizi să urce, câte să coboare, şef veritabil.

Într-o vreme am aflat că la „Carul cu bere” merg mulţi silişteni. De unde presupun că fiecare comună are preferinţele ei în ceea ce priveşte restaurantele capitalei. Curat ţărani! Totuşi, eu am scris despre ultimii dintre ei, *Moromeţii* (volumul doi). Critica s-a cam ferit să pună publicul în deplină cunoştinţă de cauză despre drama care se petrecea. Dar să intrăm puţin în fondul problemei. E uşor să ne liniştim spunând că nu există alt drum pentru ţărănime decât cel al cooperativizării. Pe scriitor îl interesează însă ce se petrece cu oamenii.

Istoria se impune ca o idee, ca o necesitate. Acesta nu e un lucru atât de abisal şi cu asta nu ne putem mulţumi. Este foarte uşor pentru omul de litere să se adăpostească în spatele necesităţii istorice şi să se eschiveze, în felul acesta, de la a se întreba nu câtă necesitate conţine istoria, ci care e soarta fiecărui om în parte, ştiind că omul nu are decât o singură viaţă de trăit, în timp ce istoria este înceată şi nepăsătoare.

Nu e greu de susţinut că, de pildă, Dostoievski nu înţelegea necesitatea progresului social. Dar el a descoperit, ignorând pentru moment istoria, că scena este ocupată de demoni, care, însuşindu-şi ideile necesităţii istorice, dansează călcând peste vieţi omeneşti. În alte împrejurări, un american povestea cum satele erau distruse cu tractorul şi ţăranii erau alungaţi, puşi într-un camion care costa şaptezeci şi cinci de dolari şi trimişi într-o ţară a speranţei, California, unde fructele putrezeau pe jos, neculese, şi nici nu era voie să fie culese, din raţiuni cu neputinţă de înţeles. Natura îşi revărsa roadele asupra pământului în timp ce un ţăran, ameninţat să moară de foame, era salvat de o ţărancă, de sânul căreia era atârnat ca un sugar. Imagine literară forţată, specifică prozei americane, dar care nu exprimă mai puţin realitatea cumplită a dispariţiei clasei ţărăneşti, pe o planetă pe care progresul tehnic n-ar trebui să trăiască din destrămarea unei structuri de viaţă veche de mii de ani.

Cine ne impune această cursă, ale cărei consecinţe nu sunt pe deplin previzibile? înainte de a lăsa în suspensie această întrebare, e cazul să privim realităţile în faţă. Ţările cele mai puternic industrializate, şi care au eliminat clasa ţărănească din arena socială, furnizează cantităţi fantastice de alimente (carne şi cereale) ţărilor care posedă, încă, o clasă ţărănească, după care ni se rupe inima.

Revenind la literatură, îmi amintesc de un erou considerat de Moromete cu îngăduinţă, şi pe care-l cheamă Năstase Besensac. Era un om nevoiaş din toate punctele de vedere. Asta se petrecea acum treizeci de ani, când Năstase trebuia să se însoare. Cum s-a însurat şi cum a trăit acest erou nu e interesant. Astăzi, însă, Năstase Besensac, care e un personaj real, are televizor. În faţa acestei realităţi brutale, îmi trebuie timp să reflectez înainte de a mai scrie ceva despre ei: pentru că, iată, ăsta e ţăranul din zilele noastre, dacă mai poate fi numit astfel…

CĂRŢILE DEASUPRA APEI

Ca oricăruia dintre noi, ştirea nu mi-a venit dintr-odată ca să arate amploarea catastrofei, ci într-un mod răsfrânt şi treptat.

Pentru un om care trăieşte în sfera închipuirii, cum este scriitorul, astfel de catastrofe, de cele mai multe ori, prin brutalitatea lor, îl readuc la realitatea reală şi îl pun în situaţia să-şi dea seama de limitele artei sale. Într-adevăr, la ce mai folosesc cărţile când ele plutesc pe apă? Cel care le scrie se poate simţi micşorat şi se poate întreba cum să-şi ajute semenii, ce să facă pentru ei, când el nu ştiuse decât să scrie. Şi aici, deodată, în ciuda acestor adevăruri, putem înţelege valoarea incalculabilă a artei. Cărţile, în mod fizic, se distrug. Bibliotecile pot fi luate de vâltori. Dar în acele clipe, în conştiinţa oamenilor, opera de artă îşi arată consecinţele fără greş: ea a cultivat în oameni curajul, spiritul de sacrificiu, solidaritatea, abnegaţia, bravura, eroismul şi înfruntarea bărbătească a morţii.

Există totuşi o artă care s-ar putea simţi umilită în astfel de împrejurări? Este oare adevărat că muzele trebuie să tacă? Pentru a răspunde la această întrebare e cazul să ne imaginăm următorul tablou pe care nici nu ştiu dacă nu cumva l-am văzut: este vorba de apă, de foc sau de cutremur. Un privitor, plasat la o anumită înălţime, vede imediat ce ar trebui să facă acei oameni care răcnesc în chinurile cataclismului sau aleargă care încotro, nici măcar cuprinşi de panică – panica

poate fi justificată! —, ci de dezordine, neînţelegere, risipire a forţelor, neputinţă generală, prin dislocarea nucleului solidarităţii umane. Iată nişte oameni cu totul nepregătiţi în faţa surprizei! zice privitorul. Cum e posibil acest lucru? zice tot el. Cum au trăit aceşti oameni înainte? Cum de nu-şi dau seama că dacă ar fi uniţi şi organizaţi, cei care nu sunt loviţi n-ar sta cu mâinile în buzunare, pe ideea că la ei n-a venit catastrofa?

În ce constă civilizaţia acestei colectivităţi? zice privitorul mai departe.

Colectivitatea din tabloul în discuţie, i-am putea noi răspunde, este una dintre acele colectivităţi în care artele ori au dispărut, ori au fost înlocuite cu jocuri abstracte ale imaginaţiei. E frumoasă imaginaţia în artă? Este splendidă. Poate ea lipsi? Dacă lipseşte, arta a murit. Dar arta nu e numai atât. Ea este deplină şi misterioasă când cumulează puterea imaginativă a sufletului uman şi aspiraţia omului spre perfecţiune morală.

Cine n-a fost cutremurat pentru totdeauna citind o scenă în care o fetiţă, chinuită de nişte oameni străini care o creşteau, era trimisă în miez de noapte într-o pădure să aducă apă, să adape un cal? În clipa în care se lupta cu imensa găleată, o mână apucă toarta şi fetiţa simte cum găleata devine uşoară, îşi ridică privirile şi vede un bărbat blând care îi spune cuvinte liniştitoare. Milioane de oameni care au citit această scenă, chiar dacă au uitat concretul ei, au păstrat în schimb sentimentul născut în ei, în clipa în care au citit, şi care îi va face ca aproape totdeauna să fie alături de un copil aflat în primejdie. Puterea sentimentelor odată născute nu va fi ştearsă de niciun dezastru. Arta care a dat naştere unor simţăminte atât de adânci nu se va simţi umilită niciodată.

Astfel îmi spuneam în timp ce vizitam la Sighişoara distrusa stradă a Clujului şi în timp ce

vasul-amfibie mă ducea pe deasupra satului înecat Vădeni, de lângă Brăila.

Mă aflu pe cheiul portului Galaţi. Apa este la doi paşi. Digul format din nisip, crengi de copaci şi saci cu pământ îmi dă sentimentul că totul s-a aranjat. Forfota din gara fluvială este cea obişnuită. Aproape de intrare îmi atrage atenţia o femeie cu un copil în braţe. Este bine îmbrăcată, iar copilul arată sănătos. Numai faţa femeii seamănă cu a celor care s-au ridicat după o mare febră. Buzele arse, nările spuzite, ochii puţin albiţi. Fără cuvinte multe, spune că e din Baldovineşti sau, mai bine zis, că a fost din Baldovineşti, unde se dusese să scape de inundaţiile frecvente din satul Pisica şi-şi făcuse o casă. Acum, această casă din Baldovineşti, cu sat cu tot, a fost ştearsă de ape. Nu a salvat nimic, decât copiii.

Toate acestea spuse fără cel mai mic tremur în glas, ca şi când ar fi întâmplări dintre cele mai obişnuite. A fost, a făcut, a dres.

Mă aşteptam să mă îndepărtez de ea, având şi eu aceeaşi stare de spirit. Şi cu toate acestea, şi nu numai pe mine, după câţiva paşi, m-a lovit emoţia cumplită. Apropierea a fost bruscă. Distanţele au pierit, fiinţa pe care ai avut-o în faţă parcă ţi-e soră sau mamă. Dar oare nu aşa ar trebui să se întâmple tot timpul? Trebuie oare să vină o nenorocire ca să ne simţim atât de apropiaţi şi să avem vie în minte ideea că, înainte de a fi orice-am fi, suntem oameni?

Aceste surori ale noastre îţi spun fără cuvinte că-şi vor aduna copiii împrăştiaţi, că o vor lua de la capăt, cu aceeaşi linişte pe care le-o dă instinctul vieţii, care la ele, femeile necăjite ale acestui popor, s-a transformat în datorie morală, în care ele înţeleg că trebuie să trăieşti nu numai pentru că îţi place, ci şi pentru că trebuie să trăieşti.

La fel de nepregătit m-a găsit şi imaginea de ansamblu a Brăilei şi Galaţiului, unde viaţa se desfăşoară normal şi unde am aflat că în acele zile,

cele mai grele, când nu numai apa ameninţa, ci şi vântul, care, pe lângă valurile distrugătoare, îi împiedica pe oameni să lucreze spulberându-le pământul din lopată, oamenii au ţinut, în apa până la brâu, concret, cu spatele lor, digul care se spărsese. Au stat în această poziţie atâta timp cât a fost nevoie ca să fie refăcut. Pentru mine, această imagine constituie simbolul rezistenţei noastre. De ce? Pentru că ne asumă şi pe noi, şi ne recunoaştem astfel în el, ca indivizi şi ca naţiune; pentru că, poate, aşa, va face din noi nişte oameni totdeauna treji, cu puterea de a răspunde fără panică oricărei surprize.

NEOBOSITA INVENTIVITATE A TIPULUI INFECT

Îmi vine în minte o întâmplare pe care n-am s-o folosesc niciodată în literatura de ficţiune, pentru simplul motiv că face parte din acele incidente de viaţă pe care oricum ai încerca să le filtrezi, sensul lor, pe care îl ştii numai tu, scapă cititorului, şi nu rămâne pe hârtie decât un fapt brut şi inestetic. De aceea am s-o povestesc aici, cu sentimentul riscului: întâmplarea mea s-ar putea să nu placă.

În grupul nostru, pe câmp, era un băiat care tot timpul îi trântea pe ceilalţi. Îmi dădeam seama că alţii erau mult mai tari decât el, şi chiar eu însumi, dar nu înţelegeam de ce se lăsau. Chiar şi eu mă feream de el şi refuzam lupta. Până într-o zi, când prea de tot am fost provocat şi n-am mai putut evita ciocnirea. Lupta a început, şi toţi ceilalţi s-au strâns în jurul nostru, îmi dădeam seama că era adevărat tot ceea ce ştiam eu. Din mişcările şi felul în care se lupta adversarul meu, simţeam că în curând îl voi trânti la pământ. Am văzut însă deodată, chiar în momentul în care mă pregăteam să-l dobor, că mişcările lui nu mai erau ale unui om care luptă. De pildă, nu mă mai ţinea decât cu o mână, ca să arate celorlalţi, ce? Că dacă-l dobor să poată spune că n-a luptat decât cu o mână!

Iar chipul său căpătase o expresie de paiaţă. Ce voia să spună? Voia să-i facă pe ceilalţi să râdă în toiul luptei. Iar dacă l-aş fi pus jos, ce adică, să se

considere că, din moment ce el se strâmba aşa, rezultatul luptei nu mai avea valoare?

Mi-am dat seama într-o clipă de toate acestea, dar m-am hotărât să merg până la capăt. Atunci, însă, asemeni unei lighioane care nu ştia să se apere decât într-un singur fel, eliminându-şi, de pildă, conţinutul intestinal, adversarul meu a împuţit aerul. Ceilalţi au izbucnit în hohote de râs. Lupta a încetat, înverşunarea mea s-a transformat în silă şi ruşine. Dar mai cu seamă în uimire: cum a putut inventa un asemenea procedeu infect, într-un moment în care ar fi fost cu neputinţă să mai evite înfrângerea?

…Era o luptă de copii, pe un câmp plin de verdeaţă, idilic. Dar de atunci mi-a rămas un reflex: nu mai pot intra într-o luptă în care adversarul, la un moment dat, începe să dea semne că inventivitatea lui în a evita înfrângerea nu va ocoli nici maimuţăreala şi, în ultimă instanţă (chiar dacă nu în aer, ci pe hârtie!), nici crearea unei atmosfere pestilenţiale.

SPIRITUL PRIMAR AGRESIV ŞI SPIRITUL REVOLUŢIONAR

Niciodată, poate, spiritul primar agresiv n-a avut o bază de idei mai solidă ca în această jumătate de secol. Numesc spirit primar agresiv, în accepţia pe care o capătă pentru mine în contextul contemporan această noţiune, acea mentalitate sau acea stihie care apare în timpul unor intense frământări sociale şi care tinde să conteste valorile spiritului. Să le înlocuiască cu ce? Cu nimic! Se poate trăi mai bine şi mai liniştit fără ele.

Din partea unei culturi occidentale trecute de apogeu, spiritul primar a fost servit de către grosul acelor intelectuali numiţi „de stânga" (dar care n-au aderat niciodată la partidul comunist), în fond nihilişti, printr-un tir neîntrerupt împotriva tuturor valorilor zise burgheze, a tuturor noţiunilor care consacrau o viziune despre lumea stabilă şi o morală nezdruncinată. Poziţia a fost denumită întâi cu un înţeles existenţialist „angajare", şi în numele ei a fost chemat în judecată Flaubert, care a fost făcut responsabil de represiunea Comunei din Paris fiindcă n-a luat atitudine în timpul acelor evenimente. Astăzi, poziţia se numeşte mai simplu şi mai modest: „contestare". Gesturile care o ilustrează nu sunt însă mai puţin spectaculoase chemării în judecată a lui Flaubert (care, în treacăt fie spus, a mai apărut o dată în faţa unei instanţe, de astă dată una adevărată, ca să dea socoteală despre concepţia sa morală în crearea *Doamnei*

Bovary). Acelaşi Jean-Paul Sartre, căruia îi place să se creadă „revoluţionar”, ridică în slăvi într-o enormă prefaţă, care atinge proporţiile unui întreg volum de aproape cinci sute de pagini, un scriitor foarte cunoscut acum în Franţa, Jean Genet, numindu-l fără glumă sfânt şi martir. În ce constă martirajul acestui talentat scriitor? În hoţie, care îl duce la închisoare, la care aspiră ca la un rai fiindcă numai acolo găseşti exemplarele cele mai „splendide”, mai „sfinte” de criminali pe care îi poţi iubi şi admira. Îi plac lui Sartre toate acestea? Judecând după neuitatul său personaj Autodidactul din *La nausee*, nu ne vine să credem. Dar insistând în lectura prefeţei sale, altfel destul de indigestă, aflăm explicaţia exaltării sale nemăsurate, „revoluţionare”, faţă de opera lui Jean Genet: cică, chipurile, această lume a pegrei celei mai abjecte, cu care se confundă ca într-o beţie, fără posibilitate de iluzionare din partea cititorului că ar fi vorba de vreo parabolă, liricul ei creator, şi faţă de care imprecaţia şi viziunea neagră a lui Celine par de un inocent şi roz sentimentalism, ar fi, după domnul Sartre, o *contestare*. Contestare a cui? A lumii burgheze, fireşte, a cui altcuiva?

Am citit în aceste recente luări de atitudine practice în sprijinul studenţilor în grevă din Franţa, în care se afirmă de dragul de a fi purtat pe braţe de „katanghezii” de la Sorbona, nici mai mult, nici mai puţin că nimic nu se poate învăţa decât contestând şi autocontestându-te. Cohn-Bendit, un tânăr fantast şi fascinat de ideea de a vedea fluturând peste toate edificiile din lume, în locul drapelelor naţionale, „care sunt făcute ca să fie sfâşiate”, drapelul negru al anarhiei, devine astfel eroul acestor timpuri, adulat şi ridicat în slăvi de către nişte intelectuali exasperaţi într-un fel straniu de apăsarea propriilor lor tradiţii de cultură şi civilizaţie.

Acestea sunt izbucniri. Apoi apele se retrag şi apare un fel de năuceală, şi mulţi se întreabă: am

făcut-o din entuziasm sau din prostie? Este într-adevăr responsabil Flaubert de represiunea Comunei din Paris, sau nu mai ştim ce să mai spunem şi ce să mai facem pentru a ne detaşa de secolul al XIX-lea din ale cărui idei încă ne hrănim?

Fenomenul l-am cunoscut şi noi, în alte condiţii şi cu altă coloratură, într-o cultură încă departe de a-şi fi atins apogeul. Valorile au fost, de asemenea, supuse unui tir neslăbit, timp de un deceniu, şi au fost aduşi la judecată scriitori clasici şi contemporani care n-au înţeles cutare ridicare a ţăranilor, sau cutare manifest muncitoresc care se produsese în timpul existenţei lor, spunându-se chiar şi atunci când realităţi biografice şi de istorie literară constituiau o dovadă că acel clasic sau contemporan nu avusese cum să devină partizan al ideilor lui Karl Marx: cu atât mai rău pentru el, îl vom scoate din manualele şcolare şi îl vom rade din conştiinţa publică. Nu erau excluse nici atitudini marcate de un comic imens când se făcea din opoziţia de idei cu un mare clasic o chestie personală. Un scriitor, de pildă, pe vremea când era critic, se exprima în felul următor: „Sunt foarte supărat pe Titu Maiorescu şi n-o să-i iert niciodată că…” Urmau nişte idei care i se atribuiau marelui om de cultură. Dacă e să ne gândim că valorile trăiesc în cărţi şi în conştiinţe, asta înseamnă că fostul critic era supărat nu pe Maiorescu, căruia puţin îi păsa de el, ci pe cărţile lui şi pe cei care le preţuiau, susţinând astfel, fără voie, curentul de opinie al spiritului primar agresiv care cerea smulgerea lui Titu Maiorescu din spiritualitatea noastră.

Era adusă creaţia pe terenul gândirii celei mai vulgare, atribuindu-i-se literaturii, din oficiu, un caracter popular şi un romantism menit să împiedice, în numele unei viziuni a viitorului, explorarea prezentului, a cărui descripţie era proclamată doar în teorie. Toţi doream să creăm o

literatură revoluţionară, să profităm de ştiinţa relaţiilor sociale, aşa cum a folosit-o Marx în studiile sale, şi să ne formăm propria noastră gândire. Şi atunci: Cum?! Propria noastră gândire?! Cum *proprie*? Şi pentru ca o astfel de erezie „duşmănoasă" să nu prindă rădăcini, se intensifica şi mai tare, cu toate mijloacele presei, radioului şi ale editurilor, tirul asupra valorilor. Nu era vorba nici pe departe de o necesară şi mereu actuală confruntare a vechilor valori cu spiritul revoluţionar al timpurilor noastre (confruntare care nu le micşorează puterea de atracţie în conştiinţa prezentului, dacă sunt adevărate valori, şi confruntarea, una adevărată, care nu falsifică înţelesurile operei confruntate, dimpotrivă, le sporeşte strălucirea, prin lumina puternică în care o concepţie nouă despre lume le pune), ci o acţiune de discreditare a valorilor prin aducerea lor la spiritul comun al înţelegerii vulgare, anulatoare. Cine se îngraşă în acest timp şi din toate acestea? Spiritul revoluţionar? Nu, spiritul revoluţionar trăia din alte surse, fără intermediari. Se îngraşă spiritul primar agresiv căruia îi place să afle că nu mai există valori, că orice creaţie literară e o escrocherie, iar inspiraţia, o postură ridicolă.

Lui Gorki, „părintele" realismului socialist, care văzuse şi trăise multe în viaţa lui, i-a fost dat să cunoască, într-o întâmplare memorabilă, spre ce limite extreme poate ajunge spiritul primar dacă îl laşi să înflorească. Se organizase în 1924 sau 1928, la Nijni-Novgorod, o demascare religioasă prin arătarea reală a producţiei de moaşte la care se dedau în secret călugării. Totul avusese loc la un bâlci tradiţional şi se luaseră şi oarecare măsuri de păstrare a ordinii, autorităţile crezând că vor fi tulburări, că adică acei pravoslavnici care mai cred în moaşte se vor scandaliza de faptul că s-a îndrăznit să se meargă cam departe. În loc de asta, populaţia se uita foarte curioasă şi se minuna în cea mai deplină linişte de ceea ce i se dezvăluia. Ia

uite, domnule, ziceau, vasăzică aşa, cu oase pisate amestecate cu untdelemn fabricau preoţii sfintele moaşte, şi nu că erau ele adevărate, ale Sfântului Antoşa sau ale Sfântului Pantelei! Ţţţţţ! Gorki, nedumerit de această reacţie, s-a apropiat de unul şi l-a întrebat: ei, ce credea, era bine sau era rău ce se făcuse? „Foarte bine, i-a răspuns acela, bine aţi făcut că aţi arătat cum e cu popii. Acuma ştiţi ce ar fi bine?" Şi aici marele scriitor, autorul *Spovedaniei*, şi-a ascuţit atenţia să nu-i scape nicio nuanţă adevărată, autentică, venind de la izvorul nesecat al intuiţiei primare, despre ce ar fi bine de făcut de aici înainte pentru a împinge şi mai departe spiritul revoluţionar: „Să-i luaţi acuma, a zis acel ins, la rând şi pe medici, şi pe ingineri şi să arătaţi cum e şi cu ei…" Iată de ce îi trebuie atâta timp spiritului revoluţionar ca să învingă şi de ce suntem supuşi atâtor erori încercând să ni-l însuşim: spiritul primar agresiv şi apoi spiritul anarhic, de negaţie, înfloresc şi ele pe terenul liber al marilor răsturnări, şi nu o dată, în istorie, asistăm la stingerea temporară a spiritului revoluţionar şi la înflorirea, nu chiar efemeră, a celor două din urmă. Şi nu o dată ne trezim, crezând că suntem revoluţionari, susţinând cu exaltare tezele spiritului primar a cărui grosolănie şi agresivitate le confundăm cu ardoarea şi fermitatea atitudinii. Iar intoleranţa obtuză şi ameninţarea brutală le contemplăm cu stupoare, dar şi cu o secretă convingere că spiritului filistin mic-burghez, care ne însoţeşte în revoluţia socialistă, şi spiritului reacţionar burghez, împotriva căruia luptăm să-l eliminăm, nu li se cuvine ceva mai bun, asta merită, fără să ne dăm seama că nu spiritul filistin mic-burghez şi nici spiritul reacţionar burghez cad victime, ci marile valori clasice şi contemporane, şi până la urmă noi înşine, când e prea târziu să ne mai putem apăra şi trebuie să ne degradăm în triste, sumbre şi isterice palinodii. Falsa ardoare a dat naştere la scene mari,

demne de o mare literatură. Dacă cei care le-au trăit ar fi ţinut fie şi un jurnal, sau pur şi simplu şi le-ar rememora astăzi, scriind amintiri sau făcând mărturisiri literare, am putea astfel înţelege multe dintre enigmele timpului. De ce, de pildă, cutare scriitor se ridica împotriva chiar a celui care îl apăra în şedinţă publică de atacurile spiritului primar agresiv, zicând: „Tovarăşe… pe ce drum vrei să mă împingi?" Cu alte cuvinte, cum de îndrăznea apărătorul să-l abată de pe drumul „sănătos" pe care se afla în tovărăşia spiritului primar agresiv, care stârnea în el nebănuite porniri masochiste? Luarea unei atitudini era deci în primul rând blamată chiar de victimă. Scena a avut loc aievea şi riscă să se înece în uitare dacă eroii ei nu-i vor scoate la suprafaţă cadrul, ambianţa, stihia care îi stătea în spate. Fenomenul însă nu se produce, vreau să spun, nu apare nimic. Asta înseamnă că terenul nu e încă cu totul degajat în conştiinţa noastră.

Fiindcă abia ieşiţi dintr-un deceniu în care ne-am afirmat luptând uneori lipsiţi de cele mai elementare arme împotriva spiritului primar şi demagogic, care se lăfăia agresiv şi pusese stăpânire pe multe poziţii cheie, de unde pândea rânjind cu cinism manifestarea creatoare, am intrat în altul, în care pe lângă continuitatea pe care o aduceam literaturii dintre cele două războaie – şi nu e cazul să citez aici reuşitele reveniri ale unui Arghezi, Camil Petrescu, M. Sadoveanu (nu *Mitrea Cocor* şi nu încă altele, dar desigur *Nicoară Potcoavă*), George Călinescu, Z. Stancu, Geo Bogza, E. Jebeleanu, fără să mai vorbim de generaţia mea, zisă de mijloc, care a debutat şi apoi s-a manifestat din plin în acelaşi deceniu – mai aduceam cu noi, pe lângă creaţia propriu-zisă, şi victoria împotriva spiritului primar agresiv, ale cărui cetăţi, apărate adesea cu arme inexpugnabile, a trebuit să le cucerim rând pe rând, şi nu fără victime. Ce-au înţeles din acest proces şi din

aceste victorii înduioşaţii admiratori ai lui Radu Gyr, care au tresărit la un moment dat? Sunt gata s-o ia la goană cu călcâiele sfârâind la cea mai mică adiere agresivă a spiritului primar şi să se transforme rapid în şi mai trişti comedianţi ai principialităţii decât cei din deceniul trecut. Spectacolul ar merita pânze epice.

Îmi amintesc că prin anii ‘50 presa literară şi paginile de literatură şi artă din ziare se luptau din greu cu „teoria aşteptării”, care, chipurile, îi împiedica pe scriitori să scrie despre contemporaneitate. Se zicea că marii scriitori s-au băgat totdeauna în miezul evenimentelor şi că zadarnic aşteaptă unii sub vraja acelei teorii, fiindcă „muncitorii nu aşteaptă”. Sugestia era că în cele din urmă timpurile istorice pe care le trăiam vor sfârşi prin a se dispensa de acei încăpăţânaţi care stau şi aşteaptă şi că vor pieri împreună cu teoria lor, acea pretinsă „distanţă” fără de care, vezi, dragă Doamne, nu puteau ei să scrie. Şi aşa cum au arătat evenimentele, dispensarea aceea a şi venit, şi era neverosimil şi tragic să-l vezi pe Mihail Sorbul, autorul *Patimei roţii* şi al *Dezertorului*, asociindu-se cu un oarecare redactor „înarmat ideologic”, ca să scrie o nouă piesă: bietul Mihail Sorbul venea adică cu talentul, iar luminatul redactor venea cu orientarea. Oamenii din realitatea reală sunt ghidaţi de întâmplări implacabile şi pline de substanţă, nu sunt eroi de romane fade, produse ale unei imaginaţii excitate, închipuiţi-vă: Mihail Sorbul, la vârsta lui, era şi el convins de necesitatea unei literaturi revoluţionare şi voia s-o facă. A scris chiar o nuvelă, *Meeting,* care mi-aduc aminte că a şi plăcut.

Au trecut de atunci aproape douăzeci de ani, în acest timp am fost, vrând-nevrând, în miezul evenimentelor, am cunoscut personaje şi întâmplări memorabile. Am fost eroi, şi nu spectatori. Ştim multe. Şi s-a creat şi „distanţa” aceea necesară pentru a putea descifra în linişte

sensul tuturor răsturnărilor. Iar ideile care domină perioada noastră de acum nu mai alimentează spiritul primar agresiv şi intolerant de altădată.

A pierit stihia care alimenta falsele mituri atât de dragi spiritului primar şi cu ajutorul cărora îşi făcea jocul.

SCRIITORUL ŞI MARILE SEISME

Există puţini scriitori care să presimtă marile seisme imediate care îi aşteaptă pe oameni. Când sunt, istoria ne spune pe urmă că ei le-ar fi pregătit prin opere. Este explicaţia pe care o dau totdeauna istoricii despre evenimentele petrecute. În realitate, lucrurile nu pot avea mereu, la bază, acest determinism. Cum l-am putea explica? Fiindcă analiza raporturilor sociale în care trăieşte scriitorul nu ne dă totdeauna cheia gândirii sale artistice şi nici filosofice. Aşa înţelegem de ce nu se poate decât în mod cu totul excepţional ca gândirea unui filosof să fie pusă în practică de el însuşi. Rareori cel ce-a gândit înţelege pe cel ce pune în practică această gândire. Rousseau i-a inflamat, prin ideile sale, spiritul tânărului Robespierre. Dar nu e exclus ca, dacă Rousseau ar fi apucat zilele revoluţiei, elevul său să-l fi ghilotinat.

Pentru că, părăsind cazul de excepţie al literaturii franceze prerevoluţionare, în ce măsură, de pildă, scriitorii români dintre cele două războaie au gândit sau au presimţit marile seisme care urmau? Sigur că, astăzi, istoricii pot să ne explice că în cutare curent literar, întreţinut în cutare revistă, desluşim o ideologie care avea să fie cauza seismelor. Asta poate să pară chiar evident. Este însă discutabil că vreun curent literar a presimţit

caracterul dezastruos al celui de-al Doilea Război Mondial.

Să ne referim la marii scriitori: Sadoveanu cu prisăcile lui nu presimte nimic, deşi cărţile lui aveau să fie arse, la un moment dat, în piaţa publică. Suntem miraţi să aflăm astăzi acest lucru. În ce măsură povestirile de la „Hanul Ancuţei" puteau stârni ura sălbatică a legionarilor? Explicaţia trebuie căutată în atitudinea omului, nu în creaţia lui. Dar Liviu Rebreanu? *Adam şi Eva, Ciuleandra, Amândoi, Gorila* etc. conţin ele neliniştea prevestitoare de cataclism? Abia *Blestemele* lui Arghezi ne pot da un mare fior.

Descoperim azi în ele un sentiment al apocalipsului. E o lume care se strâmbă, se destramă şi putrezeşte. Efectul se obţine prin aglomerare, care exprimă probabil teroarea resimţită de poet la apropierea cutremurului. Dar asta e interpretarea noastră de acum.

Mai degrabă oamenii de rând au avut presentimentul viitorului dezastru. Prin ce? Prin neliniştea morală provocată, poate, de sentimentul păcatului, al insuficientei credinţe, al culpei: nu trăim bine, viaţa noastră nu e curată, nu e frumoasă, o să plătim pentru asta.

Mulţi, judecând strict raţional, au condamnat „fenomenul Petrache Lupu" pe motiv că a fost organizat de preoţi, ca să exploateze credinţa naivă a maselor. Iar prin faptul că, astăzi, Petrache Lupu e un cooperator obişnuit, unii vor să spună că totul a fost o farsă. O fi fost! Dar ceea ce am văzut eu, acolo, nu era nicio farsă, chiar dacă documentele ne pot demonstra că specularea întâmplării a fost organizată de sus, fie pentru întărirea autorităţii bisericii, fie, pur şi simplu, ca o diversiune.

Am plecat din Siliştea-Gumeşti, cu căruţa, cu părinţii mei, să-l vedem pe sfânt. Era în 1937, cred. Nu voi spune ce am văzut, n-am acum paleta pregătită ca să descriu terifiantul spectacol oferit de bâjbâiala orbilor, bestecăitul ciungilor şi al

paraliticilor, care singuri prin numărul lor ofereau o imagine infernală; mi-a rămas însă în minte mulţimea de mii de oameni, adunată pe o câmpie lângă Dunăre să-l aştepte pe vestitul cioban. Un fapt era neîndoielnic: tânărul om fusese mut şi povestea că în urma unei vedenii, a apariţiei unui „moş" în singurătatea sa de păstor, îşi recăpătase graiul. Că i s-a sugerat că acest „moş" era Dumnezeu n-are acum nicio importanţă. Mulţi au avut astfel de viziuni şi cu toate acestea n-au ajuns celebri ca acest modest cioban. De ce? Pentru că mulţimea, pe care am văzut-o aşteptându-l, avea nevoie de o soluţie. Mulţimea, în acei ani, în 1937, avea sentimentul apocalipsului care se apropia, al sfârşitului lumii, când războiul, cu crimele lui nemaivăzute şi abominabile, avea să se rostogolească şi peste pământul nostru. Acest sentiment obscur trebuia într-un fel sau altul să fie canalizat. Şi Petrache Lupu, l-am văzut cu ochii mei, s-a urcat pe un fel prepeleag şi a zis aşa: „Fraţilor, l-am văzut pe moşul! Şi mi-a spus că o să trimită pe pământ o stea cu patru colţuri care să aibă la un colţ apă, la altul foc, la altul cenuşă şi la altul întuneric. Focul are să vă ardă să vă facă cenuşă, să vie pe urmă apa să spele pământul şi apoi să cadă întunericul. Fraţilor, sunteţi păcătoşi! Mai faceţi?"

Mulţimea care stătea în genunchi a răspuns într-un murmur plin de groază:

„Nu mai facem!"

„Mai faceţi?", a repetat profetul.

„Nu mai facem!"

„Mai faceţi?", i-a biciuit din nou ciobanul cu glasul lui, a cărui sâsâială devenise şuierătoare.

„Nu mai facem, aaaai", i s-a răspuns iarăşi, după care tânărul păstor s-a dat jos din prepeleag, ne-a zis să stăm toţi pe două rânduri şi a trecut printre noi, punându-ne fiecăruia mâna pe cap.

Astfel de fapte există mereu în popor. Dar nu totdeauna capătă dimensiuni în conştiinţa

colectivă. La noi în sat, mi-aduc aminte că într-o zi, să fi fost prin 1930, ne-am pomenit într-o dimineaţă în casă cu o muiere care ne-a anunţat: „Nea Tudore, ţaţă Joiţo, aţi auzit?” „Ce?” „Peste trei zile se răstoarnă pământul! Pusei de mămăligă, zice, şi venii să vă spun.” „Ce vorbeşti, zice tata, vreţi să muriţi sătuii?!”

Era o viziune apocaliptică pură, apărută ca expresie a unei terori fără nume. S-a răspândit în tot satul, a ţinut trei zile, şi cum a treia zi pământul nu s-a răsturnat, lumea şi-a văzut mai departe de vite şi de copii.

Asta nu înseamnă că scriitorul trebuie să se transforme într-un soi de Casandră (prevestitoare de rele). Dar să dea glas neliniştii morale a maselor, asta este, între altele (în ciuda gratuităţii artei!), pe deplin posibil. Este, pe lângă căutarea sensului existenţei, o condiţie a marii literaturi, a universalităţii ei.

CÂŢI OAMENI CUNOAŞTEM?

Trebuie să mărturisesc că nu văd în Bucureşti în câteva luni atâta lume câtă văd în câteva zile ori de câte ori mă duc pe la mine prin sat. E cazul să exprim aici o îndoială cu privire la formula de existenţă a orăşeanului comparată cu aceea a omului care trăieşte într-un sat. Trebuie să te saturi de oraş ca să începi să reflectezi la modul de viaţă în comunităţi mici, în care individualismul e moderat de privirea vecinului sau de ochii uliţei, care te vede când pleci de-acasă şi când te întorci. Dacă nu eşti atent, ţi se aud şi şoaptele, fără să mai vorbim că toată lumea ştie cum îţi creşti copiii, cum te porţi cu părinţii şi cum îţi iubeşti nevasta. Asta e foarte rău, ar zice cineva înspăimântat de ideea că viaţa sa personală s-ar desfăşură ca pe o scenă, ca pe un podium imens, în care fiecare ar fi şi spectator şi actor.

Ia să vedem, ce rău e aici? În primul rând că marile spaime ale individualistului se diminuează şi caracterul devine mai ferm. N-ai să vezi decât foarte rar un om cu faţa schimonosită, în timp ce la Bucureşti mi-e dat să întâlnesc zilnic oameni dominaţi de o psihologie obscură, care îşi schimbă o hotărâre luată de trei ori pe zi, iar culoarea feţei, de trei ori pe minut. Acest chip schimonosit nu este expresia unei complexităţi de conştiinţă, cum credea Lovinescu sau Camil Petrescu, ci, aşa cum am spus, a unui individualism iremediabil, cel mai adesea mascat, dar care în cele din urmă tot iese la iveală cu o violenţă cu atât mai mare, cu cât a fost

mai mult comprimat. Calomnia şi intriga, care îl însoţesc, abile şi rafinate, dar cel mai adesea grosolane, îl împing pe omul chinuit de obsesia propriei sale personalităţi pe un drum fără întoarcere, şi totul e agravat de faptul că aproapele său cu care intră în conflict nu e pe aceeaşi stradă cu el şi nu iese în aceeaşi piaţă. Omul e silit să-şi suporte mai singur aici întreaga povară a deciziilor sale, decât acolo, unde ceilalţi îţi corectează paşii prin simpla existenţă colectivă.

În al doilea rând, cimitirul e mai aproape de vederea omului, şi perspectiva lui îl face mai senin, fiindcă ştie ce-l aşteaptă. Cu alte cuvinte, omul îmi pare într-o astfel de colectivitate mai liber, în timp ce în marile aglomerări se crede nemuritor. Or, cine nu-şi cunoaşte condiţia e mai robit de ea, mai captiv, prins cum e într-un program de ucidere a timpului care îl abate fără greş de la reflecţie şi câştigarea unui echilibru biruitor. Mă feresc să vâr în toate acestea soarele şi spaţiul, zăpezile şi alte elemente, în mijlocul cărora copiii noştri ar creşte apropiaţi de natură şi bine adaptaţi pentru lupta cu mediul. Argumentaţia mea ţinteşte numai individualismul feroce, care se hrăneşte nestingherit din inimile unora dintre noi, în singurătatea blocurilor confortabile sau nu, în care ne refugiem zilnic, şi din care zadarnic năvălim tot zilnic deambulând pe străzi şi bulevarde, în căutarea, cine ştie, a unei fraternităţi, după care tânjim! Acolo, omul e acasă pe orice uliţă, îl găseşti peste tot: ce faci, Ilie, ce faci, Gheorghe? Şi nu se poate să nu simţi o cumplită invidie când te uiţi şi le vezi privirile licărind de o mare şi mereu proaspătă încântare, intensă şi aproape inexplicabilă, secret, poate, al dezvăluirii sufletului, al deschiderii uşilor lui ascunse, eliberând spiritul de patimi şi oferindu-i satisfacţia contemplării. Aşa-zisa disimulare, de care s-a vorbit, e o observaţie adevărată, dar din afară. Ei între ei nu cunosc aceste ziduri ale

incomunicabilităţii. Omul se uită la om şi se bucură, iată o descoperire pe care uitasem s-o mai fac! Şi să nu credeţi că în acest sentiment nu intră sau se ignoră ceea ce a cucerit omul care trăieşte în marile aglomerări, gravitatea pe care o dă lupta pentru existenţă, ironia în observarea moravurilor, conversaţia sclipitoare, curiozitatea avidă pentru viaţa planetei. Au televizoare şi aparate de radio.

Îmi vine în minte ideea să fac o statistică simplă şi să întreb pe unul de-acolo şi pe unul de-aici, câţi oameni cunoaşte fiecare. Câţi oameni „cunoaşte", şi nu câte „cunoştinţe" are. Mă tem că lista omului marilor aglomerări va fi mai mică în oameni pe care i-ar cunoaşte şi s-ar bucura să-i vadă zilnic, şi lungă în tot felul de cunoştinţe pe care nu doreşte să le vadă decât din când în când. Şi dimpotrivă, la cel de acolo, a cărui listă mă tem că ar fi mai bogată în oameni pe care chiar dacă nu doreşte să-i vadă zilnic îi vede totuşi prin forţa lucrurilor şi reuşeşte să facă din această condiţie, de care mulţi fug îngroziţi, o mare victorie. Iar lista cunoştinţelor ar fi albă.

PERSPECTIVA DE A DEVENI MORALIST

Văd cu groază perspectiva de a deveni moralist. Nici măcar lui Tolstoi nu-i stă bine când spune că o pereche de cizme bine făcute de un bun cizmar sunt mai utile omului decât un roman, sau că *Simfonia a IX-a* de Beethoven nu e bună fiindcă nu conţine niciun mesaj creştin.

Morala constituie pentru artă o primejdie pe care mulţi o subestimează, arta se apropie mai mult de natură, prin cruzimea ei infantilă, decât morala, care e creaţia spiritului uman matur, împins de nevoia de a pune ordine în viaţa afectivă şi de a ţine în frâu instinctele. Uneori, ea devine necruţătoare, tinzând la suprimarea totală a instinctelor, ca şi când fără ele fiinţa umană ar putea supravieţui.

Un creştinism „fără ieşire” a neliniştit gândirea noastră europeană ajunsă în faţa descoperirii existenţei, a cărei autonomie faţă de morală trebuia pusă în acord cu divinitatea.

Asta i-a determinat pe unii să afirme că omul e un animal cu conştiinţa bolnavă, dominat de un sentiment tragic al existenţei. Mai înainte, danezul Kirkegaard a scris un tratat al disperării, a cărui lectură într-adevăr te poate îngrozi pentru totdeauna. Fiindcă, se spune în el, „creştinismul a descoperit o nenorocire pe care omul n-o cunoaşte, ca om, existenţa: şi asta e maladia mortală”. Iar faptul că nu ştim că suntem disperaţi, că adică

suntem sănătoşi închipuiţi, nu înseamnă că nu suntem bolnavi de această boală care se aplică eternităţii noastre, chiar dacă murim fără să fi descoperit vreodată acest lucru. Iar cei superiori în conştiinţă sunt superiori şi în disperare, ştiu adică despre ea mai mult decât ceilalţi şi nu mai pot şi nici nu e bine să dea înapoi. De ce? Pentru că disperarea ar trebui s-o considerăm un avantaj enorm. A suferi de acest rău al existenţei „ne aşază deasupra animalelor, progres care ne distinge de ele altfel decât numai pe verticală şi este un semn al verticalităţii noastre infinite, sau al sublimului spiritualităţii noastre…”

Eroii lui Tolstoi şi Dostoievski porneau deci *zadarnic* în căutarea inocenţei pierdute. Nu voiau să accepte maladia mortală, zguduiţi de bănuiala că dacă renunţăm la divinitate vom ajunge să gândim că totul ne este permis.

Nu s-ar putea spune că omul secolului nostru n-a gândit şi astfel, dovadă atrocităţile şi ignominiile pe care le-a comis, crezând deci că poate înfăptui orice nelegiuire, fără să dea socoteală. Totuşi, din călău a ajuns repede victimă, şi astfel a expiat, şi să sperăm că am tras cu toţii din asta destule învăţăminte ca să ne treacă cheful de a le mai comite cel puţin pentru o lungă perioadă de timp. Fiindcă a gândi că totul ne e permis, în absenţa unei divinităţi care ne-ar pedepsi, nu înseamnă că scăpăm de pedeapsă. Pierim prin propriile noastre fapte, care declanşează în lume, fără a le mai putea opri, dezordini colosale, care năvălesc apoi asupra noastră cu forţa implacabilă a catastrofelor naturale. Să ne purtăm deci bine ca să nu zdruncinăm un echilibru (creat cu trudă de civilizaţia noastră), între instincte şi raţiune. Şi să nu exaltăm puterea nici a instinctelor, nici a raţiunii, sau să le negăm pe rând.

Arta nu ne plasează în afara luptei pentru obţinerea acestei armonii la care aspirăm şi care clipă de clipă este pusă în dezechilibru de

expansiunea eului nostru, care foloseşte, cu viclenie, când instinctele, când raţiunea. Opera de artă e seducţie, şi când conţine în ea elemente prea vizibile ale unei morale oricât de fascinante, această seducţie se micşorează. Scriitorii obsedaţi de mari aspiraţii morale sacrifică o parte din seducţia naturală a artei, pândind însă tot timpul să nu ucidă în ei pe artist, fără de care nici moralistul n-ar mai avea nicio putere de convingere.

De obicei vârsta ne împinge spre tot felul de rătăciri, semn al slăbirii puterii creatoare. Naiv, scriitorul ajuns la bătrâneţe îşi închipuie că dacă trece el, de pildă, la brahmanism, brahmanismul lui va fi la fel de seducător ca şi opera sa de dinaintea convertirii.

Aş dori să am prieteni necruţători care să-şi râdă de mine fără milă dacă, apucând să îmbătrânesc, aş deveni un moralist sâcâitor, sau m-aş apuca, Doamne fereşte, să îmbrăţişez cine ştie ce doctrină sau credinţă care m-ar rupe de viaţa mea trecută şi de eforturile care mi-au iluminat tinereţea.

COMPROMISUL CU PRIETENI

Cum se face, cum reuşeşte un român să întoarcă pe dos mănuşa tragică şi s-o arunce în faţă destinului? Dintr-un duşman potenţial îşi face un prieten pe viaţă.

Devenind bucureştean şi debutând în literatură, eram invitat la cenacluri, la revelioane. Asistam la veselia generală crunt şi plin de orgoliul răspunderii universale pe care o simţeam că îmi apăsa umerii şi părăseam aceste petreceri insultându-i pe toţi.

Cum se puteau sclifosi atât de inconştienţi, mă întrebam eu, când ştiau totuşi foarte bine în sinea lor că într-o zi vor muri? Ce înţelegeau să facă din viaţa lor? Cum credeau ei că poate fi învinsă această fatalitate? Prin jocuri de cuvinte care îi făceau tot pe ei să râdă de idioţenia propriei gândiri? Jucau mici scenete, improvizau sau cântau acompaniaţi la pian reclame (eram uluit de memoria colosală pe care o aveau în acest sens), şi, pentru ca nimic să nu le tulbure câtuşi de puţin seninătatea sufletească, inventau, inspirându-se din Urmuz, jocuri numite, de pildă, Ismailuri, cu ajutorul cărora luau în tărbacă oameni şi idei ale timpului, scriind fiecare, pe o temă dată, lucruri groteşti şi aberante, care constituiau răzbunarea inteligenţei lor sclipitoare faţă de obtuzitatea sau demagogia unora dintre contemporanii lor intelectuali care urcau cu energie şi fără scrupule pe scena socială şi care, dacă ar fi aflat, i-ar fi privat pe aceşti urmuzieni de libertate pentru multă

vreme. Aveau însă grijă să distrugă acele hârtiuţe. Mă mir cum mă suportau între ei, fiindcă după fiecare scandal plecam trântind uşa şi aveam sentimentul că am rupt cu grupul lor pentru totdeauna. Nu, după un anumit timp mă invitau din nou, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Iar eu mă duceam crezând de fiecare dată că o să-i găsesc schimbaţi. De unde! Peste ani, şi asta mi se părea formidabil, dădeam peste aceiaşi oameni, parcă i-aş fi văzut ieri. Ei bine, am sfârşit prin a rămâne prieteni, vreau să spun că n-a devenit niciunul duşmanul meu înverşunat, după câte figuri le-am făcut tuturor.

Dar fiindcă cititorul aşteaptă de la noi „mărturisiri" literare, e cazul să povestesc că unul dintre ei era critic literar şi că, în clipa când i-am dat să citească acea versiune a primului volum din *Morometii*, pe care mă hotărâsem eu în iarna anului 1955 s-o dau la tipar, i-a trecut prin cap că, în sfârşit, a venit momentul să-mi plătească şi mie pentru acele nenumărate figuri pe care i le făcusem, şi iată cum a procedat. Mi-a citit cartea şi, când ne-am reîntâlnit, s-a uitat senin în ochii mei şi mi-a spus foarte liniştit şi cu multă grijă să fie clar în expunere şi să înţeleg exact ceea ce dorea să-mi comunice:

— Impresia generală cu care rămâi după lectura romanului dumitale, mi-a zis el, este, întâi, că eroul, acest Moromete, e cam nebun. Încercând să cauţi explicaţia în ce constă nebunia lui, nu prea reuşeşti. E foarte autentic descrisă şi pare foarte adevărată. Şi atunci îţi vine în minte că o singură explicaţie poate fi: că şi autorul e cam nebun. Acuma, asta n-ar fi o piedică în calea publicării romanului în revista noastră, dimpotrivă, dar, judecat ca roman, nu prea ţine, ţi-aş propune să faci din el nişte nuvele. Ar avea mare succes şi ai fi perfect pe linia *Întâlnirii din pământuri*, dar cu un registru mai bogat şi mai profund…

„O să găsesc oare altul mai bun decât ăsta care să se priceapă la literatură?”, m-am întrebat eu, trecând fără să fi înregistrat prea bine peste prima parte a spuselor lui. Fiindcă a doua mă interesa.

— De ce crezi dumneata că romanul meu nu ţine ca roman şi îmi propui să fac din el nişte nuvele?

— Păi, uite de ce, mi-a răspuns el ricanând.

Şi m-am pregătit să-l ascult cu o curiozitate limpede: avea ceva să-mi spună? Era critic literar, sau un simplu veleitar? Era un foarte bun critic literar! Dar avantajul creat de mine prin neacceptarea unei prietenii în stilul pe care mi-l propunea mediul literar a fost decisiv, pentru că omul din faţa mea nu m-a cruţat nici el şi mi-a spus crude adevăruri, când existau suficiente motive să mă copleşească cu elogii, cum făcuseră alţii.

— Să ştii, i-am spus eu la urmă, că mi-ai dat, rânjind, preţioase sfaturi. Păstrează-ţi rânjetele pentru amicii dumitale, cărora sunt sigur că o să le povesteşti cu lux de amănunte cum a decurs întâlnirea, iar eu o să-mi păstrez sfaturile, care n-ar fi stricat să fi ieşit din alt cap. Dar ce să facem! Luăm şi noi ce găsim!

N-a înţeles ce i-am spus şi a citit neîncrezător prima parte a versiunii refăcute, finale, pe care i-am prezentat-o spre publicare. I-a dat drumul, dar a şi scris un articol mic şi reticent în *Gazeta literara*, ca să poată să scrie pe urmă unul mai mare, în care să-şi arate nemulţumirea că n-am făcut totuşi din romanul meu nişte nuvele. Ce frumoase ar fi fost! Interesante! Era, ca orice critic dotat, tiranic în opiniile lui şi abia la urmă, când a citit romanul în întregime, s-a convins că eu şi nu el avusesem dreptate în ce priveşte ideea dacă trebuia sau nu să fac un roman. Iar eu nu mai trebuia să fiu convins, din moment ce-i ascultasem judicioasele sfaturi, că nu fusese crud cu mine, ci drept.

A scris apoi un articol plin de entuziasm şi am devenit prieteni. Şi-a păstrat poziţia iniţială, dispoziţia de a nu-mi trece cu vederea scăderile literare. Cu cele umane, însă, am ajuns amândoi la un compromis, şi în cincisprezece ani nu ne-am certat în mod serios niciodată. Am ajuns chiar să cred că faptul a devenit imposibil, cum imposibilă e pentru unii împăcarea, trecerea peste ura care ni se injectează la un moment dat în inimă. Şansa e să fim în acel moment greu al ciocnirii umane obsedaţi de ceva care să ne acapareze întreaga fiinţă. Injecţia de ură se varsă atunci pe undeva pe lângă noi.

COMPROMISUL CU IDEILE

Ideile sunt viaţa noastră! Ne facem despre noi înşine şi despre lume o idee, sau un sistem de idei, şi nu renunţăm la ele nici atunci când vedem că din pricina lor ni se destramă căminul, ne pierdem prietenii şi, uneori, în condiţii excepţionale, de convulsie socială, ne pierdem chiar libertatea şi viaţa. Compromisul cu ideile e un lucru tragic, fiindcă omul simte instinctiv că ideea aceea e chiar el, în timp ce un om, un lucru, un obiect nu e decât ceea ce a dat el în afară, o investiţie, dintre care cea amoroasă angajează mai mult sau mai puţin din fiinţa sa, ca şi lumea care îl poate dezamăgi şi pe care o poate dispreţui suveran. Dar ideea despre sine? Asta e ceva cumplit. Eu, mă?! face omul ducându-şi mâna la piept ca pentru a-ţi atrage atenţia asupra fiinţei sale, ca şi când ai putea fi orb şi nu l-ai vedea. Eu să fac chestia asta? se holbează la tine cu ochii în flăcări.

Dacă această identificare a noastră cu o idee nu ne-ar duce adesea şi la o neasemuită trufie, ar trebui să ne admirăm de dimineaţa şi până seara. Dar curând, această identificare devine intolerabilă, începem să pretindem ca toţi ceilalţi să adopte ideea noastră şi devenim cu atât mai agresivi, cu cât ni se sugerează de ici, de colo un compromis cu alte idei, ale altor oameni. Compromis? He, he! Şi cu cât suntem mai necunoscuţi în profesiunea sau în cercul nostru, cu atât suntem mai vanitoşi şi cu conştiinţa de sine mai exacerbată. Ţin minte o istorie petrecută pe

malul mării, cu un grup de bărbaţi care aşteptau autobuzul să-i ducă de la Eforie la Constanţa. Unul dintre ei, căutându-se prin buzunare, zice:

— Mă duc până colea la chioşc, să-mi cumpăr un pachet de ţigări.

Şi n-a adăugat: Aşteptaţi-mă, dacă vine autobuzul. Era de la sine înţeles, erau împreună şi pe deasupra erau şi prieteni. Autobuzul vine, şi ăştia, făcându-şi cu ochiul unii altora, se urcă în el, nu-l aşteaptă pe celalalt. Acesta revine în staţie şi vede. Aşteaptă, se urcă în autobuzul următor şi cât pune piciorul pe prima treapta scoate un briceag din buzunar şi repede îl spală în primii pasageri pe care-i găseşte pe platformă. Este arestat şi condamnat. La proces, după ce se face de către procuror proba că acuzatul este perfect normal, este întrebat, bineînţeles, ce-a avut cu cei trei pe care i-a tăiat? La care el le-a dat, mormăind flegmatic, următorul răspuns:

„…Să-mi facă ei mie aşa o figură!”

„Păi nu ţi-au făcut-o ei, ăştia pe care i-ai tăiat, i s-a spus, ci ceilalţi, care plecaseră!”

„Ei şi!?”

Vasăzică asta era! I se făcuse Luminăţiei Sale, Gălbejitu Gheorghe, o figură care nu se putea înghiţi! Îi cădea rangul! Şi pentru asta nu era absolut necesar să plătească cei care i-au făcut figura, ci oricare alţii, deoarece erau tot oameni şi purtau răspunderea în această calitate pentru faptul că n-au avut grijă ca Alteţa Sa Serenisimă Sfrinţilă Vasile să nu îndure asemenea afront.

Nu e nicio exagerare. Am în sat un prieten din copilărie pe care l-am vizitat de curând. A fost exclus din partid pentru motivul (îl redau aici aşa cum l-am citit în *Apelul* pe care l-a făcut el către forurile superioare faţă de hotărârea de excludere) că a crezut el că e Alfa şi Omega. E neîmpăcat. A citit enorm, şi cu anii a căpătat, datorită acestor lecturi, un vocabular criptic şi sumbru, în timp ce sufletul lui îl vezi parcă zbătându-se să iasă la

lumină prin această platoşă de fier a ideilor. Abia deschide buzele, se uită drept înainte necruţător, iar imaginea lui e obsedantă, desculţ cum stă pe prispa casei, pământiu la faţă şi pătat de o bătrâneţe care începe să-i ia din violenţa gândirii, dar fără să-i aducă împăcarea. Are o fată care e ca el, dar cuminte, cu greu spune un cuvânt. A terminat cu bine liceul. Secretul vieţii acestui om nu-i mai aparţine lui, tot satul îl cunoaşte. Munceşte ca un cal una sau două săptămâni, apoi cu jumătate din câştig se duce şi bea, şi proferă teribile ameninţări şi smulge în acelaşi timp şi admiraţia celorlalţi prin cunoştinţele sale haotice. Îl căinează, ăsta ar fi trebuit să ajungă mare. Dau vina pe băutură.

Odată mi-a făcut la Bucureşti o vizită şi mi-a cerut să-l împrumut cu nişte bani. L-am împrumutat. Abia peste ani am aflat ce se întâmplase. Fusese trimis de conducerea gospodăriei lor agricole cu nişte oi la o expoziţie în capitală. Ce-a făcut? înainte să le expună sau după ce le-a expus, nu se ştie precis când, a vândut oile şi a băut banii. Aşa povestesc oamenii din sat, n-aş vrea să-l jignesc afirmând că eu cred acest lucru. Şi că de-aia umbla pe la unul şi pe la altul să se împrumute, ca să pună banii la loc. Bineînţeles, chipul lui nu e tot timpul întunecat, are şi umor, care e însă totdeauna născut din situaţiile în care e pus. Au vrut odată unii care nu-i suportau ironiile muşcătoare să-l bată, au spart becul din încăperea MAT-ului şi au tăbărât pe el. L-au umplut de sânge, l-au tăiat pe obraji. Aşa credeau ei. Când au aprins însă lumina, furia lor n-a mai cunoscut margini. Îl bătuseră şi-l schilodiseră pe altul, pe unul dintre ei, în timp ce el, prietenul meu, se smulsese de sub grămadă şi reuşise să fugă. Cel care fusese luat drept el l-a dat pe urmă în judecată fiindcă n-a vrut să stea să fie bătut, învinuit adică atât pentru că a fugit, cât şi mai ales pentru faptul că a fost ciopârţit altul în locul lui. Ar fi trebuit,

pesemne, să dea un chiot ca să-şi anunţe astfel duşmanii! „Bă, nu mai daţi, că eu am fugit!” Mare nerod şi ăla!

Altădată, cică, tot la MAT, s-a repezit în trei pe care i-a trântit pe sub mese, pesemne erau beţi toţi… Şi după ce i-a văzut pe jos pe sub scaune, cică s-ar fi întors spre un prieten care era cu el şi i-ar fi strigat indignat: „Ce faci, bă, Ilie! Mă laşi singur cu trei?!” Adică, erau ăia pe jos, dar cine putea să-i garanteze că n-aveau să se ridice în cele din urmă şi să-l înveţe minte? Şi era alarmat cu o clipă mai devreme că prietenul său Ilie îl lăsase singur…

A citit tot ce-am scris. Despre prima carte a zis că am ştiut şi eu ce s-a petrecut în sat pe uliţa noastră şi am scris ce-am ştiut. Adică nu mai mult. Nu e, adică, mare lucru, să scrii ce ştii. Şi că mai mult de atâta n-o să mai pot. La a doua, care nu mai avea drept subiect lumea satului, a zis: „Asta e ceva ştiinţifico-fantastic!” în sfârşit, la a doua carte de mari proporţii despre ţărani a refuzat să spună ce crede, dar şi-a exprimat în schimb părerea despre autorul ei, că „e cel mai mare speculant al scrisului românesc”.

Stau cu el de vorbă pe prispa casei lui şi parcă nici nu mă vede. E zi de duminică, dar a lucrat de dimineaţă la pădure, la nişte puieţi. Mă uit la el şi-mi dau seama că ideea care a pus stăpânire pe el acum douăzeci de ani nu s-a domolit şi că nu-l va părăsi până n-o să-l devoreze în întregime.

— …Asta e, îl aud mestecând parcă printre măsele, ar trebui aici în sat la noi un Felix Edmundovici Dzerjinski, să bage groaza-n ticăloşi şi-n contrarevoluţionari…

Şi îmi dau seama că acest Felix Edmundovici visat ar fi vrut să fie el, dar nu l-au lăsat… Mă grăbesc să-mi scurtez vizita. Nu-mi place să-mi pierd prietenii din copilărie, suportându-le tirania conştiinţei lor de sine.

OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (I)

Autorii mei preferaţi au început să fie doar cei care mă feresc de senzaţia, care mi se furişează adesea, când citesc, în inimă, că în loc să ies afară şi să trăiesc, stau închis în casă şi pierd timpul. Altădată niciun scriitor care purta acest nume nu mă făcea să preţuiesc, atât de avar, propriul meu timp, al existenţei mele. O pagină bună mă răsplătea, îmi era suficientă; acum, toată cartea trebuie să fie bună! Tot felul de obstacole stau în calea lecturilor mele. Iată, de pildă, am cumpărat recent Sadoveanu, *Anii de ucenicie*, Ion Barbu, *Versuri şi proză*, şi fiindcă era vorba de un scriitor din judeţul meu, Galaction, *Chipuri şi popasuri*. Să văd, zic, cum au scris ei, după ce am văzut, mai demult, şi am admirat, copleşit, cum se pot scrie confesiuni spunând tot adevărul în felul cum a făcut-o, de pildă, Rousseau. Ştiam, aveam adică în minte ideea că la scriitorul român marea confesiune e opera sa, şi că adevărul crud despre existenţa pe care a dus-o el, ca om şi ca scriitor, îi cam displace. Lumina în care s-ar pune respectând adevărul nu-i convine, deşi, aşa cum s-a spus, adesea viaţa şi firea sa sunt mai spectaculoase decât opera. Totuşi, mi-am spus, să citesc, oricum, voi găsi ceva revelator.

„Mărturia literară” a părintelui Galaction nu mă surprinde însă cu nimic faţă de ceea ce opera sa dezvăluie. Vreau să spun că n-o luminează câtuşi

de puţin din vreun unghi nebănuit şi nici n-o întunecă. Ceea ce e strălucit la acest povestitor rămâne, aşa cum se cuvine, inexplicabil, iar ceea ce e slab se explică din gros prin etalarea intenţiilor morale. Părintele „cade" în greşeala trufiei când ne arată cu degetul ideile creştine care i-au călăuzit existenţa şi creaţia. „Aşa cum se întâmplă cu orişicine care a cutezat să turbure pe contemporani cu visurile şi cu scrisul lui, am căşunat şi eu discuţii, controverse şi schisme, declară el. Unii nu se pot împăca cu limba mea literară; alţii mă găsesc prea bigot şi moralizam; alţii – cu mai multă devoţiune şi mai puţină jertfa deşartelor frumuseţi pământeşti… Îi rog pe toţi să citească şi să recitească bucata mea *Trandafirii*. Bucata aceasta rezumă, lămureşte şi simbolizează surprinzător toată simţirea şi toată literatura mea."

Dacă e aşa, îmi zic, hai să citesc această bucată. Şi caut la pagina 59. A scris-o în 1910, adică la treizeci şi unu de ani, în plină putere, iar recomandarea s-o citim ne-o face în 1942, cu nouăsprezece ani înainte de moarte, deci la vârsta când spiritul e mai puţin şovăielnic şi poate greşi mai greu. Asta în viaţa morală şi în viaţa practică, sau în ştiinţa despre viaţă şi despre moarte – dar nu despre artă. Eliberarea spiritului de vitalitatea biologică nu-l duce pe artist în mod obligatoriu spre iluminări estetice. Tolstoi era chinuit la şaizeci de ani de povara dorinţelor trupului său, fără să ne spună însă, el, care ştia parcă totul, că o dată scăpat de această povară, şi creaţia artistică, în cazul lui, eşuează în didacticism. Maturitatea artistică nu coincide obligatoriu cu maturitatea biologică şi uneori nici chiar cu a spiritului. Arta este o categorie a spiritului, ca fenomen obiectiv, subiectiv însă, forţa creatoare a artistului n-are vârstă şi se manifestă printr-o independenţă turburătoare atât faţă de stadiul biologic al vieţii creatorului, cât şi faţă de stadiul spiritualităţii lui.

Părintele Galaction povesteşte cum l-a plăcut o fată la vârsta de doisprezece ani şi i-a dat un buchet de trandafiri. Turburat, băiatul găseşte apoi în sine un impuls religios care învinge dorinţa sexuală care creştea în el asemeni unui fir de iarbă otrăvită şi depune aceşti trandafiri sub o troiţă. „«Aici să depui florile tale», am auzit clar în mintea mea… Cuvinte minunate, cuvinte simbolice!”

Într-adevăr! De-aici avea să iasă povestirea *De la noi la Cladova*, cu care părintele s-a mândrit mult. În ea, un preot are puterea de a împărtăşi cu grijanie şi nu cu altceva o femeie care murea după el. Când am citit demult această nuvelă nu-mi venea să-mi cred ochilor. Cum e posibil, îmi ziceam, să conceapă cineva o asemenea mistificare a sufletului unui biet preot, care trăia destul de paşnic în Cladova lui şi nu era cine ştie ce căutător al inocenţei pierdute, care să lupte, asemeni unui părinte Sergiu, cu însăşi Ispita, apărută fără veste în chilia lui şi dorind să-l piardă? Biata Borivoica îl iubea pe dunăreanul nostru din tot sufletul, îl dorea ca bărbat, dar nu-l ispitea pe credincios, nu-i păsa de credinţa lui, nu voia să-i corupă sufletul, să-l rupă din armonia unei aspiraţii către care, eventual, s-ar fi chinuit. De aceea nici bietul preot nu e silit să-şi taie, ca în Tolstoi, vreun mădular ca să reziste.

Mă uit la sfârşitul cărţii cu chipuri şi popasuri. Ce să mai citesc? Acest obstacol, istoria cu trandafirii, mă împiedică să merg mai departe. Cine i-a strecurat copilului ideea că… ce e cu viaţa ideilor şi viaţa oamenilor?… Hotărât, viaţa părintelui Galaction trebuie să fie foarte interesantă. Dar el nu vrea s-o spună… Citesc mai departe în sumar: *Cum l-am supărat pe Caragiale*. Nu cred! Cum să-l fi supărat părintele Galaction pe Caragiale?

Închid cartea şi ies afară. Şi atunci îmi aduc aminte că Gala Galaction ne-a lăsat, pe lângă

aceste articole care nu ni-l dezvăluie, un *Jurnal* de mii de pagini. Nu ştiu: a apărut oare acest *Jurnal?* Şi îmi spun că trebuie negreşit să-l citesc şi să aflu: într-adevăr, aşa a făcut acest mare povestitor cu trandafirii aceia pe care i-a dat fata?

OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (II)

În legătură cu viaţa adevărată a scriitorului, iată un exemplu în care ruptura dintre realităţile brutale ale existenţei lui şi operă pare definitivă şi nu constituie niciun fel de obstacol în calea lecturii. Scriitorul (mă gândesc la Mateiu I. Caragiale după lectura în *România literară* a încă unui interesant articol al lui Şerban Cioculescu despre viaţa lui) şi-a confecţionat într-atât o altă biografie, încât, identificându-se cu ea, începe apoi să creadă el însuşi în ceea ce a imaginat şi să-şi descrie această falsă viaţă cu o atât de mare autenticitate, încât ceea ce aflăm apoi despre adevărata lui existenţă ni se pare ireal, vulgar, străin de el… Această bizară dualitate n-are un ecou profund în conştiinţa lui ca în cazul unui erou dostoievskian. Scriitorul ne minte în faţă, fără să clipească, zicând că n-a avut părinţi şi că se trage dintr-un neam umilit care n-a ajuns încă, până la el, la lumină.

Pentru noi se pune într-adevăr problema dacă să acceptăm sau nu aceste fumuri, şi cred că Şerban Cioculescu, pe bună dreptate, e supărat pe cei care iau aceste fumuri drept adevăruri, încercând să creeze astfel pentru cititori o biografie spirituală idilică a scriitorului, bună doar, şi nici atunci, pentru uzul şcolar. Căci scriitorii sunt conştiinţe ale colectivităţii naţionale, şi nu sfinţi. Şi conştiinţa colectivităţii naţionale e suma virtuţilor şi scăderilor noastre, şi nu suma unor concepte

frumoase, dar moarte. Şi aici ajungem la aspectul dramatic pentru o cultură mijlocie ca a noastră, care e ameninţată să devină mică dacă nu are tăria să se uite în oglindă, să-şi vadă adevăratul chip, să nu întoarcă nasul strâmbându-se cu falsă pudoare când îşi vede urâţeniile, ci să le corecteze într-o luptă încleştată cu destinul, fără teama înfrângerilor. Fiindcă ăsta e spectrul care sperie adesea pe omul nostru de cultură: dacă punem viaţa noastră sub lumina totală a adevărului, nu se vor găsi oameni slabi, care, privindu-l, vor dezarma, şi coeziunea colectivităţii noastre naţionale va slăbi? Desigur, nu e o teamă fără rost, revelarea fără pregătire într-un moment nepotrivit a unui adevăr poate dăuna. Şi aici putem cădea de acord că pregătirea e necesară. Dar falsificarea în prealabil a adevărului unei opere sau a unei vieţi (deci a unei conştiinţe) nu este justificată cu nimic, precum nu este justificată nici invocarea absenţei momentului prielnic pentru revelarea unor fapte de mare interes, în cazul nostru cultural, când analiza acelui moment ne arată, dimpotrivă, că nimic nu ne împiedică să discutăm despre scriitori aşa cum sunt ei şi nu aşa cum vor ei sau noi să fie. Asta nu înseamnă că defăimătorii sau babele literare, dornice de a scormoni în cenuşa din vatra scriitorului, trebuie să vadă în rândurile mele o încurajare de a o face. După cum nici sincerii păzitori care venerează şi apără mormintele sfinte ale oamenilor noştri de valoare nu trebuie să vadă un sacrilegiu în îndemnul de a nu ne teme să ne uităm în oglindă.

Revenind la Mateiu I. Caragiale, putem să fim pe deplin liniştiţi. Cartea sa *Craii de Curtea-Veche*, fără să zicem ca el că „este realmente magnifică”, expresie care s-ar potrivi doar unor creaţii ca *Mizerabilii*, *Război şi pace*, sau, la noi, *Scrisorilor* eminesciene, care, pe lângă puterea şi profunzimea inspiraţiei, ne fac să simţim incendiul înalt al conştiinţei neliniştite a creatorilor lor, este o

frumoasă carte fără cusur, datorită căreia putem să-i iertăm autorului ei toate păcatele, fără să-i inventăm însă virtuţi pe care nu le-a avut. Ba chiar putem să ne punem întrebarea dacă nu cumva unele scene de familie, al căror erou a fost Mateiu, nu conţin mai multă putere de evocare, prin răutatea care le animă, decât cuminţenia celorlalţi copii ai lui Caragiale. Istoria cu pusul îndelungat al mănuşilor ca să nu-i altereze gingaşa mână frigul clanţei când rebegitul tată bătea în geam în viscol să i se deschidă uşa mai repede ne face parcă să-l vedem aievea pe marele Iancu cu mustaţa zbârlită de furie, năvălind pe uşă şi strigând: Imbecilule! Iar fiul rânjind. Aici d. Şerban Cioculescu nu trebuie să fie indignat, dacă a fost, fiindcă amintirea e de preţ. Cuminţenia lui Luca Ion nu ne-a lăsat o amintire ca aceasta, atât de vie, despre tatăl său.

Nu, viaţa lui Mateiu I. Caragiale, în ciuda crudelor şi inavuabilelor ei aspecte, nu constituie pentru mine un obstacol în calea lecturii operei sale. Desigur, el trebuia să spună despre ea că „este realmente magnifică”. Conştiinţa estetică aflată la baza acestei creaţii îl îndreptăţea. Puţini mai au azi curajul să şlefuiască atât de îndelung o carte. Iar dintre cei ce o fac, puţini reuşesc să închidă în această carte o lume cu care s-ar identifica. N-are importanţă dacă această lume e reală sau a trăit doar în imaginaţia lui. După cum n-are importanţă dacă această lume ne place sau nu. Ne place „scriitura”, cum ar zice azi un adept al „noului roman” francez. Şi cred că „umbra marelui Mateiu” va tremura auzind cât de la modă pot fi „craii” săi la atâtea decenii, când alţii dispar sau intră, clasicizaţi, în manualele şcolare şi nu mai discută nimeni despre ei.

OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (III)

Consumul de literatură, la radio, în presă, la televiziune, precum şi apariţia scriitorilor în scrierile memorialiştilor, rudelor, prietenilor sau admiratorilor sinceri creează adesea scriitorului o imagine cu efecte rele, greu reparabile, asupra curiozităţii cititorului, curiozitate care e un lucru tot atât de misterios, sau în orice caz fragil, ca şi intenţia artistică înainte de a se produce. Asaltaţi această curiozitate pe toate canalele, oferindu-i o imagine robot a scriitorului şi a operei, şi aţi distrus pentru multă vreme atracţia naturală între cei doi poli (creaţie, curiozitate), întreţinută cu atâta trudă şi prudenţă de artist în cursul vieţii sale, dar pe care moartea îl împiedică să mai poată interveni. Toată viaţa somnul său a fost populat de obsesii şi nelinişti ca nu cumva operele lui să plictisească, interesul pentru rodul imaginaţiei şi simţirii lui să înceteze, obstacole imprevizibile să apară în calea lecturii cărţilor sale.

Ei bine, ceea ce a reuşit el, strică alţii. Opera de artă poate plictisi. Ascultaţi o emisiune, să zicem, despre Rebreanu. Coşbuc cică i-ar fi spus: muncă, răbdare şi încredere. Dacă nu ai astea, n-ai făcut nimic! Şi apoi: un sfert de talent, trei sferturi muncă, dacă n-ai astea, iar n-ai făcut nimic! Cuvintele lui Coşbuc!

Vasăzică, opera de artă nu se datorează precumpănitor talentului, ci muncii. E o idee pe

care înşişi scriitorii, imprudenţi şi din dorinţa de a alunga dintre ei pe leneşi şi pe misticii inspiraţiei, au lansat-o pe piaţă, micşorându-se inutil, fără să-şi dea seama, în faţa gândirii comune care a tresărit: Aha! Aşadar muncă! Talentul nu e aşa de important! Păi dacă e vorba de aşa ceva, ce mare ispravă, şi noi ştim să muncim… Drept care, cei mai îndrăzneţi dintre ei şi-au suflecat până sus mânecile şi s-au şi pus cu brâncile pe treabă. Cărţi voluminoase şi multe la număr au început să asalteze editurile din întreaga lume. Editorii nu le pot respinge pe toate.

Iar ceilalţi dintre ei, mai puţin ambiţioşi, au început să declare că n-au ei timp să scrie, că i-ar vârî în buzunar pe toţi aceşti scriitori ale căror nume apar mereu prin reviste şi ziare de au ajuns să-i plictisească.

Pe urmă manuscrisul lui *Ion*... care era să se piardă… Şi cum se ajunge apoi la întrebarea: pe cine parafrazează Rebreanu în scena în care vechiul prim-ministru şi noul prim-ministru se sărută în parlament în romanul *Răscoala*? Pe Caragiale, fireşte, „pupat piaţa endepedenţi”. Vasăzică, doi mari scriitori reduşi la rolul de mici propagandişti puşi în faţa unui public amestecat într-o sală în care după conferinţă urmează film. Este efectul negativ al popularizării operei de artă, popularizare la care însă nu putem renunţa cu niciun chip, dar pe care trebuie totuşi s-o controlăm cu o severitate cu atât mai mare cu cât alcătuitorii acestor emisiuni, sau autorii de „memorii” ne pot riposta că tot ceea ce spun ei sunt lucruri riguros adevărate.

Da, rupte din contextul vieţii şi operei, puse cap la cap şi confecţionată astfel o biografie şi o operă pe gustul comun. E posibil aşa ceva? ar întreba cineva incredul. Un mare scriitor rămâne un mare scriitor, orice i-ai face!

Ba nicidecum, puteţi încerca dumneavoastră înşivă şi veţi vedea că nu e atât de greu pe cât pare

la prima vedere. Faceţi o ediţie Caragiale în care să puneţi în frunte şi în cantitate mare bucăţi ca *Arendaşul român, Românii verzi*, *Rrromânul*, *Rrromânca, Savantul român*, *1907. Din primăvară până-n toamnă* ş.c.l., scrieţi o prefaţă în care să arătaţi că valoarea piesei *o scrisoare pierdută* stă în faptul că demască moravurile electorale şi ale aşa-zisei „libertăţi" burgheze şi veţi diminua cu treizeci la sută interesul pentru operă al tânărului cititor neavizat şi care aude pentru întâia oară din această ediţie că I.L. Caragiale e un mare clasic român de valoare universală. Cine să mai observe în acest caz că fascinaţia operei literare asupra cititorului nu se exercită prin ideile ei de suprafaţă, prin aparenţa ideologiei ei comune, ci prin ideile ei adânci, care o fac rezistentă în faţa timpului şi care depăşesc cadrul strâmt al decorului istoric? Altfel ce interes ar prezenta pentru noi nişte alegeri într-un regim care nu mai există? Şi apoi, creaţia în sine? De ce trebuie bruiată cu astfel de scrieri, al căror rol de moment s-a epuizat? Nu este creaţia un lucru care atrage pe scriitor în aceeaşi măsură cu ideile care îi dau coeziunea secretă? De ce n-am alege atunci, în primul rând şi poate chiar exclusiv, în ediţia noastră, numai acele lucrări care sunt şi desăvârşite din acest punct de vedere al creaţiei? Nu aşa a gândit şi autorul însuşi când le-a ţinut departe de volumele editate de el în timpul vieţii?

Să nu uităm că toate acestea, memorii, amintiri, ediţii, intră în biblioteci şi stau acolo, şi cititorul naiv (şi nu sunt toţi cititorii, la început, naivi?) dă de ele, nu le mai poate scoate nimeni chiar dacă toată breasla noastră ar protesta. După ce criterii să le mai scoţi din moment ce au fost publicate? Ţi se poate dovedi, cu „scrisorile" în mână, ale scriitorului, că nimic nu e inventat.

Nu există decât o singură cale sigură pentru scriitor de a se apăra de acele „amintiri" şi „ediţii" ale contemporanilor care i-ar vulgariza viaţa şi opera. Să spună el însuşi despre sine şi creaţia sa

astfel de adevăruri dure, încât nimeni să nu mai poată trece peste ele. Putem să mai trecem peste *Jurnalul intim* al lui Maiorescu? El există şi e complicat să-i răstălmăceşti sensurile. Titu Maiorescu l-a scris încă de mic. Într-adevăr, nu la bătrâneţe trebuie începută această întreprindere, ci încă la tinereţe şi terminată la maturitate. Fiindcă scriitorul român, ajuns venerabil, se irită prea adesea de îndrăznelile sale de odinioară şi peniţa sa nu mai alunecă pe hârtie decât ca să istorisească frumoase fabule poetice, menite să-i creeze o figură aureolată de înţelepciune. Da, dar după ce el nu va mai fi în viaţă, se vor găsi tineri talentaţi şi cinici care vor sfâşia această mască. Şi aceştia nu vor fi cei mai răi, fiindcă nu-l vor nega, ci îi vor stabili doar (e drept, adăugând şi hohotele lor de râs) statuia lui vie şi plină de interes pe un soclu verosimil. Cei mai răi vor fi inşii duioşi, care vor vărsa lacrimi cu veneraţie pe fabulele lui şi vor produce, ştergându-se cu mâna la ochi, emisiuni pentru ilustrarea ideilor şi necesităţilor curente ale timpului, la radio, televiziune şi în manualele didactice.

Mi se face frig când mă gândesc! Hotărât, trebuie să iau măsuri, să-mi scriu eu însumi încă de pe acum „anunţările", „mărturisirile" eţetera. Nu e nicio glumă!

UN SEMN DE ÎNTREBARE

În viaţa noastră, dincolo de *fapta* mai e ceva, şi e aproape totdeauna prea târziu, când ne dăm seama, să mai realizăm, pentru împlinirea noastră, acest ceva pierdut… Nu ne-am născut doar să scriem o carte, sau să construim un pod, sau o frumoasă clădire şi pe urmă să murim, cum de fapt ni se şi întâmplă. Dar pentru mai ce? aş putea fi întrebat. Nu ştiu încă să răspund la o astfel de întrebare.

Nu cunosc deloc viaţa Hortensiei Papadat-Bengescu. Am văzut-o pe scriitoare prima oară în 1943, la puţin timp după ce începusem să frecventez cenaclul lui E. Lovinescu, frecventare care n-a durat mai mult de câteva luni, fiindcă în aprilie am fost luat militar, şi în iulie, când eram într-un concediu, marele critic murea, şi am mers în urma cortegiului său funerar împreună cu Constant Tonegaru. Citisem în cenaclu o bucată intitulată *Calul,* scrisă cu o duritate pe care ulterior am pierdut-o. Lui Lovinescu nu i-a plăcut, dar avusesem noroc să-i citesc la altă şedinţă o nuvelă mai tradiţională, intitulată *De capul ei*, şi pe care Geo Dumitrescu o reţinuse s-o publice în efemera sa *revista Albatros*, dar pe care n-a mai avut timp s-o publice, preferându-l în numărul acela – auzi dumneata! – pe Nic. Smeureanu! Lovinescu a exclamat de câteva ori în timpul lecturii, cu vocea lui subţire şi senină: „Are talent!… Are talent!” Ei, mi-am zis eu atunci plin de trufie, păi dacă am talent, staţi să vă citesc una care să justifice mai

bine această apreciere. Şi am venit cu *Calul.* „Hm! a exclamat criticul la urmă, în tăcerea plină de nesiguranţă care se lăsase. Descriptiv, descriptiv…”

În cursul săptămânii următoare cineva mă anunţă că E. Lovinescu vrea să mă vadă imediat. M-am dus şi l-am găsit în acelaşi birou: avea un musafir, o doamnă în vârstă.

— Ia loc, domnule, mă invită criticul. Uite (îmi spuse în treacăt cu o uşoară emfază), doamna Hortensia Papadat-Bengescu! Cea mai mare scriitoare română.

M-am uitat la doamna din faţa mea şi n-am recunoscut deloc în figura ei îmbătrânită şi obosită pe „femeia din faţa oglinzii”, în plină frumuseţe matură, aşa cum o arăta, în *Istoria literaturii*, G. Călinescu. „O fi ea cea mai mare scriitoare română, am gândit eu, dar dacă nu mă mai pot îndrăgosti de ea şi ea de mine, ce folos?” Aveam douăzeci de ani, cum puteam gândi altfel? Îl admir abia acum pe Sadoveanu, care în alt timp istoric, la vârsta mea de atunci „se stabileşte la Fălticeni şi se căsătoreşte cu Ecaterina Baiu”, cum spune, în „tabelul său cronologic”, prefaţatorul. A avut apoi timpul să tot stea de vorbă cu tot felul de moşi uitaţi de Dumnezeu, care nu lipsesc din literatura lui, cum nu lipsesc nici din viaţă. „Nu mă interesează persoana dumitale”, i-am spus eu în gând bătrânei din faţa mea şi mi-am întors privirea spre critic, să aflu de ce mă chemase.

— Un domn, mi-a spus el atunci, al cărui nume nu trebuie să-l ştii, îţi oferă zece mii de lei în schimbul nuvelei dumitale *Calul*, pe care te roagă să i-o trimiţi prin mine, în original, aşa cum ai scris-o, şi copie să-ţi faci dumneata după ea. E un admirator al dumitale din cenaclu. Ca să vezi, a mai adăugat criticul cu o blândă filosofie, nici n-ai apucat să te afirmi, şi ţi-ai şi găsit admiratori. Ţin-te bine!

Am luat banii încântat, reprezentau cam două salarii de-ale mele de proaspăt secretar de redacţie la un jurnal de după-amiază la care am putut intra tot prin recomandarea criticului, către Ion Vinea, care era director, patron fiind celebrul, pe atunci, Pamfil Şeicaru. M-am grăbit să copiez manuscrisul şi să trimit bizarului admirator originalul. Am aflat abia târziu de la Zaharia Stancu că trebuia să fi fost Dinu Nicodin, prieten bun cu criticul, scriitor încifrat, ilizibil, om foarte bogat şi de o cruzime rafinată cunoscută numai de puţini, care explică pesemne plăcerea pe care i-o făcusem eu cu uciderea minuţioasă şi crudă a „calului" meu.

Prin 1952, mă aflam la Tuşnad într-un prim concediu adevărat din viaţa mea. Un prieten foarte neliniştit în conştiinţa lui, nelinişte pe care n-o înţeleg nici azi, mă avertizase prin luna mai a aceluiaşi an că dacă nu scriu imediat ceva prin care să fac să dispară norii unei maladii literare inventate de care mi se legase numele (naturalism!) şi în care nepăsător pluteam, voi fi exclus din Uniunea Scriitorilor şi maladia literară se va transforma în una politică. Atunci va fi grav.

— N-am acuma chef să scriu, i-am spus. Nu vreau să fiu scriitor.

— Eşti scriitor, mi-a spus el. Tot trebuie să scrii. Scrie *acum.*

— Ce să scriu?

— Du-te pe la ţară, vezi ce e, şi scrie.

Reuşise să mă neliniştească şi pe mine. M-am dus pe la ţară, dar nu la mine în sat, ci undeva prin Moldova, în regiunea Huşi, şi acolo, la primărie, am văzut o scenă: un tânăr ţăran rău îmbrăcat şi cu o biată pălărie în mână este strigat să vină şi să semneze actul prin care adera şi el la o cooperativă agricolă. Semnează şi pe urmă are o clipă de derută cu tocul în aer; parcă s-ar fi abătut deodată asupra lui toate întrebările: cum trăise nu fusese bine… Prin iscălitura asta, prin care el dădea tot, o să ducă altă viaţă? „Hai, bă, scoală-te de-acolo, s-a

auzit atunci o voce poruncitoare. Ce faci, ai înţepenit acolo?" Tânărul om s-a ridicat brusc, s-a lovit cu genunchiul de masă şi fruntea lui mare şi albă ca hârtia întâi s-a împurpurat, apoi s-a făcut de o paloare mortală. Ce descărcări afective se petreceau în el? Ce prăbuşiri? Chipul i s-a lungit, s-a tras în jos; s-a dat la o parte, a mai stat printre oameni câteva minute. Nimeni nu-i adresa un cuvânt. A luat-o tăcut pe lângă garduri şi s-a dus încet fără să se uite îndărăt.

N-a fost singurul lucru pe care l-am văzut atunci, dar întors la Bucureşti şi plecând spre Sinaia, am scris această schiţă, care avea vreo douăzeci de pagini şi se numea *Desfăşurarea.*

— E bună, mi-a spus prietenul meu, criticul, dar n-ai spus tot. Cine era cel care i-a adresat cuvintele acelea dure?

— Cine ştie ce tâmpit!

— În cazul ăsta, sentimentul dureros pe care îl descrii tu îşi diminuează semnificaţia.

— Ai dreptate. E un nesimţit, probabil un individ care vedea în afacerea care se încheia ceva foarte avantajos pentru el, dar fără vreo semnificaţie mai înaltă.

— Păi tocmai de-aia nici n-a înţeles ce sens profund avea pentru celălalt tot ceea ce se întâmpla în sat. Sau a înţeles, dar a vrut să-l umilească.

— Aşa e. Am să insist asupra acestui personaj negativ.

— Şi trebuie să spui şi cine e, a continuat prietenul meu, criticul. Ce poziţie socială ocupă, e în partid, sau nu e? Pe urmă, n-ai descris cum au ajuns aceşti ţărani, deocamdată puţini, la convingerea că trebuie să-şi facă altă viaţă!

Aici m-am înfuriat. I-am răspuns că intenţia mea a fost să descriu numai atât cât am descris şi nimic mai mult.

— Da, dar nu e suficient, mi-a răspuns el, n-o să apară.

— De ce?

— Nu se înţelege cine e individul care îi adresează acele cuvinte dure. Trebuie să arăţi satul cu tot ce se întâmpla în el.

— Şi ce mai rămâne din ce am vrut eu să spun?

— Tot. Şi e interesant. Şi nuvela va apărea. Şi alungi şi norii care s-au strâns deasupra capului tău, mi-a mai spus acest prieten cu o stranie pasiune, care a fost mai convingătoare decât argumentele lui.

Ţinea foarte tare la mine, eram de aceeaşi vârstă, ştia pe atunci mai multe decât ştiam eu şi voia să mă apere de o primejdie de care eu nu eram conştient. Eram singuri, noi doi, în camera mea frumoasă de pe strada Ana Davilla şi se făcuse dimineaţă…

Generaţiile afirmate tăceau. Se afirmaseră. Mihail Sadoveanu scrisese sau se pregătea să scrie *Mitrea Cocor*, care avea să-i aducă pe plan internaţional o medalie de aur, dar nu Premiul Nobel, pe care îl merita pentru opera sa anterioară, premiu pe care sârbul Ivo Andrici avea să-l primească. Omul pe care îl admiram de mult, G. Călinescu, se ţinea departe de generaţia mea, şi, când l-am vizitat odată, a crezut de cuviinţă că trebuie să-mi spună din cinci în cinci minute, fără nicio legătură cu discuţia de care de altfel marele om n-avea niciun chef: „Ştii, nu se mai întorc vremurile… roata istoriei… socialismul va fi învingător…” Am înţeles că avea probabil mulţi musafiri reacţionari pe care îi da afară în felul acesta, întâi m-am simţit jignit, dar apoi am început să râd: „Şi de-aia sunteţi dumneavoastră săptămânal optimist?”

Am publicat nuvela îngroşată considerabil în august şi am plecat să mă odihnesc la Tuşnad, unde Uniunea Scriitorilor avea o vilă. Am găsit acolo printre alţi scriitori şi o doamnă nu atât foarte bătrână, cât foarte retrasă şi foarte absentă. Cine e? am întrebat. Mi s-a răspuns că e Hortensia Papadat-Bengescu. O însoţea aproape tot timpul

Claudia Milian, stăteau de vorbă amândouă, dar nu prea mult. Nu mi-era mie atunci gândul la viaţa celei mai mari scriitoare române, cu problemele grave care se puneau generaţiei mele. Şi, pe lângă asta, aveam treizeci de ani, şi „scriitorul, deşi se stabilise evident în Bucureşti, nu se căsătorise deocamdată cu nimeni şi n-avea ştiinţa de a se apropia de colegii săi ajunşi la capătul unei vieţi şi al unei opere", cum ar putea scrie în viitor un autor de „tabele cronologice" de vieţi.

N-a stat mult acolo Horestina Papadat-Bengescu. Nu se simţea bine, ne-a explicat Claudia Milian. Dacă ar fi murit atunci, gândul la destinul ei nu mi-ar fi turburat cu nimic astăzi amintirea acestor efemere întâlniri. Dar am auzit că a mai trăit câţiva ani, şi un alt prieten al meu, tot critic, a vizitat-o într-o iarnă acasă. Locuia în condiţii înspăimântătoare, şi acest prieten nu mi-a spus şi mie atunci să mă duc s-o văd şi eu. Mi-a spus mai târziu (când era prea târziu!), într-o zi când marea scriitoare nu mai era pe această lume ca să ne mai pună nouă, generaţiilor mai tinere (şi, la urma urmei, şi propriei ei generaţii strălucite), un tăcut şi neluat în seamă de nimeni semn de întrebare.

DESPRE ACTUALITATEA LUI I.L. CARAGIALE

Oferindu-mi-se prilejul de a scoate la Editura Cartea Românească o nouă ediţie a operei lui I.L. Caragiale, am citit din curiozitate, deşi le bănuiam în general conţinutul, studiile şi prefeţele care au însoţit ediţiile precedente din ultimii douăzeci de ani. Fireşte, orice întocmitor de ediţie are dreptul să judece critic lipsurile celorlalte, pe care să nu le mai repete, şi bineînţeles să se ferească să nu facă la rândul său alte greşeli. Aşadar, voi căuta să profit de acest drept şi să spun câteva cuvinte despre predecesorii mei, deşi pretenţiile mele nu merg până acolo încât să numesc ediţia mea „ştiinţifică".

Scopul meu e să întocmesc una „artistică", şi următorul editor să nu pună cuvântul artistică în ghilimele. Mă voi strădui ceva mai jos să arăt ce înţeles are pentru mine, în cazul de faţă, această noţiune. Să ne oprim însă puţin asupra interpretării care s-a dat operei lui Caragiale până mai acum câţiva ani, interpretare al cărei ecou persistă încă ici-colo, şi care justifică o intervenţie, fie ea şi din partea unui om care nu e specializat în probleme de critică şi estetică literară, dar care e interesat ca arta literară, creaţia artistică în general să nu fie copleşită de interpretări şi speculaţii excesive şi să nu fie sufocată de abstracţiuni, fiind, acest om, el însuşi scriitor. Sunt pe deplin conştient de zădărnicia intervenţiei mele: critica şi estetica

literară, de toate nuanţele şi de toate orientările, se hrăneşte şi se va hrăni mereu din corpul viu al operei de artă, şi nu e nimic de făcut cu aceşti canibali care dănţuiesc în jurul cazanului filosofic şi sociologic în care au aruncat „opera”, aşteptând să fiarbă pentru ca apoi s-o „deguste” în linişte, plescăind din limbă de satisfacţie şi plăcere. Totuşi, am să încerc să le stric fie măcar şi pentru câteva clipe apetitul.

Întâi Zarifopol şi dl Cioculescu, care au adunat toată producţia literară şi publicistică a marelui clasic. În prefaţa sa Zarifopol cere ca tot ceea ce a scris I.L. Caragiale să fie preluat, nimeni neavând dreptul să facă o selecţie. Într-adevăr, aşa e, când e vorba de opere complete. Dar să nu uităm după aceea, în ediţiile următoare, că a existat cineva care a avut totuşi acest drept, şi anume Caragiale însuşi, care a avut timp să-şi publice în volume ceea ce a considerat el că merita să fie strâns între două coperţi şi a ignorat ceea ce risipise prin ziare, adică tot felul de articole, şi mai ales o mare cantitate de „caraghiozlâcuri”, „miticisme” sau „gogoşi”.

E un semn de întrebare dacă unui scriitor îi convine să i se intre în laboratorul său secret, chiar dacă în acest laborator scriitorul, nebănuind nici el ce-o să-i iasă, experimentează inocent în văzul tuturor. Din cutare notiţă aflăm, de pildă, că un cetăţean, Ghiţă Calup, se comportă întocmai ca Jupân Dumitrache din *O noapte furtunoasa*. Şi nenumărate alte detalii, care constituie parcă sfărâmăturile marii opere, şi, am zice, rămăşiţele ei, dacă în ele n-am vedea şi idei de tip embrionar, fraze şi ticuri care aveau să capete ulterior o putere de sugestie nebănuită la simpla lor lectură. Scriitorul însă nu le publica cu premeditarea experimentului, ci din pasiune jurnalistică. Se pare că sunt totuşi foarte „gustate” astăzi aceste aparenţe de sfărâmături, şi editorii străini au mers şi mai departe, şi la unele cărţi au început să

publice aşa-numitele „dosare” ale cărţii sau, dacă dosarul era încheiat şi opera necontroversată, aşa-numitele „carnete”. Consumul de literatură cere noi amănunte, noi revelaţii, noi interpretări bazate pe texte autentice, până când din scriitor şi din operă nu mai rămâne nimic nescos la lumina crudă a zilei, şi să mai reziste după aceea cine mai poate în faţa curiozităţii devorante a cititorului, care e nesatisfăcut şi iritat dacă îi spui că există într-o operă secrete care nu pot fi desfăcute sau taine care nu pot fi sfâşiate. Ce secrete? Care secrete? Unde vezi dumneata taină? Iată proba: Cetăţeanul Ghiţă Calup! Jupân Dumitrache a fost copiat după natură. Iar Balzac n-a spus el însuşi că vrea să fie secretarul epocii lui? Vasăzică secretar! Ce e misterios aici?

În ediţiile următoare, intrăm însă nu într-o interpretare literară a operei caragialeşti, ci într-una pur sociologic vulgară, faţă de care „dosarele” şi „carnetele” pe care le-am ironizat mai sus sunt adevărate elemente ideale de întreţinere a curiozităţii vii pentru creaţia artistică. Cine e Caragiale din studiile care însoţesc aceste ediţii? Caragiale e un mare „realist”, un scriitor pe care burghezo-moşierimea, după ce în timpul vieţii l-a „constrâns” să-şi petreacă ultimii opt ani din viaţă la Berlin (iar el n-a înţeles că această plecare însemna o insuficientă încredere în clasa muncitoare, o izolare individualistă!), i-a deformat apoi opera, aruncând-o în domeniul „comicului pur”, încercând astfel să acopere trăsătura ei de bază: satira. Interpretând abuziv anumite articole ale sale, a creat despre el imaginea scriitorului sceptic, „care a râs de toate şi n-a crezut în nimic, uitându-se voit un fapt însemnat, că în toată opera sa nu există vreun ţăran sau muncitor ridiculizat”…

„O trăsătură a întregii opere a lui Caragiale, plină de semnificaţie şi pentru excepţionala forţă a realismului său şi pentru poziţia scriitorului, este

felul cum se împarte ea, după cum zugrăveşte pe exploataţi sau pe exploatatori” etc. etc.

Mă opresc aici cu citatele, care, departe de a fi rupte din context, reprezintă palid contextul plin de lozinci cu care e înţesat şi potrivit căruia Caragiale parcă anume s-ar fi născut în secolul trecut ca să satisfacă apetitul sociologiştilor vulgari din deceniul 50-60 al secolului nostru. Cineva ar putea să-mi reproşeze că abuzez de perspectiva pe care ne-o dă timpul care a trecut, citând aici idei şi propoziţii ridicule, la care desigur că semnatarii în cauză au renunţat şi ei de mult… Da, dar aceste ediţii sunt în biblioteci, şi nu în câteva mii, ci în zecile de mii de exemplare în care s-au tras şi pus la dispoziţia cititorului de toate vârstele.

Dar, într-adevăr, e mai bine să părăsim aceste studii şi prefeţe şi să ne punem mai degrabă întrebarea: în ce constă, în cadrul literaturii române, originalitatea lui I.L. Caragiale? Ce a descoperit el? Fiindcă de ce ar fi un scriitor mare dacă nu e original şi n-a descoperit nimic? Satiră a făcut şi Vasile Alecsandri, iar despre mediile micilor funcţionari sau comercianţi au mai scris şi alţii. Nu simpla fixare sociologică a mediului descris şi stabilirea genului literar practicat de un scriitor ne dă cheia originalităţii unei opere. Fireşte, descrierea obiectivă a condiţiilor sociale şi istorice e necesară, şi, bineînţeles, condiţionează orice analiză cât de cât serioasă a problematicii unui mare scriitor. Dar dacă ne mărginim doar la această descripţie şi mai adăugăm că opera conţine „forţă artistică”, n-am spus mare lucru. Fiindcă la întrebarea ce înseamnă forţă artistică nu putem răspunde, sau suntem tentaţi să răspundem că prezenţa ei nu ne relevă nimic. În ultimă instanţă, toate operele de valoare creează în cititor acelaşi sentiment, că se află în faţa unei forţe artistice, şi dificultatea e cum să descoperim, prin eliminarea a tot ceea ce e comun tuturor valorilor, ceea ce e propriu sau dominant numai în opera unui anumit

scriitor. Trebuie să mărturisesc că, de pildă, povestiri de Caragiale, cum ar fi *Păcat,* sau *O făclie de Paşte,* sau *În vreme de război*, sau chiar *Calul dracului*, au valoare doar pentru că fac parte dintr-o operă mare, dar nu mi se par definitorii pentru originalitatea lui I.L. Caragiale. În schimb, oricare dintre nuvelele sau schiţele sale, numite *Cănuţă om sucit* sau *Situaţiunea* sau *Atmosferă încărcată,* chiar luate separat, stârnesc deodată în noi uimire extremă, pe care o simţim totdeauna în faţa capodoperelor şi în care e amestecată admiraţia, încântarea şi chiar şi cea atât de ironizată de unii şi de însuşi Caragiale „emoţiune impersonală" a lui Maiorescu, care nu se mai şterge niciodată din sufletul nostru şi se repetă cu aceeaşi intensitate la fiecare lectură, deşi ştim totul pe dinafară.

Satirizarea în sine a unei anumite lumi sau ordini sociale de mult ne lasă indiferenţi, cu atât mai mult cu cât, în cazul nostru, acea lume sau ordine socială a dispărut. Înseamnă că avea dreptate E. Lovinescu să afirme că materialul din care e construită opera lui Caragiale e perisabil? Cu toate acestea, nimic mai durabil ca această operă, cu materialul ei cu tot. E o realitate care ni se impune, şi atunci în ce constă secretul acestei „eternităţi" a unui material atât de perisabil? De ce ne place *Iliada,* deşi a trecut de la crearea ei atât de mult timp? Mai trăim astăzi într-o societate gentilică? Nu, dar ni se cântă „mânia ce-aprinse pe Ahil Peleianul", şi care aduce alor săi mari nenorociri. Mânie, nenorociri! Astea nu le trăim şi noi şi individual şi extinse la popoare întregi? I.L. Caragiale ne mărturiseşte el însuşi în opera lui, nu o dată, cărei muze şi cum i se adresează: „Cântă-mi, zeiţă, parcă zice el surâzând sardonic, prostia ce zace în onorabilul Caţavencu şi ce festă îi jucă Agamiţă Dandanache!"

Dar să revin la greaua întrebare pe care noi înşine ne-am pus-o într-un mod atât de direct. Ce a

descoperit Caragiale la eroii săi? Un lucru după cât ni se pare nu prea izbitor, dar cu consecinţe spectaculoase pe planul creaţiei. Să examinăm, sau mai bine să citǎm un text la întâmplare: un funcţionar are nişte bilete câştigătoare, motiv pentru care îşi dă demisia.

„După zece minute, omul care a scuturat în fine jugul nesuferitei robii intră la bancherul unde au fost depuse biletele *en gros.*

— Mă rog, unde se-ncasează câştigurile de la loteriile care s-au tras alaltăieri?

— Fondul e depus la casa de depuneri, dar poate cineva să le-ncaseze şi prin noi. Aveţi vreun bilet câştigător?

— Am… două câştigătoare, răspunse fără afectare dl. Popescu, şi arată de departe două bilete, ţinându-le graţios între două degete.

— Sunt câştiguri mari?

— Măricele… Am amândouă câştigurile mari! Bancherul deschide nişte ochi plini de admiraţie şi zice, dând să ia biletele:

— Daţi-mi voie, mă rog.

Dar dl Lefter retrage încetinel mâna, dezdoieşte biletele şi întreabă:

— N-aveţi listele oficiale?

— Ba da. Iată-le.

— Mă rog, zice dl Lefter cu vorba răspicată, avem o dată zero-şapte-zeci-şi-şase-de-mii-trei-sute-opt-zeci-şi-patru la Universitate-Constanţa.

— Nu, răspunde bancherul! Una-sută-şi-nouă-mii-cincisute-două-zeci.

— Dă-mi voie, nu mă-ncurca: una-sută-şi-nouă-mii-cincisute-două-zeci – Bucureşti-Astronomie.

— Ba pardon, zice bancherul. Bucureşti-Astronomie, zero-şapte-zeci-şi-şase-de-mii-trei-sute-opt-zeci-şi-patru.

Dl, Lefter nu-şi dă bine seama de ce, dar simte o sfârşeală şi cade, alb ca porţelanul, pe un scaun lângă contor, întinzând maşinal mâna cu biletele. Bancherul le ia; se uită bine la liste, la bilete, la

posesorul lor, şi, zâmbind şi el fără afectare, zice dlui Lefter, care asculta stupid:

— Uite ce e, stimabile: v-aţi înşelat… şi iaca de unde provine… Dumneata ai… Ciudat lucru, ce-i drept… Cum s-a întâmplat!… Al dracului!… Dumneata ai la una tocmai numărul care a câştigat la cealaltă şi…

— Şi… ce?

— …şi viceversa.

Cum aude cuvântul viceversa, dl Lefter se face vânăt ca ficatul şi se ridică izbucnind cu o volubilitate supremă:

— Viceversa! Nu se poate, domnule, peste poate! Viceversa! Asta-i şarlatanie, mă-nţelegi? Vă-nvăţ eu minte pe dv. să umblaţi d-acu-ncolo cu infamii şi să vă bateţi joc de oameni, fiindcă este o exploatare şi nu vă mai săturaţi, ca vampirii, pierzând toată sudoarea fiecare om onest, deoarece se-ncrede orbeşte-n mofturile dumneavoastră şi cu tripotajuri evreieşti de bursă, care suntem noi proşti şi nu ne învăţăm odată minte ca să venim, mă-nţelegi, şi să ne revoltăm… da! Să ne revoltăm! Aşa să ştiţi: proşti! proşti! proşti!”

E clar, judecând fondul chestiunii, că ne aflăm în plină dramă. Şi totuşi, rămânem stupefiaţi: nu e o dramă, ci o comedie. În plină nefericire, eroul o ia razna, dus de cuvinte. Torentul de vorbe scoate la iveală o ţicneală care zăcea în creierul individului neştiută până atunci nici de el însuşi, compusă din expresii şi idei inautentice, dar care dau la iveală viaţa adevărată a conştiinţei lui falsificate de cuvinte. În loc de o comedie umană, avem deodată de-a face cu o comedie a cuvântului.

În cazul de faţă, ne stă înainte un funcţionar oarecare, şi intenţia satirică lipseşte. Caragiale, fascinat de acest fenomen, îl studiază aici, într-o situaţie dramatică pentru erou, în timp ce în altă parte, satirizând, scoate la iveală, dar parcă în al doilea plan, prostia, venalitatea sau necinstea (*O scrisoare pierduta).*

Descoperirea acestei comedii a cuvântului îl aduce pe Caragiale spre conştiinţe adormite sau buimăcite (*Căldură mare),* sau crapuloase (*Groaznica sinucidere din strada Fidelităţii*), sau de-o lipsă de gravitate angelică, precum la Costică Panaite, care, tot întârziind prin bodegi, uită că are în buzunar o petiţiune iscălită de mai mulţi cultivatori de prune, pe care trebuie s-o dea unui deputat s-o prezinte în Cameră, ca să oprească votarea impozitului pe grad:

„— Bine, Costică, acuma vii?… ai venit cam târziu.

— Ei! aşi!…

— S-a votat legea.

— Parol?

— Camerele s-a închis de sâmbăta trecută.

— …Ş'copil?!"

Alteori, comedia cuvântului care se joacă e mai puţin originală, în schimb stupiditatea care ni se dezvăluie la erou e atât de perfectă, încât ni se pare neverosimilă şi recitim de mai multe ori bucata *(Petiţiune*) până înţelegem că ne aflăm nu în faţa unui Mitică, cum afirmă G. Călinescu, care sâcâie autorităţile cu cereri vagi şi nimereşte la Regia Monopolurilor în loc să se ducă la Pensii, ci în faţa tâmpeniei umane rotunde şi inventive (cere întâi apă la gheaţă înainte de-a spune ce vrea şi batista impiegatului să se şteargă la gură), şi care n-are nicio explicaţie şi parcă niciun remediu. Această tâmpenie umană nu e aşadar privilegiul doar al moşierului Trahanache sau al avocatului Farfuridi, cum ar părea la prima vedere, deşi la ei apare mai agravată. *Pedagogul de şcoala nouă,* Marius Chicoş Rostogan, poliţaiul Pristanda sau pensionarul Leonida, fără să fie în societate pe treapta de sus, sunt la fel de imbecili ca şi Dandanache, deputat, fără să fie însă asemănători cu el în alte trăsături.

Toate aceste referiri cu privire la originalitatea lui I.L. Caragiale desigur că s-au mai făcut. Ele nu

cuprind şi nu epuizează totalitatea lumii caragialeşti, dar frumoase nuvele cum ar fi *La Hanul lui Mânjoală* ar putea să scrie şi alţii, cum au şi scris (M. Sadoveanu), sau chiar multe „momente", în care transcripţia limbajului pestriţ de mahala nu trece într-adevăr dincolo de „comicul pur" *(D-ale carnavalului*, *Articolul 214* etc.). Asta nu înseamnă că gheara leului nu e prezentă şi în ele, ca peste tot în ceea ce a scris, şi că nu-i aparţin, împreună cu teritoriul pe care şi l-a descoperit şi al cărui unic proprietar universal este, după expresia fericită a unui scriitor american, W. Faulkner.

În ceea ce priveşte ediţia pe care am pregătit-o, am eliminat cantitatea prea mare de publicistică, existentă în ediţiile mai mari anterioare, pornind de la ideea că, deşi interesante, aceste articole cu o semnificaţie legată de evenimente ale timpului ar putea să întunece o percepţie mai legată de opera propriu-zisă a creatorului lui Conul Leonida. E ceea ce am numit la început o ediţie „artistică". E vorba adică de o ediţie care cuprinde aproape tot ceea ce a scris I.L. Caragiale într-o zodie a seninătăţii artistice, care i-a permis să dea la iveală tot ceea ce există în opera lui fără cusur sau îl reprezintă. După cum se va convinge cititorul îndată ce va parcurge sumarul.

CE NE SPUNE ORION?

Un poet ne atrăgea de curând atenţia că peste capetele noastre „alunecă pe cerurile sticloase de iarnă o catedrală de lumină”. E vorba de o stea sau de o constelaţie şi ne îndeamnă s-o descoperim pe cer.

Într-adevăr, asta e menirea poeţilor, să atragă atenţia oamenilor asupra lucrurilor frumoase şi să-i smulgă din grijile şi obsesiile lor prea de tot terestre. Într-adevăr, contemplarea ne face să descoperim în noi înşine eternitatea. Ieşim din blestemul activităţii, care ne mănâncă zilele, şi redevenim ceea ce fusesem înainte de izgonirea din rai: inactivi şi nemuritori. Asta înseamnă că gestul poetului de ridicare a braţelor spre a arăta ce e pe cer se adresează doar oamenilor activi, celor trudiţi de cele opt ore petrecute în zgomotul uzinelor, sau celor care petrec alte ore pe la cozi, înghesuiţi în magazinele supraaglomerate, şi nu se adresează celor inactivi, care, neavând ce face, pot să se uite pe cer şi fără îndemnul poetului. Sau se adresează şi acestora? „Tuturor oamenilor”, bănuiesc că ar protesta el cu un gest larg şi afectat, citind rândurile de faţă.

În acest caz ce le-ar spune celor leneşi contemplarea, să zicem, a constelaţiei Orion? Că sunt şi ei eterni ca şi cerul înstelat? Şi la ce ar folosi să se simtă etern un leneş sau un hoţ care fură munca şi sudoarea altuia? Adică cum, să nu putem scăpa de ei niciodată şi să trebuiască veşnic să muncească alţii pentru ei, iar ei să stea şi să se

uite prin locurile cele mai frumoase ale ţării, fără griji, în timp ce alţii să trudească de dimineaţa până seara? Şi să nu-şi găsească măcar câteva clipe să contemple şi ei o constelaţie cerească sau să iasă să vadă măcar cum e câmpul, care după mine e mai frumos decât cerul?

Dar mai există printre noi, românii, o categorie de oameni care sunt chiar aşa cum îi vrea poetul, contemplativi… Tatăl meu era un astfel de om. Ar fi putut să stea pe prispa scăldată de soare, dacă nu s-ar fi lăsat noaptea, nu ore, ci zile întregi, spectacolul lumii, atât cât se vedea de pe prispa lui, fiindu-i absolut suficient ca să-l uimească şi să-l încânte fără slăbire. Mama era disperată, fiindcă ştia că nu e un leneş şi că îşi crescuse copiii cu ciomagul, să muncească, să se „arănească". Da, îi spunea el mamei, dar asta nu înseamnă că munca era valabilă şi pentru el şi că statul îl merită toţi proştii. Nu orice nerod are dreptul să stea şi să caşte gura. La muncă!

Şi avea dreptate, fiindcă din contemplarea lui s-a născut gândirea lui originală, care atrăgea şi fermeca lumea, descreţind frunţile, şi făcându-i nu o dată pe unii dintre ei să simtă că valoarea omului nu stă în cumularea de bunuri, care era singura care conta pentru cei mai mulţi, ci în minte, adică în spirit, valoare care îi deosebea cu adevărat de boii pe care îi înjugau.

Da, dar tatăl meu avea şi duşmani. Existau oameni care se simţeau iritaţi numai la simpla lui vedere, şi nu o dată unii dintre aceştia ne înjurau pe noi, copiii, când ne vedeau rău îmbrăcaţi sau gălbejiţi de boli. „Bă, cutare (aşa şi pe dincolo), tac-tu ăla ce tot face de dimineaţă şi până seara şi nu pune mâna să vă ţină? Are două loturi de pământ, ar trebui să aveţi haine croite pe voi şi pantofi în picioare, nu să umblaţi desculţi şi trenţăroşi. O să ajungeţi voi oameni, dacă vă luaţi după el!… La Chitila o să ajungeţi…"

Adică dintre cei care n-o să-şi poată câştiga existenţa decât adunând oase de pe câmp şi vânzându-le la Chitila, unde se colectau pentru fabricile de zahăr. Era o trimitere obişnuită. Dar nu era adevărat, tata avea cultul muncii şi ştia că nimic nu ajunge cel care nu pune mâna şi nu trudeşte din greu. Cu câţi copii avea, îşi spunea însă că era acum rândul lor să ajungă oameni şi să muncească şi să-şi facă. El considera, în sinea lui, că îşi câştigase acest drept suveran: să stea adică şi să se uite, după atâţia ani cât se trudise.

Aici ajungem însă la fondul dramatic al chestiunii, că dacă el cu adevărat îşi câştigase acest drept, şi unul dintre fiii lui depune mărturie că aşa a fost, absolvindu-l, ce se-ntâmplă cu mulţi dintre noi, iubitori de spectacole ale naturii sau ale cuvântului, pe care nimeni nu ne absolvă când copiii şi noi înşine trăim prost din vina noastră? Acest gând m-a obsedat totdeauna şi niciodată n-am avut sentimentul că am timp (deşi am avut berechet) să mă uit pe cer şi să observ mersul constelaţiilor. Ce-am făcut cu acel timp, când l-am avut, de n-am descoperit până acum unde se află cutare stea? Nimic n-am făcut. Am fost obsedat. Atât.

CIUDATELE OBICEIURI ALE BUCUREŞTENILOR

Până acum câteva zile am crezut că obiceiul de a mânca mămăligă la masă îl au doar ţăranii şi nu mi-aş fi putut închipui că bucureştenii ar putea să stea într-o zi în şiruri lungi, la cozi, să obţină mălai. Ei bine, am văzut fenomenul cu ochii mei: bucureştenii au devenit mămăligari. Vrând eu însumi să cumpăr de la casa de comenzi „Mercur" cinci kilograme, mi s-a răspuns:

— Nu, numai două.

— Cum aşa? am întrebat. Dar de ce?

— Aşa!

— Cum, am exclamat eu, toamna nu e mălai?

— Cerere mare! mi-a răspuns funcţionara cu un glas filosofic.

— Colosal!

Când eram copil aveam un învăţător în sat, care când intra în clasă, după ce ne ridicam în picioare şi-i răspundeam la bună dimineaţa în cor, ne spunea să ne aşezăm, adresându-ni-se astfel:

— Staţi jos, mămăligarilor.

Adică el era un mâncător de pâine, după cum se şi cuvenea, fiindcă taică-său era foarte bogat şi nu trebuia să-şi vândă grâul până la ultimul bob, în timp ce nouă ne rămânea doar porumbul şi mâneam numai mămăligă. Pe primăvară, aşa, începea însă şi porumbul să se cam împuţineze în podul casei. Atunci omul începea să bată pe la porţile altora şi, până găsea, se mai întâmpla să şi

rabde, fiindcă în astfel de împrejurări el nu mai avea de vânzare decât puterea lui de muncă şi trebuia să dea o luptă să nu se lase chiar de tot înhămat pentru câţiva saci de porumb. Odată am fost martorul unei dezvăluiri în acest sens, când am înţeles ce s-a petrecut acasă în ziua precedentă unui coleg de-al nostru, pe care îl chema Ion M. Ion. Frate-său mai mic a dat totul pe faţă, ca un prost, ieşind fuga din curte şi apropiindu-se de colegul nostru cu expresia radioasă că-i poate da o veste mare:

— Nene, nene!

— Ce e, mă? l-a întrebat frati-său.

— Nene, mai e mămăligă!

Ceea ce însemna că, o zi înainte, când venise frate-său de la şcoală, tot aşa ca acuma, ei, cei mici, de acasă, mâncaseră toată mămăliga şi nu mai rămăsese şi pentru el. Acuma, mai era! Colegul nostru s-a făcut roşu, l-a apucat pe puşti de mână, i-a tras un picior în spate şi l-a gonit înfuriat:

— Du-te, bă, de-aici!

În general am nu o dată impresia că viaţa bucureştenilor e prea puţin cunoscută şi nu sunt deloc convins că literatura abisală care se scrie despre ei corespunde vreunei realităţi obiective sau subiective. Deşi, o întâmplare povestită de mine însumi despre nişte cetăţeni evazionişti care s-au comportat exact ca într-o nuvelă evazionistă mă face să fiu mai prudent cu afirmarea tăioasă de adevăruri. Totuşi, nu văd cum, în mod abisal, se întoarce bucureşteanul cu punga cu mălai acasă, pune oala de tuci pe foc şi se apucă să facă mămăligă!

Înainte să mă mut în noua locuinţă am primit un telefon de la persoana căreia i se dăduse o altă casă în locul celei în care urma să mă mut. Voia să-şi exprime recunoştinţa că, în sfârşit, avea să locuiască singură cu familia ei într-un apartament, fără să fie silită să se întâlnească zilnic la baie, la

bucătărie şi peste tot cu persoane care, orice ai zice, tot străine sunt… Tocmai văzuse casa şi era entuziasmată. Am întrebat-o cum era. Splendidă, mi-a răspuns. Intrare directă din curte, separată, trei odăi, o sută de metri pătraţi de grădină, gaze, construcţie stil vilă, pereţi groşi cu ornamentaţii ş.c.l. Un vis! I-am urat, cu ocazia schimbării casei, să i se schimbe şi norocul şi apoi am uitat de această fericită persoană. Asta fusese, să zicem, azi. A doua zi, din nou un telefon. O voce jalnică mă întâmpină la celălalt capăt al firului. Nenorocire. Dezastru. Ceva inimaginabil. Ea, care e o persoană maniacă în materie de curăţenie, să i se întâmple… S-o ajut… Să intervin la autoritatea care ne-a dat repartiţiile, să… Ce s-a întâmplat, întrerup eu acest torent de lamentări. Podul… Podul… Un miros infernal, tone de gunoi zac acolo de la război încoace… Animalele care s-au refugiat în el… paisprezece pisici moarte a numărat… şi câini uscaţi… şi ploşniţe care îţi cad în cap ziua în amiaza mare de pe plafon. Şi în plină vară caloriferele ard, şi instalaţia electrică complet deteriorată, clanţele de la uşi, ferestrele, storurile, putrezite, parchetul, o cocină… întrerup şuvoiul de cuvinte. Cum se poate, cine a locuit acolo? I s-a repartizat o casă părăsită, pustie? Nu, nu, nu! Un director de la cutare minister a locuit în apartamentul principal, în restul odăilor nişte oameni… nişte oameni… foarte cumsecade, dar… dar… acest director era un zbir, îi ameninţa pe toţi… ţinea cheia de la apă la el şi nu le dădea apă decât la anumite ore… Vreţi să spuneţi, apă caldă? am întrerupt-o din nou. Nu, nu, apă, apă de băut… apă necesară, trei ore pe zi… Nimeni nu îndrăznea să se ridice contra lui! Vă închipuiţi ce murdărie… insecte… Da cine erau ăştia care spuneţi că nu îndrăzneau să… Nişte oameni foarte cumsecade… Când m-au văzut că am venit… Da ce pot să fac, totul e o ruină… Dar, zic, parcă spuneaţi ieri că… vilă, ornamentaţii… Pe dinafară, pe dinafară,

începe această persoană din nou să se vaiete. Cum au putut trăi… Tocmai mie să mi se întâmple asta, care sunt o maniacă a…

Ei, mi-am zis, ce să-i faci, asta e situaţia! În aceeaşi zi am făcut şi eu o vizită în apartamentul care mi se repartizase şi din care această persoană tocmai îşi cărase lăzile cu câteva zile înainte. La intrare mă aştepta, parcă ar fi ştiut că vin chiar la ora aceea, fostul proprietar al casei (căzută în întregime sub legea naţionalizării). Nu voia nimic de la mine, dar ţinea să-mi declare că îi va urmări în justiţie pe toţi cei care au locuit şi au plecat din fosta lui casă. De ce? Fiindcă i-au furat lucruri care nu erau ale lor, ci ale lui personale, galeriile de la ferestre, din lemn de nuc, nişte aplice, plafoniere eţetera. De unde ştia, l-am întrebat. Se vede din stradă, prin geam.

Am intrat înăuntru. Plafonul, într-un loc parcă era din paiantă din chirpici. Fusese construit un zid despărţitor care tăia holul, să separe familiile în trecere, apoi zidul fusese dărâmat, dar cum!… Ferestrele, cu feroneria distrusă… jumate din cele zece storuri, rupte, instalaţiile sanitare deteriorate, nefuncţionând sau scoţând bolboroseli groaznice şi împroşcând cu apă pe pereţii sordizi, înţesaţi cu fire electrice de culori diferite, care duceau fiecare la alt bec. În baie, de pildă, fiecare locatar îşi avea becul lui, dar şi la bucătărie, unde nimeni nu făcea curat fiindcă nu era a nimănui, dar o foloseau toţi. Nu trebuia să primesc să intru în casă astfel, îmi şopteşte fostul proprietar. Să fi dres întâi toţi, toate stricăciunile, să zugrăvească, să cureţe parchetul şi abia pe urmă să-i fi lăsat să plece. Îi răspund că m-am gândit la asta, dar că tot ar fi trebuit să iau totul de la capăt. Nu-ţi lasă nimeni în urmă o casă pe placul tău…

— Dacă ai şti dumneata ce-a păţit una dintre persoanele care a locuit aici, o maniacă a curăţeniei, peste ce-a dat…

Şi îi povestesc întâmplarea.

— Mă bucur! îl aud pe omul meu exclamând cu satisfacţie grasă, neacoperită. E prea puţin câte i s-au întâmplat, după câte merită. Cât despre mania curăţeniei, să nu mai vorbim! Se vede cât de maniacă era.

Pornesc spre ieşire uitându-mă prin odăi, criticând trecutul şi văzând prezentul cu ochii viitorului. Pe cutia tabloului electric, un caiet soios de mărimea unui dosar, îl iau şi mă uit în el. E „cartea de imobil", încep să citesc numele celor care au locuit în decursul anilor în odăile acestui apartament. Dobre cutare, Cutărescu Ilie, Iliescu cutare, Ionescu Gheorghe, Georgescu Petre, Petrescu George, profesori, avocaţi, cizmari, frizeri, contabili, plecaţi, mutaţi, duşi… Pe unde or fi? Numărul lor mare sugerează instabilitatea modului lor de viaţă, trecerea lor pe aici ca printr-o gară… Unul venea din Pociovalişte, Gorj, altul din Cujmir, altul din Bora, Slobozia, altul din Jegălia, Feteşti, dar altul şi din Hamburg, altul din Mihalţ, Alba, altul din Greabănul, R. Sărat eţetera eţetera. Te pomeneşti că ăştia sunt mămăligarii bucureşteni care stau la coadă la mălai!

SADOVEANU, SAU PLĂCEREA DE A SCRIE

Revista *Viaţa românească* îi dedică numărul 9, în întregime, lui Mihail Sadoveanu un omagiu cu prilejul împlinirii a nouăzeci de ani de la naşterea scriitorului. Aceste numere, după părerea mea, pot avea un cusur: caută să suplinească un anumit gol, real sau presupus, dând deodată prea mult când ar fi trebuit să dea permanent, aşa cum se cuvine să se dea despre tot ceea ce e valoare, fireşte, cu măsura cuvenită, ca să nu provoace în cititor reacţia de respingere.

Trebuie să avem grijă de asta. Cultul nostru pentru valori trebuie să aibă în vedere sensibilitatea noilor generaţii, care nu poate fi câştigată de la sine, doar prin superlativele celor striviţi de scriitorul în discuţie. Sadoveanu – exclamă aceştia „cu plăcere” – e scriitorul naţional al românilor! Sadoveanu e ca un fluviu spre care merg toţi afluenţii! Conu Mihai era un om bun, foarte, foarte bun, şi aşa mai departe. Astfel de admiratori totali pot opri un cititor să intre în universul unei mari creaţii pentru simplul motiv că o operă literară nu seamănă cu una cioplită sau zidită, pe care o poţi privi în câteva ore dându-ţi seama de măreţia ei. Trebuie s-o citeşti şi, dacă e compusă din mii de pagini, cum e cazul lui Sadoveanu, îţi trebuie timp ca s-o parcurgi, să zicem patru-cinci luni. Nu e uşor să convingi pe cineva s-o facă fără o privire mai detaşată, şi trufia

omului de cultură şi a scriitorului din zilele noastre au ajuns până acolo încât nu o dată uită că a pătrunde în marea masă a cititorilor nu înseamnă a ignora limitele atenţiei şi curiozităţii acestora, solicitate în zilele noastre de numeroase şi interesante fenomene, ci, dimpotrivă, se cere să studiezi şi să stabileşti permanent cota acestei atenţii şi curiozităţi, ca o fascinantă bursă a valorilor spiritului, unde surprizele pot fi pentru unii scriitori catastrofale. G. Călinescu, socotit de admiratorii săi un geniu, se plângea, intuind această realitate, că nu e un scriitor popular. Şi nu se înşela.

Nici vorbă, Sadoveanu a pătruns adânc în conştiinţa noastră, şi el este un scriitor popular, asemeni lui Creangă, Eminescu şi Caragiale. Opera sa însă nu este, pentru cititori, cum este pentru admiratorii săi, pe deplin reuşită pe toată întinderea ei. Fireşte, mi se poate răspunde, niciun scriitor nu îndeplineşte această condiţie, poţi citi în *Comedia umana* a lui Balzac nu puţine romane în care dialogul este interminabil, abuzul de detalii ucigător, iar plăcerea de a scrie a autorului o ia atât de des înaintea faptelor, încât, dacă în următorul roman nu l-ai regăsi ţinând din nou şi bine în mâini firele acţiunii, ai renunţa definitiv la lectură fără grija, care ar putea să te reţină, că ai fi singurul care ar face-o.

Aşa este. Recunosc eu însumi. La fel e şi Sadoveanu. Volume întregi îţi trec prin mână până ce dai peste câteva sute de pagini în care motivele doar anunţate mai înainte prind relieful misterios al marilor creaţii. Apoi din nou urmează o depresiune, şi din nou urcăm. Dar asta nu înseamnă că aceste sute şi sute de pagini, care preced reuşitele, au pentru cititor vreo justificare. Au avut-o pentru Mihail Sadoveanu, ca o condiţie a creşterii ascendente a inspiraţiei sale, pe drept cuvânt una dintre cele mai îndelungate şi mai fertile. Este însă un semn de întrebare dacă e o

condiţie şi pentru lectură. Riscul ar fi îndepărtarea de operă, pe care nimeni n-ar contesta-o, dar pe care puţini ar citi-o de la primul până la ultimul volum. Mi s-a întâmplat mie însumi să fiu ţinut mulţi ani departe de Sadoveanu din pricina entuziasmului nediferenţiat al unui prieten, pe atunci critic literar, care mă irita cu sentinţele şi speculaţiile lui filosofice despre cărţi ale marelui povestitor pe care le citisem izolat şi care nu-mi plăcuseră absolut deloc, cum ar fi, de pildă, *Ostrovul lupilor*. Într-adevăr, înţelepciunea aceasta asiatică, atât de profundă în ochii unora şi prezentă din plin în această carte, nu m-a câştigat nici după ce l-am citit pe M. Sadoveanu în întregime, când am descoperit că aveam ce admira în vasta lui operă, ca să trec uşor peste scepticismul şi tristeţea fatalistă care pluteşte ici-colo pe deasupra întinsului său teritoriu inventat. Aceşti nori de melancolie pot fi desigur emanaţia mormintelor strămoşilor noştri, spulberate de vânturile istoriei, care le-au împrăştiat oasele peste tot cuprinsul ţării, şi scriitorul putea deci imagina, uimindu-se, un om care cu o simplă creangă să descopere în pământ, acolo unde erau duse de lupte şi ploi, prezenţa acestor oase. Pentru popularea, în conştiinţe, a trecutului unei colectivităţi naţionale, efortul artistic al lui Mihail Sadoveanu este într-adevăr cel mai mare şi mai împlinit din câte avem, şi acoperă, cum am mai spus şi altădată, cel puţin un secol de literatură cultă, pe care cronicarii nu ni l-au putut da pe deplin. Pânza contemporană a fost însă pictată, cu mai mare succes, de către alţii, şi a atribui palidelor sale povestiri despre târgurile moldoveneşti calităţi care strălucesc în literatura unui Camil Petrescu, a Hortensiei Papadat-Bengescu sau a unui Liviu Rebreanu (din *Pădurea spânzuraţilor*, dar chiar şi din *Ion*, unde viaţa învăţătorului şi a preotului, stâlpii spirituali ai satului, ştearsă la Sadoveanu, e plină de tragism şi de culoare la autorul *Răscoalei)* înseamnă să pui în

mod arbitrar peste literatura română modernă pălăria unui singur scriitor, dintr-o admiraţie care dovedeşte neînţelegerea chiar a operei acestuia. Fiindcă iată ce citim în articolul care deschide numărul omagial al *Vieţii româneşti*: „Mihail Eminescu a râvnit o epopee românească, dar, fulgerat înainte de vreme, n-a reuşit să înalţe construcţia; visul său l-a realizat Sadoveanu: în cărţile acestuia sunt fragmente ale acestui tot, epopee mitică şi arhetipală.”

Aşadar, şi Eminescu este estompat! Terminologia aceasta cu preluarea sarcinilor, ce a „râvnit” un scriitor şi cine a venit pe urmă şi a realizat, miroase a sociologie vulgară.

Dar poate că mă înşel, poate că nu trebuie stingherită critica să oficieze în templul unei opere, mai ales că mulţi dintre critici se apropie de ea fără prejudecăţile amintite aici. Şi, cine ştie? Poate că cititorul nu asistă ca noi la aceste ceremonii cu o stare de spirit la pândă, ci el înţelege poate doar atât, că trebuie să citească din moment ce atâta lume s-a strâns acolo şi cântă. La urma urmei, Sadoveanu însuşi a avut o mare înţelegere pentru ceremonii, ca o expresie a rânduielii care nu trebuie turburată. Plăcerea lui de a scrie, care nu l-a părăsit nici când natura i-a retras cuvântul, când, nemaiputând vorbi, se apucase să înveţe din nou limba, a fost o rânduială de ale cărei consecinţe era pe deplin conştient. Fiind, în tinereţe, contestat cu violenţă de un critic, i-a răspuns, dar pe urmă a regretat, şi-a ridicat privirea peste zări şi nu s-a mai uitat niciodată la cei care au scris despre el, nici de bine, nici de rău. E un exemplu demn de urmat.

UN COŞMAR

Un prieten mi-a povestit azi, foarte vesel, un coşmar care l-a chinuit toată noaptea. Se făcea că ajunsese pe masa de operaţie şi chirurgul îi tăia o bucată de intestin şi i-o vâra sub nas cu o expresie sardonică: „Uită-te, parcă îi spunea, şi învaţă-te minte de-aici înainte să mai crezi când te doare ceva că nu e cancer.”

Şi s-a dat apoi jos de pe masă cu moartea în suflet şi s-a întors la ai lui. Era limpede: va muri curând. Da, şi-a spus, *il faut foûtre le camp*, cum a exclamat Tolstoi când şi-a dat şi el seama că totul s-a sfârşit, că, adică, trebuie să ne cărăm de pe suprafaţa pământului, să spălăm putina. Nu mai era chiar foarte tânăr, avea şi copii, situaţia lui nu era chiar aşa de disperată, totuşi, a muri fiind o idee totdeauna îndepărtată şi cu dată nesigură, când îndepărtarea se micşorează vertiginos şi data nu mai e deloc incertă, tot ceea ce ştim noi despre moarte nu ne mai ajută deodată decât foarte puţin, mi-a povestit mai departe acest prieten. „De pildă, a adăugat el, gândirea: moartea e un vis, domeniul imaginaţiei. O fi pentru cel neameninţat, dar pentru cel aflat sub gheara ei nu e deloc un vis. Chiar în vis, cum eram eu, nu era un vis! Era un chin al existenţei condamnată să nu mai fie. O zvârcolire!” „Dar spiritul?”, l-am întrebat. „O, spiritul suferea şi el fiindcă ştia că o să fie gonit din casă, şi o să moară şi el făcând să tresară o secundă marele spirit din care făcea parte şi care guvernează universul.” „Numai o secundă?”, l-am

întrebat eu neliniştit. „O, da! mi-a răspuns, şi asta chiar dacă unii dintre noi reuşim să prelungim această secundă prin urlete de sirene care să se audă pe o mare parte a pământului sau dacă ne ridicăm statui, curând după aceea ciocanele cu aer comprimat încep să pârâie la baza acestor statui şi le vor doborî fiindcă au fost ridicate datorită ştiinţei noastre de a specula ceea ce au în ei imbecil, oamenii, dar care îşi revin totuşi repede îndată ce mor.” „Şi pe urmă? Cum te-ai trezit?”, l-am întrebat.

S-a trezit inundat de o imensă fericire. Aşadar, nu fusese decât un vis! Şi s-a culcat la loc. Coşmarul însă a revenit. Se făcea că se afla la o masă, la o petrecere, la care era prezent şi chirurgul cu echipa lui, care i-a adresat cu degetul aşa, un fel de ameninţare că n-a fost cuminte. „N-aveţi cancer!”, i-a spus acesta ca şi când bolnavul i-ar fi jucat o festă şi el închidea ochii, iertându-l, aşa cum trebuie iertat cel care iese viu după ce salva plutonului de execuţie a trecut peste el. „Dar vârfurile negre ale filamentelor celulare?!”, a zis atunci unul dintre ajutoarele lui, ca pentru a-l feri pe Marele Măcelar de o eroare care l-ar discredita. „Nu, vârfurile negre ale filamentelor au altă semnificaţie!”, i-a răspuns acela, şi fi-fi-fi, şi ti-ti-ti, a început să-i explice cauza fenomenului. Ajutorul său păstra însă mai departe pe chip o expresie de încăpăţânare, nu se lăsa convins şi îşi rezerva mai departe dreptul de a nu mai reveni asupra verdictului iniţial. Într-adevăr, nimic nu mai e sigur când apare o astfel de suspiciune şi chinul a pus iar stăpânire pe el şi pe urmă iar s-a trezit. Ce porcărie! a exclamat prietenul meu indignat şi a renunţat la somn, s-a îmbrăcat şi a ieşit afară.

Măcar la el fusese doar un vis. Dar odată m-am dus la un spital după un rezultat şi l-am găsit pe medic stând de vorbă cu cineva îmbrăcat în uniforma bolnavilor. Erau amândoi pe treptele de afară ale spitalului, la soare, tăcuţi, rezemaţi de

zid. Bolnavul, în halat roşu închis, un bărbat tânăr, negricios, cu venele de la mâini şi de la picioare subţiri şi fine. Avea un semn de boală la gât, un mic pansament, dar foarte mic, în formă de cruce. Îl aud că rupe tăcerea. „Şi la vară, zice, mergem împreună în Moldova, să facem mănăstirile şi să dormim la Văratic."

A urmat o nouă tăcere, apoi medicul i-a răspuns, nu întru totul impenetrabil, totuşi acoperit: „Fă-te dumneata mai întâi sănătos, să ieşi de-aici, şi pe urmă, la vară încolo, vedem noi unde să mergem."

Am crezut că erau prieteni când am auzit de invitaţia cu maşinile. După ce am rămas singur cu medicul, acesta mi-a spus că nu erau. „Are cancer", mi-a dezvăluit el deodată, în şoaptă. „Ce fel? l-am întrebat. Unde?" A făcut doar cu mâna un gest cu sensul că n-avea importanţă unde, că adică acolo unde îl avea era bine plasat. „La gât?", l-am mai întrebat eu, făcând aluzie la pansament. „Ei, la gât! Dacă ar fi acolo, ar scăpa!" „Şi el ştie?" „Nu ştie!" „Şi de-aia ţi-a făcut invitaţia cu maşinile?"

Doctorul mi-a răspuns însoţindu-şi cuvintele printr-o mişcare a corpului său voinic, dând din umeri în semn parcă de indignare că medicului îi e dat să vadă şi să înţeleagă atâtea, deşi nu e şi el decât tot un om, care într-o bună zi, mai devreme sau mai târziu, va intra într-o categorie sau alta de pacienţi condamnaţi. „Ce să facă şi el! a exclamat. Are bănuieli şi crede că o să i le spulber eu. Cum să i le spulber? Parcă dacă îi răspundeam că mergem n-ar fi fost tot un drac?"

Şi s-a uitat scârbit în zare şi abia întru târziu şi-a adus aminte că venisem şi eu la el tot pentru ca să-mi infirme o bănuială. M-a luat de braţ, aşa ca între oameni sănătoşi, şi m-a dus spre laborator. „N-ai nimic, zice, colesterol crescut apare la toată lumea." „Şi ce să fac?", zic, aşteptând să-l aud că îmi prescrie un tratament (fiindcă, după articolele de popularizare şi avertisment care apar în presă şi la radio, colesterolul crescut nu e un semn bun). În

loc de asta îl aud că îmi răspunde: „Nimic, apoi, amintindu-şi că e medic şi că trebuie să spună şi el ceva, mănâncă, zice, mai puţine ouă.” N-aveam obiceiul să mănânc multe ouă, totuşi l-am întrebat: „Câte?” „Ei, câte, zice el cu acelaşi glas cu care îi răspunsese şi celui care îi făcuse propunerea cu mănăstirile. N-o să te apuci acuma, zice, să mănânci dintr-odată o omletă din opt ouă!” „Asta nu, i-am răspuns şi eu atunci, dacă numai de asta depinde totul…” „Dar de ce să depindă?”, a dat el iar din umeri, iar eu am izbucnit triumfător în hohote de râs şi l-am părăsit acolo, lângă acelaşi zid de care se rezemase şi unde contempla, flegmatic, cerul albastru de primăvară…

BĂTRÂNUL ÎNVĂŢĂTOR

Mi-a intrat în casă bătrânul învăţător. A dat bună ziua şi mi-a spus că s-a invitat singur, lucru care nu mai era necesar de constatat. Aşa era, nimeni nu-l invitase şi nici prieteni nu eram. N-a fost învăţătorul meu. I-am făcut însă un portret neştiut de el în câteva capitole şi şi-a recunoscut numele într-o nuvelă în care apăreau detalii cu totul întâmplătoare legate de persoana lui. A citit-o şi el. Asta a fost demult. Cică ar fi exclamat pe uliţa satului:

— Când mama dracului m-a văzut pe mine cineva că am belit o iapă? Bă, Stane, cică m-am dus la Văgăuni şi i-am dat la un cal cu paru-n cap! Fir-ar al dracului de cal!

— Hai, bă, nea Floreo, că nu eşti dumneata ăla, cică i-ar fi răspuns acest Stan, care, deşi era ţăran şi nu intelectual, înţelegea, se pare, sau auzise, că numele şi întâmplările dintr-o povestire nu coincid obligatoriu cu ceva real.

Bătrânul învăţător, însă, devenise din acest punct de vedere mai rău decât un ţăran. Curiozitatea lui pentru idei abstracte se tocise prin lectura ziarelor, iar amintirea unei instrucţiuni căpătate în şcoala normală i se ştersese cu desăvârşire din minte. Nu fusese un învăţător cu vocaţie şi nici măcar cu instinct, copiii nu-i spuneau nimic, dar fusese un om energic şi hotărât şi se străduise să umple, cu aceste merite, lipsa de talent pedagogic. Într-adevăr, copiii din clasele lui învăţau prost, dar veneau la şcoală de frica

amenzilor, iar drumul din faţa şcolii şi drumul de patru kilometri care ducea la gară, dacă este mărginit astăzi de pomi, acest fapt se datorează lui. A făcut ce-a putut, a scos chiar copiii la sapă pe propriile sale pământuri! Dar i-a scos şi pe acele dealuri ale comunei care se surpau şi în care a pus de asemenea pomi. Că acei pomi au fost smulşi, nu era vina lui. N-o să stea acuma să-i şi păzească. N-o fi moşia lui!

Ideea de învăţător, în sat, o întrupa el, cel mai puţin învăţător dintre toţi ceilalţi, prin iniţiativele lui culturale, prin sărbătorile pe care le organiza, prin discursurile pe care le ţinea cu această ocazie, folosind acelaşi limbaj verde pe care îl folosea şi în viaţa zilnică şi în relaţiile cu ţăranii şi care, dacă făcea să se asocieze greu în mintea consătenilor săi ideea de învăţătură, care înseamnă ceva înalt, cu vocabularul acesta grosolan, în schimb lăsa să câştige teren şi consideraţie o altă idee, care nu va strica niciodată să se asocieze cu aceea de intelectual român, şi anume: ideea de activitate practică, de efort util, reînnoit consecvent. Într-adevăr, nouă, muntenilor, ne place să stăm de vorbă până ne dor fălcile, capacitatea speculativă ne e bogată, plăcerea de a privi în sinea noastră caracterul celorlalţi şi a face din asta apoi o adevărată sărbătoare e fără limite!

Dar drumurile noastre erau pline toamna şi primăvara de noroaie adânci şi bălţi în care puteai să-ţi rupi, căzând, picioarele de la şold. Şi cu toate astea era satul nostru, şi aveam curţi bine îngrădite, şi ai fi crezut că ne pasă puţin de ceea ce era dincolo de podişca fiecăruia. Dar nu treceam totuşi prin el, şi nu suiam pe dealul lui când ieşeam la câmp? Cine punea umărul jos la roata căruţei şi biciuind caii scotea un urlet de ţi se zbârlea părul, luând în braţe căpăţâna roţii s-o salte din cirmoacă? Urlet nu e cuvântul care se potriveşte cu ceea ce mi-a rămas în amintire. Nu era atât sonor acest răcnet, cât înspăimântat, ca într-o ceaţă de vis

în care groaza e însoţită şi de îndoială: adică nu se poate să-mi rămână căruţa aici, să mă scoată altul şi să râdă de caii mei şi de mine. Mai bine îi omor cu biciul. Şi încordatele animale, simţind arsurile cumplite ca nişte fulgere pe spinările lor, se opinteau, gâfâind ca de apropierea morţii, cădeau deodată în genunchi şi în clipa următoare scoteau afară căruţa aceea la care erau înhămaţi, şi care era înfundată în ghearele pământului. Cine să iasă cu lopeţile şi să umple drumurile degradate? Păi, cine să iasă? Nimeni! Dar nu ne smulgea noroiul când ieşeam după-amiezile în sat, devale, în zilele de lucru şi de sărbătoare, tălpile opincilor şi ale bocancilor? Ei, şi ce dacă ni le smulgea? Nu le pingeleam la loc? Neputându-se adapta la acest joc complicat al pierderilor şi al compensaţiilor pe care îl cunoşteau atât de bine concetăţenii mei, acest învăţător, care venise în satul nostru de pe undeva de la munte, căpătase cu timpul în felul lui de a fi un soi de îndârjire fără obiect, care îi înveselea foarte tare nu numai pe ţărani, dar şi pe ceilalţi intelectuali ai satului, preotul, inginerul agronom, notarul… îndârjire însă nefastă în activitatea lui pedagogică, după cum se va vedea.

Drăcuia. Fir-ar al dracului! Şi pe urmă a început să şi înjure, înjura: pe mă-sa şi pe tat-su. Pe urmă vocabularul i s-a nuanţat cu adjective care priveau prostia, înapoierea, ţigănia, dar totdeauna la alţii şi mult prea târziu, abia la bătrâneţe, le-a descoperit şi la el. Prostu' ăla de dă în gropi! Chioru ăla care am auzit că, de tâmpit ce e, se bate singur, crezând c-o bate pe muierea-aia a lui! Mamelucu-ăla care… Cuvântul mameluc apărea des în conversaţia lui. Nu-l simpatiza propriu-zis nimeni, sau foarte puţini îl simpatizau dar intrând fără să-şi dea seama în viziunea de comedie umană, pe care ţăranii ştiau că o joacă şi care era propria lor viaţă, era şi el prezent în conştiinţa şi în discuţiile lor. Şi-l însuşiseră. Cu vârsta, începuseră să nu-i mai spună domnul, ci nea, iar el, băi, nea Vasile. „Tui

mama mă-sii, zicea, ce… mă-sii e cu vremea asta, cât o să ne mai plouă în cap? Murim dracu' înecaţi, ne ia gârla la vale, ca pe purcei." „Hai, mă, nea Floreo, că purceii înoată, nu se îneacă ei", zicea celălalt. „Crezi că înoată? zicea bătrânul învăţător. Eu am auzit că chiar la Academie, un academician a pus întrebarea asta: Domnilor! Porcul înoată? Şi n-au ştiut să răspundă." „Hai, mă, nea Floreo, că înoată!"

Astea erau dilemele intelectuale ale bătrânului învăţător, care, de fapt, nu era bătrân deloc, era verde, mergea drept şi apăsat şi nu-l durea nimic. Are, bineînţeles, televizor, dar are şi trei nepoate.

— N-am venit cu mâna goală, zice, şi scoate o sticlă din buzunar. Am venit neinvitat.

Nu zic nimic, fiindcă nu s-a purtat frumos cu un copil pe vremuri, l-a bătut degeaba, acum treizeci de ani. Îmi dau seama că e o durată de timp mai mult decât suficientă ca să prescrie orice păcat, îl consider prescris. De-atunci s-au întâmplat multe, au trecut peste destinele noastre un război şi o revoluţie. Bine că trăim. Să uităm. Bătrânul învăţător a avut de îndurat, numai cerbicia lui l-a salvat. Ar trebui să am un sentiment de siguranţă, ştiind că printre noi trăiesc astfel de oameni cu vâna tare. Şi totuşi… Nu zic că acel elev n-o fi fost vinovat, dar l-a bătut prea tare şi răzbunător, jignit, el, om mare, de faptul că un copil a pretins că ştie să rezolve mai bine decât învăţătoarea cutare problemă, învăţătoarea s-a dus la director, el era director, şi l-a reclamat pe băiat, nepregătită şi fără intuiţie pedagogică. Ce i-o fi spus, că bătrânul învăţător din faţa mea, pe atunci în plină putere, a intrat în clasă şi l-a bătut pe băiat cu pumnii şi picioarele ca pe hoţii de cai. Mă întreb cum se pricep englezii să transforme aceste amintiri despre dascălii care i-au bătut odinioară în încântătoare şi pline de umor revederi. Pesemne că elevii nu păcătuiesc în faţa lor prin lăudăroşenie şi învăţătorii lor prin nepregătire. Or fi având alte

cusururi sau poate elevii or fi mai sportivi şi or fi încasând loviturile ca la un fel de meci, în care regula e să ştii să rabzi, şi după ce te dai jos de pe calul de lemn, să spui o vorbă de spirit de care apoi, peste treizeci de ani, să-ţi aminteşti cu încântare. Dar ce vorbă de spirit să spui când omul din faţa ta îţi dă la falei scrâşnind din dinţi bestial? Elevul acela l-a iertat demult. L-a invitat la nuntă, unde s-au împăcat. Nu cred în această împăcare, fiindcă mie când mi s-a povestit acest fapt (multă vreme s-a vorbit despre această istorie) mi-a rămas în minte o întrebare. Ce-a avut cu băiatul? De ce l-a bătut atât de înjositor, tăvălindu-l pe jos în faţa clasei cu lovituri de picioare? Mă uit la părul lui alb şi la întreaga lui figură tăbăcită de atâtea decenii de viaţă prin care a trecut, cu aceste căderi şi poate cu înălţări, dar care nu i-au fost cunoscute şi preţuite, şi nu găsesc răspuns la întrebarea mea.

Îmi spune pe nume şi ciocnim paharele, îl întreb ce-i fac cele trei mici nepoate.

— Fir-ar al dracului să fie, zice. Mă întâlnesc alaltăieri cu alde băiatul ăsta care mi-a fost elev şi care ştii şi tu că e director al şcolii.

Şi spune numele acestui fost elev, ajuns cu chiu, cu vai învăţător şi apoi director. Să-i zicem Ghiţă.

— Bă, Ghiţă, zice, ce facem noi cu pâinea asta, cu alde Pantazi, am şi eu câteodată nevoie stringentă de pâine, că am trei nepoate! Şi ăsta face pe-al dracu! „De, mă, nea Floreo, zice, dacă şi dumneata iai câte patru pâini odată!” Şi mi-a întors spatele şi s-a urcat în maşină. Are o Dacia, mică, nu-i pasă, se urcă în ea, într-o oră e la Roşiori şi vine acasă cu de toate. Mă răsucesc pe călcâie şi mă întorc la alde Pantazi. Îl găsesc acolo cu al lui Necşulescu, contabilul, cu Ilie, ţârcovnicul, cu Nicolae al lui Pinţur. Beau nişte vin. „Bă, Necşulescu”, zic. „Ce e, mă, nea Floreo?” „Câtă pâine iau eu, mă, pe zi de-aici?” „Păi, cât să iai? O pâine!” „Bă, Ilie, câtă pâine iau eu, mă, de-aici?” „Păi cât să iai, n-auzişi, o pâine, o pâine jumate.”

„Bă, Niculae, cu câtă pâine m-ai văzut tu că plec eu de-aici acasă?!” „Ai, bă, nea Floreo, ce mai întrebi? O pâine…” „Mă, Pantazi, câtă pâine îmi dai tu mie!?” „Ei, zice Pantazi, ba îţi dau, ba nu-ţi dau…” „Dar cât îmi dai?” „O pâine, cât să-ţi dau!” „Păi, bine, mă, fir-ar el atunci al dracului de om, cu hainele negre de pe el, cu cravata de la gât, cu pălărie, cu cheile lui din buzunar pe care să le vâre mai bine în… mă-sii decât în uşa maşinii, atunci de ce spune el, bă, că iau patru pâini deodată?”

Mă uit şi rămân uimit în faţa indignării bătrânului învăţător. Nu zic nimic.

— Pe seară veneam de la alde Geacă, mă întâlnesc pe drum cu Trafulică, reluă el cu acea voce hotărâtă şi plină, înaltă şi egală, fără urcuşuri sau coborâşuri chiar şi în indignare, şi pe care i-o cunoşteam atât de bine. Avea un sac în spinare, abia îl ducea. „Ce-ai, bă, Trafulică, în sacul ăla?” „Păi, nişte pâine”, zice. „Cine ţi-o dete?” „Păi, Pantazi.” „Păi, mie îmi spune că n-are.” „Păi, de, i-am dat şi lui zece lei.” „Şi ce dracu’ faci cu atâta pâine?” „Păi, de, o înmoi, zice, şi o dau la vacă.” Merg eu mai încolo, mă întâlnesc cu al Mizdri. Venea şi ăsta cu un sac în spinare. „Ce-ai, bă, acolo în sacu-ăla? îl întreb. Te pomeneşti că ai şi tu pâine.” „Am”, zice. „De unde, de la Bucureşti?” „Care Bucureşti, zice, de la ăsta, alde Pantazi.” „Şi cum ţi-a dat-o? Pe ce bază? Eşti salariat, sau ce dracu’ eşti?” „Nu sunt, dar i-am dat şi lui cinşpe lei, că am nevoie, de, ce să fac?” „Parcă numai tu ai nevoie?” Intru la MAI să beau ceva, îl găsesc pe Costică al lui Nae, sta de vorbă cu al lui Năfliu. „Costică, zic, am auzit că îţi dă Pantazi şi ţie pâine.” „Era să zic eu ceva, zice Costică, l-am chemat la mine pe nenorocitu-ăsta de Pantazi, ca să fie aşa cum zici tu, şi i-am dat un chil de ţuică (mai mult nu i-am dat, că un chil de ţuică face mai mult ca zece lei) şi-i spun muierii: «Fă, acuma s-a aranjat, o să avem şi noi pâine cât o să vrem de la Pantazi, gata, s-a aranjat»… Şi când mă duc să-mi

dea, «n-am, bă, îl auz că strigă la mine, de unde să-ţi dau, trebuie să dau la salariaţi». Lasă, zic eu în gând, a zis el aşa, de formă, să-l audă ăilalţi, şi peste un ceas mă întorc iar. «Ieşi, bă, afară, îl auz că urlă iar la mine, nu ţi-am spus că n-am? Ce tot cauţi tu p-aici?» Zic eu s-o trimit pe muiere, că nu se uită nimeni la ea. Aşa o fi şmecheria. Se duce muierea, şi ăla, când o vede, «ieşi, fa, afară, zice, nu veni bărbat-tău de două ori, şi i-am spus că nu-i dau?» L-am lăsat în pace. Peste trei zile îmi trimite vorbă să-l aştept seara acasă, că vine cu patru pâini şi să pregătesc nişte băutură, să mâncăm ceva. I-am trimis şi eu vorbă că îl bag în aia a mă-sii. Vasăzică, să-mi bea iar ţuica, să-i dau să şi mănânce, şi să mă pună să-i plătesc şi pâinea!” „Bă, zic, pe Trafulică l-am văzut cu un sac plin, i-a dat zece lei. Ţuica ta costă mai mult!” „Păi, eu ce-ţi spusei, zice Costică! Ar mai fi vrut încă una. Şi să mănânce pâinea la mine!” „Şi să te mai pună s-o şi plăteşti!” zic şi eu.

Bătrânul învăţător se opri câteva clipe fără nicio expresie asupra acestei enigme: de ce Pantazi acela le-a dat ălora saci întregi, şi ăstuilalt care îl cinstise cu mai mult nu i-a dat nimic…

— De dimineaţă, izbucni el apoi, mă întâlnesc cu Ghiţă în faţa şcolii, directorul de care îţi pomenii. „Bă, Ghiţă, zic, ce facem noi cu Pantazi ăsta?” „Ce e cu Pantazi?”, zice. „Păi cu pâinea asta!” „De unde să ştiu eu, zice, ce să facem cu pâinea!” Şi şi-a băgat cheile în maşină şi mi-a întors e…

Şi bătrânul învăţător îşi înălţă fruntea, şi între noi, pe răspunsul acelui Ghiţă, director de şcoală, se lăsă tăcerea. Mi se păru apoi că ridică din umeri, dar înţelesei imediat că mă înşelasem. A da din umeri înseamnă a înţelege şi a încerca să te debarasezi. Or, din tăcerea care se prelungea nu se confirma cu nimic că pe umerii bătrânului învăţător ar apăsa vreo tristeţe neînţeleasă, vreo melancolie turburătoare sau vreo întrebare

insolubilă. Era secretul lui. Să nu fii trist, ci să acţionezi împotriva motivelor care te-ar îndemna să fii. Să nu-ţi pui întrebări care să te apese, că doar nu eşti buricul pământului, şi să nu fii melancolic, că nu eşti poet, fir-ar al dracului să fie!…

ŞERPI PE HÂRTIE

Cântă-mi, zeiţă, mânia ce-aprinse pe doi fii ai Ardealului când auziră că tatăl lor şi-a desfăcut casa din satul natal şi s-a mutat în satul mamei lor vitrege… Pline de şerpi erau scrisorile pe care vântul le aducea şi le arunca în noua bătătură a tristului tată… Dragii mei părinţi, în primele mele rânduri de scrisoare pe care vi le pot comunica, ne găsim sănătoşi, care sănătate vă dorim şi dumneavoastră, aşa cum aţi făcut cu procedeul când aţi plecat din sat, să ştiţi, viaţă de trăit nu mai aveţi cu mine, că sunteţi un fel de oameni escroci, în faţa lumii plecaţi din sat şi nu-mi lăsaţi din partea mamei nimica să vă fie ruşine, n-am fost eu acasă că nu duceaţi voi nimica, că aţi dus voi mai înainte, nu vă temeţi că vă bate Dumnezeu, că sunteţi oameni bătrâni, după faptele ce le faceţi, că mie din partea mamei nu mi-aţi lăsat nimica, nici măcar o lingură, şi mai scriţi să dăm cheile la picheru, să bage hainele acolo, vă arăt eu picher, şi la fratele Gheorghia, mânca-i-aş eu dumnezeul lui de frate, că mai face el promisiuni, că merge pe la toţi fraţii şi le dă la fiecare câte o sută de lei parte din casă, el până acuma şi-a bătut joc de cineva, sau acuma vrea să-şi bată? Să vie el aici la mine să-mi dea mie o sută de lei şi om vedea noi cum o fi. Şi ne scrieţi că să avem grijă de capre, să ştiţi că nici grijă nu avem de ele, că pe una am omorât-o şi la celelalte le vine rândul. Şi mai scrieţi şi de pari, că i-aţi numărat, să ştiţi că pe toţi îi ard eu, pe toţi i-am dus acasă şi îi ard, şi dacă nu vă place să

scrieţi mai departe, că nu v-a fost ruşine, vă condamnă tot publicul care aude. Să ştiţi că vă urez din partea mea ca nici la moartea voastră să nu aveţi pe cine să vă ţie lumânarea la cap, aşa după cum aţi făcut, vă dau pe mâna tribunalului, escrocilor…

Tatăl citeşte şi geme (născut în 1898) şi îşi aduce aminte cum s-a chinuit cu fiecare ca orişice tată şi cum s-au împrăştiat toţi, s-au calificat şi şi-au întemeiat familii proprii. Un singur băiat i-a mai rămas din cei cinci, iar despre cele două fete nu ştie aproape nimic fiindcă nu-i scrie niciuna măcar o scrisoare. Ştie doar atât, că sunt foarte bine măritate, una cu un director, iar cealaltă la fel de bine, şi nu le-a mai văzut la faţă de când au plecat. Furtuna care s-a abătut peste capul lui de invalid din Primul Război Mondial nu l-a doborât însă până într-atât încât să-mi spună mie întreg adevărul. Stă şi se tânguie înspăimântat de violenţa neînfrânată cu care e judecat nefericitul lui gest de a fi luat-o de la capăt la bătrâneţe şi de a fi căutat, ca orice muritor, un strop de fericire până în ultima clipă… Celălalt fiu pare mai ponderat în exprimare, are judecăţi despre inteligenţa tatălui şi a mamei vitrege, s-ar părea că se ţine la distanţă, e ironic, vrea să fie muşcător… citiţi însă…

…Tată, nu vă prea supăraţi că nu v-am scris acum aici unde v-aţi mutat, eu v-am scris acolo unde v-aţi născut, dar nu am primit niciun răspuns, dar nu-i nimic, tată, căci noi nu suntem ai dumitale, nici eu, nici Măriuca, nici Suzanea, pe noi ne-a făcut altcineva. Asta n-am ştiut-o, că dacă o ştiam, stam de vorbă în alt fel. Nu am ştiut că vei ajunge vreodată să-ţi laşi casa şi să te duci unde te-ai dus, ca după aceea să vii şi să duci şi gardurile şi coşara aia de nuiele. Despre gard şi vraşniţă pot să-ţi spun, tată, că au fost făcute de mine şi de Letiţia, noi am adus nuiele, nu proasta aia cu care ai venit să le iai şi să le duci în Oltenia. Dacă a putut să te prostească o proastă cu care ai trăit, şi a cărat tot la

fetele ei, acuma am auzit că aţi fost acasă cu unii proşti de pe-acolo, dintre care unul este Teodor care în curtea noastră nu a tăiat un lemn, el şi-a primit din casa de la râpă după cum ne-aţi povestit când am mai fost pe-acasă… Ori, şi acest nenorocit care era cât un dop când îl ştiu eu, a ajuns să comande în casa în care m-am născut eu şi ceilalţi fraţi ai mei. Aţi avut noroc că n-am fost eu pe-acasă în timpul când aţi plecat şi când aţi venit, că nu mai plecaţi de-acolo, acolo vă înmormântam, şi după aceea mă prezentam singur la procuratură şi făceam puşcărie, că altceva nu meritaţi toţi decât să vă omor. Nu ţi-e ruşine, tată, de ceea ce ai făcut şi de ce vrei să mai faci, să-ţi strici tot ce-ai muncit? Dacă stăteai la o margine de sat, şi nu în centrul satului, nici atunci nu trebuia să faci ceea ce ai făcut. Dar te-a prostit proasta aia pe care ai adus-o în casa mamei, cu doi prunci. Eu şi ceilalţi fraţi nu prea am avut loc pe acasă, dar ai ei au avut să-i crească şi acuma văd că aţi avut un prunc împreună şi noi v-am lăsat în pace să-l creşteţi, dar, tată, dacă aş fi fost acasă când am aflat ce-aţi făcut, vă legam pe toţi unul de altul şi vă duceam în spate sau cu caii colectivului până la văduţ şi acolo vă aruncam, să nu mai trăiţi, că nu meritaţi să trăiţi, că sunteţi prea proşti. Dacă aţi plecat şi acuma când v-aţi întors după garduri, de ce v-aţi dus la Nastasia şi v-aţi certat cu Irina? Aţi profitat că nu a fost ea acasă cu unchiul Micula să puie mâna pe voi să vă sucească gâtul? Ascultă, tată, eu pot să-ţi spun ca cel mai mare prunc al tău că puteai s-o laşi pe proasta aia să plece la fetele ei şi puteai sta cu Nastasia să mănânci numa o zamă, dar erai la tine în sat şi mureai acolo unde te-ai născut şi ai crescut, dar aşa te-ai făcut de ruşine în tot satul, că te-a putut prosti o femeie. Nu i-a fost de ajuns că a dus tot la fetele ei? Dacă ştiam că aşa stau lucrurile, vă dădeam foc şi ardeaţi toţi ca şoarecii. Te mai întreb de ce ai stricat casa care ai făcut-o cu mama? Cât trăiai, te ţinea, nu se dărâma

şi cui îi trebuia alta să-şi fi făcut mai departe, dar ţi-am mai spus, i-a fost frică la proasta aia cu care ai trăit că dacă mori o strângem de gât. Dacă ştiam că te prosteşte chiar aşa, o strângeam eu de atunci de când am fost pe acasă cu nevastă-mea, dar n-am vrut să mă fac de ruşine în sat, să vă bat… Dar eu cred că ne vom întâlni şi vom vorbi, în luna asta am şi eu concediu şi viu acasă în sat, la cine am, că tată nu am, şi aş vrea să veniţi ca să stăm de vorbă şi să veniţi cât mai mulţi, nu câţi aţi fost după garduri, veniţi câţi vreţi şi să vedem câţi plecaţi înapoi. Spune-i lui Gheorghia şi nevesti-tii că dacă mori înaintea lor, pe mine să nu mă anunţe, că nu viu. Când am văzut ce faceţi, cum fugiţi ca hoţii dintr-un loc în altul, am vrut să fiu om, că sunt cu un ceas mai deştept decât voi, dar văd că nu am cu cine, nenorociţilor…

UN NOU SCRIITOR

Nu s-ar cuveni ca în preajma unui nou an să salutăm un nou scriitor? Despre toţi cei cunoscuţi s-a tot scris, n-ar fi rândul lui acum să-i apară numele în paginile cronicilor literare, al emisiunilor de radio şi televiziune şi al presei de mare tiraj? De ce nu? El există! Beţia succesului îl aşteaptă, i se cuvine, fiindcă debutul îl afirmă ca pe un scriitor adevărat, deşi n-a trecut de douăzeci şi cinci de ani. A mers drept la ţintă scriind nu povestiri sau nuvele, ci direct un roman de două sute de pagini, care va apărea în câteva zile la Editura Cartea Românească şi pe care şi l-a intitulat *Dihorul.* Numele acestui nou scriitor este Alexandru Papilian, nepot al lui Victor Papilian. Totuşi numele e un pseudonim ales de el la insistenţele noastre, într-adevăr, prea mulţi tineri scriitori debutanţi cred că pot răzbi cu nume ca Niculae Vasile, Ion Ilie, Gheorghe Petre, Dumitru Niculae, Stan Dumitru etc.

Nu am vocaţia de a descoperi talente. Viitorul scriitor, îmi spun, s-ar putea să-ţi dea să citeşti la început o simplă nerozie, în care semnele vocaţiei să fie cu desăvârşire absente. Şi atunci ce faci? Rezultă că trebuie să-i spui în mod obligatoriu tânărului din faţa ta că are talent, chiar dacă nu-l are, ca să te pui la adăpost de surpriza care te-ar aştepta mai târziu. Dar s-ar putea ca necunoscutul care îţi calcă pragul editurii sau revistei, sau chiar al casei proprii, să-ţi aducă o carte pe deplin reuşită, şi atunci cu atât mai mult trebuie să baţi

toba şi să spui că ai descoperit un mare talent sau geniu. Ei bine, şi dacă după aceea el nu mai scrie nimic reuşit? Ce-i faci? Gorki a spus pe vremuri despre Leonov, când l-a descoperit, că are talent pentru toată viaţa. Citind azi această apreciere stăm pe gânduri. *Drumul spre ocean* e o carte greu de citit acum, din pricina prejudecăţilor literare fundamentale care stau la baza ei, dintre care cea mai iritantă este maniheismul, iar *Pădurea Rusă* e un roman prolix în care zace o bună istorie de o sută de pagini, dar pe care autorul a înecat-o şi compromis-o prin soluţii şablon. Începuturile lui sunt însă strălucite, romanele *Soti* şi *Hoţul* (pe care am bănuiala că autorul l-a stricat la bătrâneţe, scriindu-l din nou şi triplându-i volumul) sunt lucrări echilibrate şi profunde. E greu de crezut că Gorki nu ştia că talentul nu ne e dat în mod sigur pe toată viaţa şi că înflorirea lui depinde în mod hotărâtor de felul în care îl cultivăm. Dar descoperitorul de talente n-are încotro, el trebuie să spună astfel de fraze, fiindcă începătorul n-are nevoie nici de îndoielile, nici de rezervele lui. Plină de umor a fost reacţia lui Sherwood Anderson, autorul admirabilului *Winesburg în Ohio*, care avea un tânăr prieten la care ţinea foarte mult, fiindcă era o personalitate interesantă. Era obişnuit ca acest tânăr să-l caute zilnic şi să facă împreună plimbări, dar deodată aceste vizite încetară, şi după câteva săptămâni, cunoscutul romancier băgă de seamă absenţa şi se duse intrigat şi bătu cu bastonul în geamul tânărului. „Ce e cu dumneata? îi strigă de jos. De ce n-ai mai venit pe la mine?” „Am scris un roman”, îi răspunse atunci tânărul. „Sfinte Dumnezeule”, exclamă Anderson şi îi întoarse spatele şi plecă. Îndepărtându-se însă, se răzgândi. Cum să piardă un tânăr prieten atât de interesant? „Să vii, îi zise, să-ţi dau o recomandare către o editură, dar să nu-mi ceri să ţi-l citesc.” Şi se ţinu de cuvânt şi romanul apăru şi într-adevăr nu avu niciun succes.

Era o carte cam plicticoasă. Autorul de pe copertă semna William Faulkner, viitorul laureat al Premiului Nobel.

Noul scriitor român a apărut în birourile Editurii Cartea Românească prin primăvară. Romanul lui plăcuse foarte tare unui redactor, dar displăcuse profund altuia, care chiar scrisese pe toată coperta manuscrisului, parcă indignat, *Respins*. L-am lăsat pe tânărul debutant să discute cu ambii redactori şi între timp am citit şi eu romanul. Era bun, dar era plin nu numai de cuvinte şi expresii cu care cititorul român nu e obişnuit şi care exprimau în mod inutil anumite laturi ale eroului (cruditǎţi, cuvinte obscene, trivialităţi din domeniul fiziologiei), ci şi idei care dezvăluiau prea violent o gândire şi o conştiinţă maculată. De cine? Nu voi dezvălui substanţa romanului, fapt e că exista în el suficient material inacceptabil pentru a displace. De pildă: eroul vorbeşte în treacăt despre copii. Urmează un epitet scabros extras din activitatea digestivă a micilor fiinţe. „Ce nevoie ai, i-am spus tânărului romancier, să-l faci pe cititorul care are copii să te dispreţuiască şi să arunce cartea din mâini?” „De ce să mă dispreţuiască?” m-a întrebat. „Fiindcă, i-am răspuns, sufletele pure nu pot fi atinse de niciun fel de murdărie. Omul din curte din *Moartea lui Ivan Ilici*, de Tolstoi, care îngrijeşte în toate amănuntele pe stăpânul său muribund şi neputincios, rămâne complet senin în timpul acelor îndeletniciri şi are aerul să spună: «Ce să facem! E un om! Toţi vom ajunge la fel!».” „Dar, a protestat viitorul scriitor, nu eu, ci eroul meu are o gândire care vede ceea ce e murdar. Ce să fac? Eroul meu e contrariul celui la care vă referiţi!”

Avea dreptate. Operele unor scriitori moderni ca Joyce, Celine, Genet şi chiar Sartre abundă de trivialităţi. În *La nausée*, de pildă, eroul are mania de a căuta pe jos ziare murdare de excremente şi de a le rupe cu plăcere, autorul vrând, adică, să

sugereze infantilismul eroului, care, asemeni copiilor, nu distinge, în fazele prin care trece materia, ceea ce e degradat, iar în momentul când această plăcere îl părăseşte, apare răul de existenţă, *greaţa* adică, şi nu cum crede cititorul obişnuit că ar trebui să apară această greaţă când sfâşie acele ziare. Foarte subtil! Ceilalţi măcar urmăresc şi alte efecte pe care le obţin din plin, de pildă umorul negru, scatologic. Sartre ia însă lucrurile cu totul în serios, filosofic!

„Mon cher Alexandru Papilian, i-am spus viitorului romancier, părerea mea e că la noi cititorul român stă mai bucuros de partea lui Tolstoi decât de a lui Joyce, pe care încă nu-l cunoaşte. Eroii dumitale fac parte din galeria demonilor meschini şi nebuni, bine descrişi, în descendenţă dostoievskiană, de F. Sologub şi L. Andreev. Celebrul roman al lui Sologub are o expunere epurată de trivialităţi, pe alocuri chiar plină de lirism, deşi eroul e însăşi trivialitatea. Nu-ţi pune probleme metafizice, taie cuvintele urâte şi temperează acele idei murdare pe care cititorul ar putea, confundându-te cu eroul, să ţi le atribuie.”

Ceea ce a şi făcut.

Recitesc acum cartea tipărită, şi impresia iniţială că mă aflu în faţa unui nou scriitor mi se întăreşte. Viitorul romancier are prezente toate instinctele necesare creaţiei. Nu-i scapă cuvintele pe hârtie fără să fie conştient că ele alcătuiesc propoziţii, care odată materializate sunt departe de a fi inocente, cum cred unii debutanţi şi chiar unii consacraţi. O frază în plus, şi deodată puterea celor anterioare e diminuată. Una în minus, şi sensul e ciuntit. Limpezimea şi transparenţa stilului şi absenţa unei gesticulaţii haotice a gândirii (care dau la un moment dat cititorului senzaţia că nu mai citeşte o carte, ci mestecă în gură câlţi amestecaţi cu sacâz, cum se întâmplă cu multe romane analitice care apar) sunt pentru mine dovada incontestabilă a talentului la Alexandru Papilian.

Iar intriga e prezentă, una adevărată, al cărei deznodământ violent, anunţat curajos încă din primele cincizeci de pagini, ne întăreşte convingerea că viitorul romancier poate scrie şi cărţi bune şi care să şi placă unui public larg.

Nu voi spune în încheierea acestor însemnări că Alexandru Papilian are talent pentru toată viaţa. O să vedem. S-ar putea să înceapă să scrie versuri. Asta ar fi culmea! Sau s-ar putea să înceapă să facă critică şi teorie literară! Cine ştie ce-ar putea să mai facă!

Germenele surprizei poate fi descoperit chiar în finalul acestui debut, unde scena pe care el ne-o descrie minuţios ne aminteşte de o cunoscută exemplificare a lui Caragiale cu privire la o anumită halbă ridicată în aer şi care urmează să se spargă în capul cuiva. Alexandru Papilian o cunoaşte, este absolvent al Facultăţii de Filologie, totuşi se preface că n-o înţelege. Sau chiar n-o înţelege! De unde ar reieşi că sfaturile maeştrilor nu sunt luate în seamă de generaţiile următoare, care vor să ia totul de la capăt pe cont propriu. Şi că, prin urmare, esteticeşte vorbind, nu există în artă progres!…

FARMECUL UITAT AL TEATRULUI

Publicul a uitat oare de farmecul teatrului, teatrul de totdeauna care se străduia să aducă pe scenă un rege cu coroana pe cap, sau un general în mijlocul statului său major, sau un revoluţionar în mijlocul maselor al căror exponent era? Se simte oare publicul despărţit de esenţa teatrului din pricina decorului? Îl supără oare semnele care sugerează ierarhiile şi structurile de viaţă în mijlocul cărora se petrece drama sau comedia? Iluzia vieţii autentice despre care se vorbea că trebuie să ne-o ofere scena a încetat oare să-l mai intereseze pe spectatorul din zilele noastre? Se petrece un fenomen curios. Teatrul, despuiat de faldurile lui de odinioară, care îi îngreunau mişcările, a revenit la sursa sa iniţială, când regizorul juca împreună cu actorii şi spectacolul se pregătea în văzul publicului: aşa ne apare *Regele Lear* pe scena Teatrului Naţional, într-un spectacol care a fost apoi dus şi peste hotare, unde cică ar fi stârnit entuziasmul cronicarilor teatrali, spre satisfacţia naivă a regizorului şi directorului teatrului.

Actorii sunt îmbrăcaţi ca acasă, în moda timpului nostru, chiar dacă e vorba de împăraţi sau mişei (mişeii apar desculţi, ca să li se vadă mişelia din cap până în picioare), iar un tânăr nobil e îmbrăcat cu pantaloni de văcar american, cu o cămaşă neagră străvezie, care să sugereze toată

ticăloşia neagră a personajului. Vasăzică nu renunţăm nici la decor, nici la costumaţie, ci le dăm alt înţeles. Care? Nu se înţelege bine. Răspunsul ar fi, jucăm totul în stilul în care au fost probabil jucate piesele pe vremea lui Shakespeare, adică, încropit cu ce avem. Da, suntem regizori săraci, teatrul n-are cu ce să ne plătească decorurile scumpe, nu vine lumea, abia putem să plătim lefurile actorilor, lumina, caloriferul, şi alte mizerii care ne strică viziunea regizorală…

Asta îmi aminteşte de un spectacol pe care l-am văzut la Hanoi, cu o piesă de Moliere. Mizantropul şi femeia pe care el o iubea atât de tare erau îmbrăcaţi în costume vietnameze, cu umbreluţe deasupra capului şi evantaie în mână, pe care le agitau permanent. De ce nu?

Altceva poate fi supărător într-o punere în scenă în care regizorul e atât de dornic să se afirme, încărcarea spectacolului tocmai cu elemente de care el a vrut să se descarce. Chiar acel puţin decor şi acele sumare costume care au rămas. Chiar ideea sa regizorală, a cărei prezenţă n-ar trebui s-o simt, dar pe care o simt mereu şi care până la urmă oboseşte. Prin ce? Prin neclaritatea ei. Nu se poate ca pe vremea lui Shakespeare, fiindcă se poate ca pe vremea noastră. Se regizează ca pe vremea noastră, dar cu idei de demult. Dar nu chiar. Tot felul de zgomote şi de alergături şi zdupăituri bruiază aproape permanent textul, şi în loc să uit de decor, cum ar vrea regizorul, mă uit nedumerit la mantilele de nailon ale regelui Lear şi ale fiicelor sale, care de altfel, în scena respectivă, joacă admirabil. Dar asta şi pentru că în acele momente regizorul are buna inspiraţie să înceteze cu mişcarea acolo în fund, pe schelele acelea metalice care îmi amintesc de cele care mi s-au pus în vara asta în jurul casei ca să fie zugrăvită.

Nimic nu e inocent într-un spectacol, după cum nu e nici în text, şi gestul, care nu e o consecinţă a gândirii dramatice, cu alte cuvinte a celei din text,

devine o consecinţă a gândirii particulare a regizorului, care construieşte un spectacol *al său* ignorându-l total pe autor, care are totuşi şi el idei regizorale, incluse în text şi în armonie cu viziunea sa proprie despre pasiunile oamenilor, şi care ar trebui respectată. Altfel ce facem cu moştenirea unei culturi? Schelele acelea în orice caz îmi atrag mereu privirea, materialitatea lor fără sens îmi deturnează atenţia şi plec de la spectacol cu ele în minte, însoţind în mod stupid fiorul tragediei. Tot aşa, picioarele desculţe ale acelui ticălos. Asta înseamnă naturalism în teatru. Iar isteria celor două surori ne propune de asemenea o viziune viscerală, zolistă, asupra pasiunilor. Există şi un astfel de teatru, nu trebuie amestecat cu cel shakespearean. Nici vorbă, spontaneitatea, mişcarea mai largă, libertatea gestului, care nu se mai împiedică de o scară de palat, de un fald de mantilă, de un paloş imens agăţat la şold, sunt lucruri menite să fascineze publicul, şi mulţi se simt pe drept cuvânt foarte atraşi de aceste tendinţe de primenire a artei regizorale. Am fost pe punctul să fiu eu însumi fascinat de experimentul de la Teatrul Naţional, şi ar fi foarte trist dacă felul de a vedea al celor care, ca şi mie, nu le-a plăcut în întregime spectacolul, ar putea constitui un argument ca astfel de experimente să nu fie încurajate. Bineînţeles, să nu aibă loc chiar pe prima noastră scenă, chiar dacă directorul Teatrului Naţional şi-ar fi descoperit, în ultimă instanţă, un suflet de hippy. Şi, desigur, regizorul să nu exagereze şi să nu dorească atât de tare să acopere complet ceea ce avea frumos şi dădea totuşi atâta farmec clipelor când în vechile interpretări apariţia regelui era anunţată de salve de tunuri şi cântec de trompete, iar pasiunile se dezlănţuiau sub acoperirea unor acte de cruzime zguduitoare, şi nu prin hohote dubioase. Oricum, Lear e un rege, nu un bătrân care s-a smintit tăvălindu-se pe jos în mijlocul unei cete de hippy-i, ci s-a scrântit în

spiritul său, prin devitalizare, fiind un biet moşneag, şi nu un bărbat în puterea vârstei, plesnind de sănătate. N-are sens! Ce-ar face atunci regizorul în cazul în care ar avea de pus în scenă o piesă cu hippy-i? Te pomeneşti că le-ar pune la toţi coroane de regi pe cap! Lucru care n-ar fi absurd în sine. Dar noi nu judecăm aici lucrurile în sine, ci în raport cu o operă pe care n-o putem împrumuta altora, când ea aparţine unui anumit tip de civilizaţie care a dat pasiunilor ideale şi înjosirilor umane o anumită măreţie. Dacă mişcarea hippy are pretenţia la existenţă, n-are decât să-şi creeze valorile ei. De ce trebuie să i le dăm noi pe ale noastre să ni le pocească!

AGRESIVITATEA LA VOLAN

Am crezut multă vreme că toate cele ce se spun despre psihologia omului de la volan nu sunt decât simple speculaţii menite să-i sperie pe conducătorii auto şi să-i facă prudenţi, ca să se micşoreze numărul accidentelor.

Omul de la volan, se spune, îşi însuşeşte psihologic o parte din puterea motorului său şi devine agresiv. Ce idee pur literară! Cum să-şi însuşească o astfel de putere? De ce? Îi lipseşte cumva o doagă? Ce să facă el cu puterea aceea decât să tot meargă pe drum şi să ajungă cu bine la destinaţie?

Şi cu toate acestea mi s-a întâmplat mie însumi să descopăr că faptul e adevărat, şi chiar în clipa aceasta când mi-aduc aminte şi vreau să încep să povestesc, văd roşu înaintea… Dar să nu anticipez. Veneam prin urmare cu Fiatul meu pe Bulevardul Ana Ipătescu spre Piaţa Mihai Eminescu. De departe am văzut stopul, am încetinit, şi la trei metri distanţă am frânat şi am oprit. Mergeam pe culoarul unu. Era înainte ca acest bulevard să fie modificat şi să aibă pe-o singură parte trei culoare. Apare verdele şi pornesc drept înainte. În clipa aceea văd cum o Dacia 1100, din spatele meu, execută o manevră curioasă. Trece de pe culoarul unu pe culoarul doi, manevră care în faţa unei pieţe constituie o încălcare a regulilor de circulaţie, mă depăşeşte tăindu-mă periculos drumul şi virând la dreapta în sens giratoriu, ceea ce constituie o altă, de astă dată gravă, încălcare a regulilor de

circulaţie, fiindcă puteam accelera şi intra în el. N-am avut timp să-mi dau seama ce e cu această maşină smintită, că o văd că-mi iese înainte în plin bulevard, mi se pune de-a curmezişul şi din ea coboară repede un individ care se apropie de mine şi-mi cere actele.

— Da' cine eşti dumneata? îl întreb.

— De la miliţie, îmi răspunde.

— Să văd legitimaţia! zic, părându-mi-se bizar să fiu controlat de un miliţian de la circulaţie în civil. Mi se întâmpla pentru întâia oară.

Îmi vâră sub ochi un carton. Da. Era ceva care dovedea că individul avea legătură cu miliţia, dar n-am înţeles de ce natură.

— Dar ce e? zic.

— Actele, cere el imperios.

Formula miliţienilor de la circulaţie: întâi actele şi pe urmă stăm de vorbă. Cu actele în mână se stă de vorbă într-un fel, fără ele, puţin altfel, deşi interesul cetăţeanului e să dea el însuşi actele dacă a săvârşit vreo greşeală şi să plătească pe loc amenda, decât să se mai trambaleze pe la sectorul 4, care e greu de găsit chiar dacă ai mai fost o dată pe acolo. Am avut o clipă de ezitare, dar tocmai acest detaliu m-a determinat să i le dau totuşi: îmi ia numărul şi pierd pe urmă o groază de timp să mă duc la circa sectorului 4.

— Mă urmaţi până la primul stop, zice individul plin de sine, şi trufaş se îndepărtează cu actele mele în mână silindu-mă să-l urmez. Trebuia, altfel, cum am spus, să umblu eu pe urmă pe la miliţie să-mi caut actele, dacă nu lămuream atunci incidentul.

Ne oprim la miliţianul care regla, pe atunci, circulaţia în apropierea Cinematografului Patria, ne dăm jos şi ne ducem la el.

— 0456720 (numărul acesta e fictiv, n-am putut să-l memorez pe cel adevărat), zice individul şi scoate acelaşi carton şi-l vâră sub nasul miliţianului. Am un caz. L-am prins la Piaţa

Romană angajat pe culoarul unu şi în loc s-o ia la *dreapta* şi să facă sens giratoriu, a mers drept înainte.

Ascultam stupefiat. Ştiam bine că în acel culoar, ca şi la alte intersecţii, săgeata albă poate indica şi *drept înainte* şi *viraj la dreapta* sau *la stânga*. Aveam însă o îndoială: n-oi fi văzut bine! Poate că acolo săgeata *drept înainte* o fi fost desfiinţată. Pe această îndoială individul predă actele mele miliţianului, se întoarce şi, arătându-mi un spate insolent şi un balans ţâfnos al fundului, o ia spre maşină, se urcă şi demarează în trombă.

Rămân cu miliţianul, care schimba imperturbabil culorile semaforului.

— Bine, zic, dar eu ştiam că la Piaţa Eminescu indicatorul arată două săgeţi: *înainte* şi *la dreapta.*

Îl văd că tace. Schimbă iar, netulburat, culorile.

— Dumneavoastră, îmi spune el cam tare, aşa cum faci când trebuie să dăscăleşti părinteşte pe cineva, trebuia s-o luaţi pe direcţia pe care v-aţi angajat.

— Serios? Şi dacă săgeata albă e dublă şi îţi arată două direcţii, după cum ai poftă?

Îl văd că iar tace. Pune mâna pe telefon.

— Vasile, zice, la Piaţa Eminescu…

Şi spune acelui Vasile despre ce e vorba, îl văd că închide telefonul. Nu prea era entuziasmat. Acel Vasile îl contrazisese, aveam dreptate eu, conducătorul auto. Îl văd că schimbă iar culorile, imperturbabil. Iar eu aveam treabă şi simţeam cum ceva nou, o agresivitate împinsă până la limite începea să-mi turbure mintea. Dar nu împotriva lui, ci a celuilalt, civilul, care dispăruse.

— Poftiţi actele, zise miliţianul binevoitor.

— Bine, zic, dar cine era ăla? Spuneţi-mi cine e!

— Nu putem!

— De ce?

— Lucrează pentru noi…

— Benevol?

Iar văd că tace, confirmând.

— Adică cum, zic, şi n-am dreptul să ştiu cine, în numele miliţiei, mă opreşte ca un imbecil pe drum, îmi ia actele, se fâţâie ca un cretin târându-mă după el, dispunând nepedepsit de timpul meu? De ce nu l-ai oprit aici până se lămurea că nu cunoaşte legile circulaţiei, dar îi sfârâie sufletul să dea şi el ordine altora, să le tulbure viaţa, să-şi satisfacă apetitul de putere, apetit care i s-a cam tăiat de vreo cinci ani încoace, dar zace în el una dintre acele bestii care ar fi gata oricând să mânjească umanitatea cu balele ei otrăvite şi puturoase. Dacă aveam un pistol îi trăgeam şase gloanţe în fundul lui abject, şi niciodată n-aş fi dormit apoi mai bine ca în noaptea care ar fi urmat.

— Ce e cu dumneavoastră? zise miliţianul atât de nedumerit, că uită să mai schimbe culorile, şi maşinile se îngrămădiră de-o parte şi de alta a bulevardului.

M-am trezit ca dintr-o beţie. Am luat-o spre maşina mea, m-am urcat şi am pornit şi eu în trombă. A trebuit să merg însă pe urmă încet, stând cuminte în spatele troleibuzelor. Simţeam, ştiam că devenisem periculos de agresiv şi că era un sentiment stabil care nu voia să mă părăsească şi mi-era frică să nu păţesc ceva.

CITITORUL NEÎNFRÂNT

Să dai o carte bună unui cititor bun şi cartea să-i placă, iată un lucru firesc şi reconfortant, asupra căruia n-avem ce gândi. Cititorul bun cade în capcană de la primele capitole şi se predă. Spiritul său critic, atins de primele imagini reuşite, lasă loc entuziasmului, şi e cu neputinţă ca apoi, pe parcurs, să nu izbucnească de mai multe ori în hohote de râs sau de plâns. Fiindcă el nu va considera niciodată o carte bună drept o carte ratată – o carte care l-a încântat de la început până la sfârşit ieşindu-i perfect în întâmpinare şi dându-i toate satisfacţiile: certitudinea că a citit o carte mare, mândria că a înţeles totul, orgoliul că soluţiile autorului răspund pe deplin celor ale lui în cazul dat. Închide voios cartea şi vorbeşte despre ea în societate cel puţin doi-trei ani.

Am descoperit însă un cititor care nu se dă niciodată bătut, sau foarte rar o face. E un bun cititor, iubitor de literatură, om cultivat, de profesie medic. El ridică doar din sprânceană la primele capitole. „E bun, îţi place?", îl întrebi. „Să vedem, zice. Deocamdată sunt la început, abia se face introducerea în viaţa personajelor. Să vedem!" După o săptămână mi-aduce cartea înapoi. Nu e mulţumit, dar nici nu face vreo remarcă. „Ei, zic, ţi-a plăcut?" „Hm! răspunde. E un caz clinic, care n-are valoare pentru toată lumea, un dement…" „Bine, zic, dar scena aceea când eroul se întoarce acasă şi ca să-i facă în necaz proprietăresei începe

să scuipe pe pereţi şi să-şi şteargă picioarele pe ei? Şi discuţia lui despre Puşkin?" „Da, zice, da…"

Dar se vede că lectura nu i-a spus nimic şi genul acesta de literatură care scoate la iveală sau descrie noroiul vieţii oamenilor îi e profund dezagreabil. Bine, zic în sinea mea, luându-i cartea din mână şi punând-o în raft, o să-i dau acum ceva în care prin pasiunile oamenilor trece fiorul tragediei, dar purificat de beţia care îi împinge pe autori spre efecte tari, forţate, spre şocuri psihologice care mai mult îţi smulg decât îţi obţin adeziunea.

„Iată, zic, o carte în care autorul, spre a te feri de vulgarităţi, purifică descripţia atât de bine, încât ai impresia că eşti în plin fantastic. Asta trebuie să-ţi placă…" „Da, zice el după o săptămână, e bine descris, dar nu e convingător. Chiar aşa, procesele astea se ţineau fără să ştii de ce erai acuzat?"

Şi se strâmbă profund nemulţumit. „Adică cum e, zic şi eu şi mai nemulţumit decât el. Nu ţi-a plăcut scena când cei doi poliţişti intră la erou în casă să-l aresteze şi-i mănâncă în prealabil micul dejun? Chiar nu ţi-a plăcut, sau n-ai înţeles-o?" „Ba da, am înţeles-o, că nu e mare filosofie, dar asta e aşa, o glumă, să-ţi bea cafeaua cu lapte cei care vin să te aresteze. Eu ştiu altele mult mai rele." „Bine, atunci ce să-ţi dau? Ia, de curiozitate, cel mai *tare* lucru care se poate citi, de acelaşi autor, e vorba de o colonie penitenciară, în care celor care se fac vinovaţi de încălcarea regulamentului li se aplică pe spinare o pedeapsă pe care o execută o maşină cu ace, care scrie în carnea lor chiar cuvintele care înseamnă denumirea pedepsei. După ore de tortură, victima citeşte prin suferinţa sa ceea ce i s-a scris pe spinare şi atunci faţa lui capătă o iluminare care… Dar citeşte!"

A citit şi nu i-a plăcut. „Bine, zic, dar nu te-a impresionat deloc suferinţa ofiţerului, care deplângea noile moravuri, când nu mai puteai vedea o condamnare ca lumea, maşina e prost

îngrijită, nu i se aduc piese de schimb, nu mai asistă nimeni la execuţie. Şi când exclama: Ce timpuri, camarade!”

Cititorul meu surâde. Parcă i-a plăcut ceva! „Da, zice, şi cum trebuia să iei căluşul în gură şi-ţi venea să verşi şi dacă voiai să ridici capul să-l eviţi, îţi intra un cui în creştet. Ce imaginaţie anormală!” „Crezi? zic. Chiar atât de anormală? îmi spuneai altădată că tu ştii altele, în privinţa asta, mult mai rele.” „Da, da, zice, dar ce caută lucrurile astea în literatură!?” „Şi, mă rog, îl întreb, ce-ai vrea tu să găseşti în literatură?”

Tăcea, uitându-se cu privirile sticlind de curiozitate prin rafturile bibliotecii. „Oi fi vrând, zic, romane poliţiste? Astea nu ridică niciun fel de probleme!” „Nu, zice, sunt plicticoase, după ce citeşti două-trei, vezi că pe urmă toate seamănă între ele.” Am început să râd… „Te las, zic, să-ţi alegi ce vrei. Sunt curios să văd dacă există vreun autor în faţa căruia să capitulezi.”

A capitulat în zece ani de două sau trei ori. O dată în faţa unui roman american intitulat *À l’est d’Eden* de John Steinbeck şi în alte două dăţi citind cărţi de importanţă mai mică, dar bune. Să fii curios atâţia ani şi să-ţi placă atât de puţine cărţi! Am reuşit să aflu care era şi ce sens avea rezistenţa sa în faţa seducţiilor scrisului şi de ce cădea el atât de rar prizonier. L-am întrebat. „Vechile valori, vechile creaţii literare, mi-a răspuns, sunt frumoase, dar nu mai corespund epocii noastre. Iar în epoca noastră literatura care se face nu-ţi mai vorbeşte despre nimic frumos…”

Atât! Asta a fost tot ce mi-a spus. Şi degeaba am încercat eu să aflu pe urmă ce înţelege el prin cuvântul *frumos.* Nu-l obsedau aceste probleme, ci cele ale profesiunii lui, şi deci nu putea să-mi spună mai mult decât atât, şi nici să răspundă obiecţiilor mele: nu e adevărat că vechile valori nu mai corespund epocii noastre şi nu e adevărat că literatura care se face acum nu-ţi mai vorbeşte

despre nimic frumos, deşi e adevărat că a apărut în culturile Occidentului, care au dat mari valori în secolul trecut, un lirism al ocnelor şi al viciilor de tot felul, aşa-zişii „sfinţi” şi „martiri” ai răului, care pot îndreptăţi sentimentul că stăm prost dacă s-a ajuns să se cadă în genunchi în faţa creaţiei literare care nu caută, în mod premeditat, nicio rază de lumină într-o lume în care consumul de lumină fizică al aşezărilor umane de pe pământ face să pălească, în nopţile senine, luna de pe cer…

„Da, da. Da, da!”, mormăia cititorul meu, care era un vechi prieten, cercetând rafturile, nu prea atent la spusele mele, da, da! Şi îşi alegea de ici, de colo câte-o carte. „Da, da, te ascult.” Dar nu mă asculta deloc. Am tăcut şi pe urmă i-am spus şi eu supărat: „La urma urmei, de ce mai alegi tu cărţile? Ia-le la rând, de la un raft, până le termini, pe urmă începi şi raftul celălalt şi aşa mai departe.” „Nu, de ce, mi-a răspuns el senin, le aleg. Ce, ai impresia că mi-e indiferent ce citesc?”

SOCIETATEA AGRARĂ ŞI UMANISMUL

Eseistul francez Jean Onimus m-a făcut să tresar citind într-un extras din *Réalités* ce părere înaltă are el despre ţărani. Iată ce scrie: „Cultura tradiţională pe care noi o transmitem copiilor noştri, îndeosebi prin intermediul şcolii, apără umanismul, cu alte cuvinte un anumit număr de valori idealiste, care nu mai au nicio legătură cu viaţa practică şi care sunt chiar contrazise de aceasta. Ea s-a format într-o societate agrară, cu o economie săracă: această societate era, în acel timp, o societate a penuriei. Cultura exalta deci un anumit număr de valori, cum ar fi spiritul de sacrificiu, renunţarea, sublimarea pasiunilor, eroismul, care erau justificate de contextul vieţii. Astăzi, noi am ieşit din societatea agrară, trăim într-o societate industrială şi tehnicistă, care este în tot mai mare măsură o societate a abundenţei. Ea se fundamentează pe cu totul alte valori, cum ar fi eficacitatea, randamentul, utilitarismul, reuşita materială, consumul etc., care împing cultura umanistă spre margine, în timp ce triumfa cultura ştiinţifică şi tehnică, care e bazată nu pe concepte ideale, ci pe obiectivitate, şi care implică o nouă viziune a lucrurilor.”

Este greu să ne reprimăm un sentiment de alarmă citind toate acestea, mai ales că eseistul ne explică liniştit, ba chiar cu simpatie, cum reacţia la această cultură e de tip iraţional şi se manifestă în

rândul unei anumite categorii a tineretului împotriva societăţii tehniciste şi a culturii ei. El povesteşte cum a asistat la Stanford, în SUA, la un spectacol uimitor. Nişte studenţi au strâns bani ca să cumpere un frumos automobil american, simbol al reuşitei. Apoi au săpat o groapă adâncă în care au îngropat automobilul, cu un întreg ceremonial însoţit de cântece funebre. Odată cu acest automobil ei îngropau gustul pentru reuşita materială, al cărei simbol era maşina, această reuşită fiind sursa poluării planetei, păcatul omului modern.

Într-adevăr, s-ar părea că trăim într-o lume în care soluţia care ni se oferă nu poate fi acceptabilă, pentru că oricât de ştiinţifică poate fi această cultură tehnicistă bazată pe obiectivitate, ea nu este capabilă să ne satisfacă nevoia de valori ideale. Fiindcă oricât de turburat aş fi eu de ideea că societatea agrară, din care am venit, a generat prin penuria ei economică valori spirituale idealiste care au format o cultură cu caracter universal, n-o să cred că o să putem şi că va trebui să renunţăm de-aici înainte la spiritul de sacrificiu, la eroism, la sublimarea pasiunilor, fiindcă nu mai corespund sau sunt chiar contrazise de contextul vieţii.

Chiar aşa, nu mai corespund? Cu alte cuvinte, randamentul, eficacitatea, utilitarismul, reuşita materială, consumul ne pot ţine în frâu instinctele? Prin ce? Fiindcă satisfacerea din abundenţă a unor nevoi materiale nu îmblânzeşte, prin faptul ca atare, fiinţa umană, care pe lângă marile ei virtuţi, capacitatea de a aspira spre eternitate, dorinţa ei mistuitoare de a o realiza, este în acelaşi timp o specie vicleană şi plină de răutate, care nu se mulţumeşte mult timp cu ceva. Îi dai un automobil, după un timp vrea două şi aşa mai departe. E însă adevărat (şi aici meditaţia care ni se propune nu poate fi ocolită) că, despovărat de conflictele şi umilinţele generate de lupta pentru existenţă, omul, asemeni unui animal hămesit care a

descoperit în sfârşit în natură sursa unei prăzi abundente, se mai potoleşte în pornirile lui. Consumă! Şi, inteligent cum e, nu renunţă la mijloacele care l-au ajutat să ajungă aici, adică la ştiinţă, ci dimpotrivă, îşi creează valori spirituale pornind de la ea. Care ar fi aceste valori? Nu văd, nu înţeleg şi nu pot să-mi imaginez că ar fi altele decât cele care i-au adus până acum atâtea victorii în spirit: nobleţea atitudinii, detaşarea, compasiunea, generozitatea simţirii, lupta eternă cu trufia, lupta cu teama de moarte.

Şi totuşi, neliniştea nu mă părăseşte. Ştiu că omul îşi poate modifica într-un mod ameţitor felul de a vedea, încât nu-l mai recunoşti. Optica lui poate fi răsturnată. Dramele de ieri sunt nu atât uitate, cât răstălmăcite, diminuate cu bună ştiinţă, înţelese greşit, sau pur şi simplu neînţelese, ca şi când o înverşunare stranie l-ar apuca împotriva înţelepciunii. Din suferinţele îndurate nu trage nimeni nicio concluzie, războaiele, despre care am prorocit că le vom desfiinţa, nu le desfiinţăm. Pe lângă interese economice, care ar justifica ciocnirile şi antagonismele, descifrăm şi poziţii iraţionale, adoptate de state şi guverne, consecinţe ale pasiunilor oarbe, nesublimate.

În acest context, pentru a ne linişti, ce să gândim? Cultura născută ca o proiecţie a unei societăţi tehniciste poate modifica psihologia umană într-o direcţie care n-ar contrazice în mod obligatoriu vechiul umanism al societăţii agrare, a penuriei. Fiindcă nu e obligatoriu să gândim neapărat ceea ce facem, suntem destul de suciţi să realizăm de pildă acest paradox: construim maşini, dar le dispreţuim. Producem multe alimente, dar mâncăm puţin, ţinem dietă. Ne umplem garderoba cu haine, dar ne îmbrăcăm modest, în felul acesta viaţa noastră şi noi înşine am avea poate şi mai mult haz… Iar singurul lucru care să ne tulbure somnul să nu mai fie decât următorul: ne distrugem planeta, o poluăm, ce anume să mai

inventăm ca să-i protejăm aerul şi apele izvoarelor şi mărilor, ce lege să facem ca să-i împiedicăm pe vânători şi mai ales pe obsedaţii randamentului în dauna naturii să ne distrugă speciile rare, ierburile care fac să strălucească pământul, animalele şi păsările?

CÂŢI OAMENI NE VOR HRĂNI

A început să-mi fie frică de ştiinţă şi de statistică, îi spuneam unui prieten mai deunăzi, ia uite ce scrie aici în legătură cu ziua de mâine, o vrăjitoare te-ar speria mai puţin, fiindcă n-ai crede, dar aici suntem în domeniul cifrelor şi al calculelor electronice, care nu dau greş, îţi arată toate variantele posibile şi n-ai cum să te înşeli.

„…Desigur (citez doar acest pasaj care mă interesează în mod deosebit), ţările care au încă o bună parte din populaţia lor activă folosită în agricultură (Japonia, Italia, Franţa, Austria, Suedia, Norvegia) dispun de rezerve de productivitate sporite în raport cu celelalte. În măsura în care scăderea accelerată a mâinii de lucru agricole (specialiştii O.C.D.E. consideră că la o anumită dată mâna de lucru agricolă nu va reprezenta nici măcar 5% din populaţia activă în ţările organizaţiei: această cifră, care se apropie de situaţiile existente astăzi în SUA şi Belgia, este prevăzută să se realizeze peste douăzeci de ani) se traduce printr-un câştig important de randament în agricultură, degajându-se în acelaşi timp braţele suplimentare pentru dezvoltarea industriei şi serviciilor.”

Pun ziarul jos *(Le Monde)* şi mă frec la ochi. Care va să zică ţăranii vor dispărea, iar agricultura va avea un câştig de randament. Cu alte cuvinte, ţăranii au devenit o piedică în calea randamentului în agricultură! Colosal! Şi acest lucru aiuritor s-a şi realizat în SUA şi Belgia.

Cum adică, doar 5% din populaţia unei ţări să asigure restului alimentele de tot felul, hrana vitală, fructele, verdeţurile, laptele, carnea, ouăle? Dar albinele? Prin ce fel de flori şi pomi fructiferi or să alerge să-şi caute polenul şi cine o să aibă grijă de ele în toate anotimpurile anului? Dar omizile? Cine o să mai cureţe pomii de ele? Dar caii? Unde sunt caii? Ce-au făcut cu caii? Şi franţujii, care ar trebui să ridice caprei, de la care obţin cele mai bune brânzeturi din lume, ar trebui, zic, să-i ridice, lângă obeliscul din *Place de la Concorde*, o statuie, ce-or să facă, cine o să mai aibă grijă de ele? Că doar n-o să se poată face toate astea cu cei 5% din populaţia ţării! Când ştiut este că dacă nu ai om, nu poţi ridica recolta de pe câmp, şi nici sfecla, varza, poftim, tutunul, acest produs cancerigen, care ştiu de mic câtă trudă şi câţi fraţi lucram la el până îl însămânţam şi îl culegeam. Culesul ăsta era o istorie întreagă, se făcea pe etape, întâi foile de jos, calitate inferioară, pe urmă cele de mijloc, galbene ca lămâia, tutun fin, şi în sfârşit cele de la vârf. Trăgeam lipanele pe-o sfoară şi făceam şiruri, puneam aceste şiruri la soare pe un soi de suporţi de lemn, construiţi special, umpleam toată bătătura cu ei, ba chiar le întindeam şi prin grădină, şi apoi, după ce se scorojeau, luam şirurile şi le urcam în pod, unde se înmuiau, şi atunci ne apucam de păpuşit. Păpuşitu-ăsta era dandana mare, nu se mai termina, intram în iarnă cu el… Pe urmă venea tata de-acolo de unde se ducea să-l predea în baloturi mari, înjurând. Nu numai că nu lua un leu pe tot ceea ce produsese, dar mai ieşea şi dator, fiindcă fumau toţi, şi el şi fraţii mei mai mari, ca nişte turci, şi îl piteau, nu-l predau tot, fiindcă trebuia să le rămână şi lor până la anu'. Ei ce să fumeze? Tata credea ca de obicei că o să-i păcălească el pe-ăia pe-acolo! Regia C. A.M. Îi cam urmărea şi individual, îi amenda şi de aceea nu prea ieşeau la drum cu ţigara în gură în văzul lumii.

Aşadar aceşti producători, dacă nu li s-ar mai încredinţa lor producerea acestor produse fără de care nu putem trăi deloc, produsele s-ar produce mai multe, fără ca vechii producători care consumau ei înainte aproape tot ce cultivau să înceteze, prin părăsirea de către ei a pământurilor, să mai consume. Se presupune, dimpotrivă, că ar consuma mai mult, datorită productivităţii crescute.

Asta e totuşi curată vrăjitorie, nu mai e ştiinţă. Fiindcă nu e posibil! Avea dreptate acel ţăran care a văzut într-o zi, într-o grădină zoologică, o girafa. A stat şi s-a uitat la ea o zi întreagă, încremenit, şi nu se mai sătura văzând-o cum ajunge ea cu botul prin vârfurile copacilor. Lăsându-se seara, şi-a luat în cele din urmă ochii de la ea şi, plecând, a clătinat din cap şi a exclamat: „Asta e ceva care nu există!”

UTOPIE MODERNĂ

Un cunoscut economist american, domnul Galbraith, propune lumii capitaliste dezvoltate un ritm mai lent de creştere economică, pornind de la ideea că principiul societăţilor de consum este un principiu artificial, care-l împiedică pe om să se bucure cu adevărat de bogăţia vieţii. Sfântul Petru, la poarta raiului, cică nu l-ar mai întreba pe om ce faptă bună sau pe cine a făcut fericit pe pământ, ci numai ce a făcut pentru a spori produsul naţional brut. Sporirea consumului nu constituie o garanţie a fericirii maxime, pentru simplul motiv că omul nu consumă din necesitate, ci fiindcă e împins s-o facă de o publicitate aiuritoare. Lucrurile n-ar fi atât de complicate dacă s-ar limita numai la atât, fiindcă ar fi suficient să suprimăm excesul de publicitate, dar consumul reprezintă pentru imensa majoritate a oamenilor măsura realizării, cu cât cineva posedă şi consumă mai multe produse, cu atât mai mult e cineva. Fireşte, sunt excluşi din această categorie oamenii săraci. Asta îmi aminteşte de un mic şef de la noi dintr-un judeţ, care la o petrecere organizată de el cu mijloacele puse la dispoziţie de cei în subordine, adică ale satului, după ce s-a ghiftuit bine, ca să arate el cât e de grozav, a început să joace fotbal cu pui fripţi. Bineînţeles că a fost dat afară, dar asta pentru că a găsit el un mod prea original de manifestare a satisfacţiei consumului, alţii însă o fac pe tăcute, cunoscând în secret tot ceea ce posedă ceilalţi.

Asta e de când lumea! Se vede că acest economist american, cu ideile lui, trăieşte într-o lume a cărei vechime nici n-are bine câteva sute de ani! Fiindcă ce vrea el? O schimbare de optică în psihologia omului de aşa manieră încât, de pildă, un automobil Cadillac să devină comic! Cu alte cuvinte, să râzi de el cum ai râde dacă cineva ţi-ar propune să te duci la serviciu sau să ieşi duminica la Băneasa, cu nevasta sau iubita, într-o cotigă trasă de un măgar. Şi nu fiindcă acest Caidillac ar fi demodat, ci aşa, pur şi simplu, că am descoperit noi ce stupid e să fii aservit dorinţei de a-l poseda. Stupid ar fi într-o primă fază, comic în cele din urmă, prin amintirea a ceea ce idolul fusese odinioară în ochii noştri.

Mi se pare tonică această viziune a acestui gânditor idealist care imaginează o asemenea utopie, care e în felul ei sublimă. Dar e utopie fiindcă niciodată omul nu şi-a îmbunătăţit condiţia prin renunţare voluntară la ceva, prin virtute, ci prin epuizarea unei experienţe, chiar dacă prin rezultate previzibil tragice. Numai asta îl convinge, sau mai exact numai asta l-ar trezi, în cazul de faţă, din beţia posesiunii. Ţelul, în această lume, zice gânditorul, nu este consumul, ci folosirea vieţii. Ei bine, bucuria asta a vieţii este să ai un Cadillac, sau chiar o Dacia 1300, fiindcă atâta timp cât nu definim exact şi concret în ce poate consta această bucurie a vieţii, dorinţele noastre se vor mula pe ceea ce există şi ne vom face din îndeplinirea lor un ţel, chiar dacă asta se va solda cu un adânc dezechilibru între muncă şi satisfacţii, cu alte cuvinte chiar dacă vom descoperi că satisfacţiile nu izvorăsc din tot mai multă muncă, pentru a consuma tot mai mult. Da, vom răspunde, aşa este, dar ce să facem? Nu suntem înţelepţi, nu putem, de pildă, noi, care constituim colectivul unei uzine, sau al unui minister, să ne strângem trimestrial sau anual şi să constatăm cu satisfacţie că nu ne-am dezvoltat deloc, că ritmul de creştere a producţiei a

rămas neschimbat, că numărul funcţionarilor a rămas acelaşi, promovările au fost cu totul neglijabile, sporirile de salarii nu s-au produs, iar valorile uzinei noastre n-au contribuit cu nimic la sporirea valorilor naţionale. Dimpotrivă, pornim de la ideea că nu vom deveni niciodată liberi şi fericiţi până nu ne vom elibera complet de obsesia nevoilor materiale, care dacă prezintă şi forme aberante în sensul că unii dintre noi, scăpaţi de această obsesie, nu mai ştiu ce să facă şi joacă fotbal cu pui fripţi, nu înseamnă că toţi oamenii s-au şi eliberat de această obsesie şi că omenirea are destule paturi de spital, destule medicamente, îngrijirea medicală gratuită, pâinea gratuită, cărţile şi în general bunurile spirituale gratuite. Da, această lume în care o parte a societăţii se zbate încă în lipsuri şi griji, în timp ce alta vrea să îngroape automobilul cu ipocrite cântece funebre, în timp ce în altă parte a lumii o mamă îşi pierde copilul fiindcă n-are cu ce să-l transporte până la spitalul cel mai apropiat, este clar că nu e o lume bine întocmită. Şi în această privinţă, chiar dacă nu este eficientă, gândirea idealistă a economistului american, prin apelul ei indirect la decenţă, la lupta pentru întoarcerea la sursa primordială a vieţii, este măcar frumoasă, mai ales că aspectul ei de utopie nu-l împiedică să constate lucid că majoritatea roadelor creşterii economice a ţărilor capitaliste au luat drumul bogatului şi că o redistribuire raţională a bunurilor se impune. Ar fi, zicem noi, o soluţie revoluţionară şi singura urgentă.

ORA DESPĂRŢIRII DE UN PRIETEN

Când scriu aceste rânduri e ora patru dimineaţa şi pe masa mea cântă în şoaptă un mic tranzistor. Ascult şi văd în adâncul fiinţei mele: pentru el, prietenul meu care a murit, nimic nu va mai cânta. Lumea în care mă mişc s-a micşorat. El nu mai e acolo unde îmi plăcea să ştiu că trăieşte, scrie şi îşi creşte copilul.

Niculae Iorga, care a trăit în acelaşi oraş în care se stabilise în cele din urmă şi Miron Radu Paraschivescu, spunea despre cineva că „…locul rămas gol e aşa de mare, încât oricine-şi poate da seama că numai printr-o apropiere a tuturora el poate fi întrucâtva umplut”. Desigur, pentru literatura română contemporană aşa se va întâmpla, cei pe care Miron Radu Paraschivescu i-a descoperit şi cărora le-a pus condeiul în mână vor duce mai departe flacăra poeziei, şi în privinţa asta el va putea răspunde liniştit în Câmpiile Elizee, când va fi întrebat: „Miron Paraschivescu, ţi-ai cultivat talentul, sau l-ai îngropat?” „Nu, nu l-am îngropat şi m-am străduit toată viaţa să-l cultiv şi pe-al altora, şi nu numai pe-al poeţilor, ci şi pe-al prozatorilor!” „Ţi-a rămas vreo dorinţă neîmplinită?” „Da, mi-a plăcut de când mă ştiu să am o revistă ca să primesc tinerele talente în ea.” „Şi n-ai avut-o?” „Ba da, în tinereţe, prin 1947, dar de atunci sănătatea şi împrejurările vieţii mele,

care nu m-au cruţat, m-au împiedicat să mai am una!”

Într-adevăr, la el o revistă literară era ca o fiinţă vie. Trăia din pasiunea mistuitoare pe care el i-o insufla, şi nu e de mirare că viitorul scriitor găsea în paginile şi în atmosfera ei zilnică ambianţa ideală fără de care, dacă unul sau altul dintre noi se poate lipsi, o literatură suferă. Fiindcă lipsită de idealismul debutului, personalitatea literară creşte asemeni copiilor la orfelinat, unde îngrijirea chiar fără cusur nu poate suplini căldura şi dragostea maternă. Talentul e însoţit de cinism, moravurile se înăspresc, virtuţile au revers, poezia şi farmecul tuturor începuturilor vor fi luate în derâdere. După E. Lovinescu, nimeni n-a iubit mai mult la noi profesiunea de scriitor şi nimeni n-a luptat mai mult să-i păstreze întreaga nobleţe ca Miron Paraschivescu. Avea pentru asta tot ceea ce trebuia, entuziasm şi capacitatea de a-l transmite şi credinţa statornică în viitorul artelor, într-o epocă în care multe întrebări şi îndoieli însoţesc această încăpăţânată activitate a spiritului uman care este creaţia artistică. Într-adevăr, creaţia artistică nu este oare unul din răspunsurile cele mai energice pe care le dă omul „blestematei probleme insolubile?” Nu admirăm noi oare în ea victoria noastră asupra morţii? Nu opreşte artistul clipa, imortalizând-o şi dându-ne nouă, care o contemplăm materializată, fiorul nemuririi, trăit întâi de el? Miron Paraschivescu, îmi amintesc, a fost şi el câtva timp neliniştit de patima oamenilor pentru stadioane, pentru istoriile pe pânză, din ce în ce mai fascinante, şi care îi plăceau şi lui, pentru micul ecran şi pentru muzica uşoară, adusă în preajma noastră aproape permanent prin tehnica miniaturizării aparatelor de radio. „Ce facem? mă întreba. Ce se va întâmpla cu arta cuvântului?” Am uitat ce răspuns i-am dat atunci, dar el avea şi acest dar pe care vanitoşii nu-l au, de a reţine un răspuns dat, de a se gândi la el, de a-l confrunta cu propriul

său răspuns şi de a-ţi aminti apoi peste ani: „Mai ţii minte ce mi-ai spus atunci?” „Nu mai ţin minte, Miroane, îi răspundeam, despre ce era vorba?” „Ai zis că…” Şi începea să-mi spună lucruri atât de surprinzătoare pe care eu le-aş fi exprimat, încât mă miram singur că le-aş fi spus. Bineînţeles, erau ale lui, dar gândirea sa generoasă ţi le atribuia, fiindcă erau legate de o întâlnire cu el, de un ceas petrecut împreună, de un gând sau o nelinişte împărtăşite. „Nu, Miroane, cică i-aş fi spus, arta cuvântului nu se va deprecia atâta vreme cât oamenilor le va face o imensă bucurie şi plăcere să te vadă între ei, să se ducă unii pe la casele altora şi să stea de vorbă ceasuri nesfârşite. Ce este oare o carte bună dacă nu un prieten cu care poţi sta de vorbă oricând în singurătatea odăii tale? Şi atunci crezi oare că ne vom putea vreodată lipsi de cărţi?” „Nu, dar va trebui să le împărţim cu filmul, cu televizorul, cu toţi ceilalţi!” „Nu împărţim cu nimeni nimic”, cică i-aş fi răspuns, şi Miron Paraschivescu a început atunci să râdă în felul lui, parcă înecându-se de delectare, cum făcea totdeauna când ceea ce i se spunea îi plăcea.

Cum să nu iubeşti un astfel de om? Cum să nu doreşti, tânăr scriitor fiind, să scrii bine, ştiind că el te va citi? Iar acum el nu mai este şi, oricât ne-am apropia noi unii de alţii, nu vom putea deloc umple golul pe care el îl lasă…

UN CETĂŢEAN CARE SCRIE

Din literatura americană am aflat că alături de grădini încărcate de fructe ca într-un paradis pot muri de inaniţie oameni care n-au voie să le culeagă şi să fie plătiţi pentru asta, fiindcă proprietarii nu sunt interesaţi de o cantitate aşa de mare de fructe pe piaţă, care ar strica un anumit echilibru al preţurilor. Din literatura R. F. a Germaniei aflăm că există scriitori decepţionaţi de succesele economice ale ţării lor, şi asta nu pentru că ar exista carenţe fundamentale în distribuţia bunurilor, ci pentru că, vedeţi, prosperitatea nu aduce un remediu condiţiei umane actuale şi că genul de fericire în care cred concetăţenii lor e artificial, nu are un caracter universal şi ca atare e efemer.

Asta e, bineînţeles, adevărat! Nu ştim de azi până mâine! Pe urmă, morala creştină nu ne spune de mult că bogăţia e un rău? Tolstoi credea cu simplitate că fericirea apare în sufletul nostru în momentul în care din munca pe care o depunem ne putem hrăni şi adăposti. Restul e de la diavol. Ei bine, restul acela, ce facem cu el? Ce să facă oamenii de afaceri cu sumele lor uriaşe de bani înghesuiţi în seifuri? Am auzit că aceşti posesori de valută se întâlnesc din când în când în adunări ultrasecrete şi hotărăsc să ardă o anumită cotă din ceea ce a strâns fiecare pentru a nu lua toţi foc de câtă bogăţie au închis în casele lor de bani…

În ceea ce îl priveşte pe Günter Grass, scriitor din R. F. a Germaniei, care pe timpul lui Hitler

(când acesta se căsătorise înainte de a se sinucide) avea douăzeci de ani, el preconizează tocmai o astfel de întoarcere tolstoiană la simpla satisfacere a necesităţilor, refuzând, de pildă, înlesnirile oferite de o societate a abundenţei, fumând nu ţigări prezentate luxos, ci luând direct tutunul cu două degete dintr-o tabacheră ţărănească şi răsucindu-l într-o foiţă. Asta m-a impresionat mult când l-am văzut.

Iată, mi-am zis, un om natural, care înţelege să-şi pună şi în practică teoriile, nu numai să propovăduiască altora simplitatea, iar el să se lăfăie în toate bunurile. Într-o revistă am dat de el în fruntea unor tineri care manifestau.

Günter Grass e social-democrat convins şi reproşează societăţii Statelor Unite că n-au produs o social-democraţie care ar fi salvat-o de neliniştile şi tensiunea prin care trece în prezent. Scriitorul e prietenul actualului cancelar, de care şi-a legat destinul politic şi care n-a întârziat să se împlinească. Dar eu zic scriitor când lui nu-i place acest cuvânt, prea adesea legat de multe compromisuri şi succese materiale, tipice într-o societate în care un tiraj de câteva sute de mii de exemplare poate îmbogăţi pentru totdeauna pe autorul unei cărţi. Scriitor, deci, nu-i place să fie numit, ci cum? Cetăţean care scrie! Iată! Cum ar fi, de pildă, ca în loc de electrician să zicem cetăţean care se ocupă cu electricitatea. Se înnobilează cuvântul cetăţean, terfelit, ce-i drept, într-o perioadă sinistră în ţara sa.

Aceste naivităţi nu au însă limită, cum s-ar părea, ele sunt totale, şi scriitorul nu păstrează în mod egoist niciun fel de secrete în fiinţa sa. Lui nu-i pasă de asta, chiar dacă e vorba de lucruri dintre cele mai intime. Nu există intimitate. Omul e o făptură egală în tot ceea ce are şi în tot ceea ce face, în casă sau în stradă: cum putem dărâma barierele şi zidurile care ne împiedică să comunicăm? Pur şi simplu comunicând, spunând

totul. Nu era nimeni prieten cu el dintre cei care ne aflam la o masă, împreună, totuşi el ne-a povestit, la o întrebare într-un gol de conversaţie, că da, are copii, patru, dintre care doi gemeni. Cu gemenii ăştia a fost o istorie. Doctorul i-ar fi spus, speriindu-l, că pipăie două capete şi opt membre, dar un singur corp! Adică ce să însemne asta? E posibil să fie un monstru, i-a răspuns mamoşul. La prima naştere a soţiei lui a cerut voie să fie lăsat *să se uite*. Un alt doctor decât un neamţ nu l-ar fi lăsat. Mamoşului aceluia, însă, nu i s-a părut nimic neobişnuit în asta. Ei, l-am întrebat eu fără ironie, şi ce-aţi văzut? Că soţia lui, dându-şi seama de ce venise şi ce face el acolo, ar fi strigat la el scoasă din sărite: „Treci încoace şi ţine-mi capul, idiotule!”

În cartea sa cea mai bună, *Toba de tinichea*, apar astfel de scene descrise minuţios. Toboşarul e un pitic a cărui mamă nu l-a conceput cu soţul, ci cu amantul. Soţul, un viitor S.S., având bănuieli, l-a lăsat pe copil să cadă pe scara unei pivniţe, uitând intenţionat chepengul deschis. Copilul păţeşte ceva la spinare şi nu mai poate depăşi în creştere un metru înălţime. Părea apoi şi puţin arierat, îi plăcea, la o vârstă nepotrivită, să bată în continuare toba lui de copil şi mai ales să spargă geamurile şi vitrinele oraşului cu ţipătul său care era atât de pătrunzător şi de o atât de înaltă frecvenţă, încât urechile obişnuite nu-l percepeau. Mama, cu amorul ei adulterin, are un sfârşit tragic, şi aici interesul cărţii devine maxim. Soţul a inventat pentru ea suferinţe inumane. De pildă, s-o facă să asiste la un pescuit de ţipari folosind drept momeală capete moarte de cal, pline cu viermi. Femeia moare. Apoi, când armatele sovietice pătrund în regiune, copilul se răzbună, şi o răzbună şi pe mama lui, scoţând de unde fusese ascunsă insigna S.S. a tatălui şi dându-i-o sub ochii soldaţilor, simulând sau poate chiar neştiind la ce pericol îl expune prin acest gest. Tatăl o înghite

fulgerător, dar convulsiile îl apucă imediat şi par suspecte ostaşilor cu înfăţişare mongolă sau turemenă, care îl lichidează imediat. Asta ar fi trebuit să fie epilogul, dacă autorul n-ar fi avut reaua inspiraţie să caute dincolo de această naraţiune, cam posomorâtă, dar foarte solidă, şi memorabilă, alte semnificaţii, urmărindu-şi piticul său şi în perioada postbelică. Sunt foarte livreşti şi deloc serioase evenimentele care urmează, şi autorul abia găseşte cu greu o idee de încheiere, care nu se reţine.

Nu citisem această carte şi poate că nici n-aş fi citit-o vreodată, dacă o reclamă excepţional de eficientă nu m-ar fi înfuriat şi nu m-ar fi determinat în acest fel s-o citesc. Eram la Viena, invitat la o aşa-zisă masă rotundă, cincisprezece-douăzeci de scriitori europeni, să ne spunem părerea despre relaţiile noastre cu publicul şi cu lumea în care trăim. Intervenţiile erau scrise dinainte şi multiplicate, pentru ca îndată după ce luai cuvântul, în pauză, toată lumea să le poată reciti. Chiar din primele ore a luat cuvântul un critic literar, cunoscut sub numele, dacă nu mă înşel, de doctor Mayer. A vorbit şi a intervenit de nenumărate ori în discuţii, ca un ciocan, cuvintele lui te izbeau parcă în cap, forţându-ţi atenţia şi scoţându-te literalmente din sărite prin voinţa pe care o avea să-ţi acapareze atenţia cu ideile lui. În pauză i-am luat textul tradus în franţuzeşte şi l-am recitit; era intitulat decis şi agresiv (sau aşa mi se părea din pricina vocii care încă mă urmărea): *Connaissez-vous Günter Grass?* M-am trezit exclamând: „Nu-l cunosc şi nici nu vreau să-l cunosc.” Am citit totuşi textul: era delirant. Ulterior, după lectura romanului, am gândit cu silă: iată ce ne lipseşte nouă, scriitorilor români, un doctor Mayer, încăpăţânat, îndârjit, agresiv şi entuziast, care să pună pe unde se duce, şi să se ducă, astfel de întrebări-ciocan, cu care să nu înceteze să izbească în capetele indiferente ale

opiniei europene până ce efectul nu se va fi produs chiar şi pe această cale strâmbă: nu, nu cunoaştem literatura română! Şi să sfârşească prin a o cunoaşte. Dar să nu mă îndepărtez de subiect şi să închei aceste însemnări care mi-au fost prilejuite de o cronică într-o revistă literară pariziană în care se spune că ultimul roman al scriitorului, intitulat *Anestezie locala*, e cam dezamăgitor. N-am citit romanul, ca să-mi dau seama direct dacă are sau nu valoare, dar subiectul şi ideea lui (un elev contestatar, care vrea să-şi ardă în piaţa publică câinele, ca să sensibilizeze opinia oraşului faţă de războiul din Vietnam) m-au înveselit şi mi-au evocat figura scriitorului mustăcios pe care mi l-am închipuit agitându-se în continuare pe scena lumii lui, atrăgând atenţia, stârnind discuţii şi, în cele din urmă, pe la şaizeci de ani, luând Premiul Nobel. Dacă va fi consecvent şi dacă cei patru copii pe care îi are nu-şi vor impune împreună cu energica lor mamă punctul lor de vedere (o mamă e mai atentă la bani decât un tată cu gărgăuni), Günter Grass va refuza acest premiu. Un singur lucru însă e necesar ca acest eveniment să aibă loc. Günter Grass să nu mai scrie romane de valoare îndoielnică *(Toba de tinichea* îi ajunge) şi miracolul economic al ţării sale să nu se stingă. Fiindcă atunci din ce s-ar mai alimenta dezamăgirea sa şi a colegilor săi, cetăţeni care scriu? Ar fi atunci siliţi să devină cetăţeni care rabdă, motiv care a aruncat de câteva ori Germania în cele mai grave convulsii pe care le-a cunoscut istoria modernă.

SPERIETORI DE CIORI

Am văzut zilele astea ceva foarte vesel în saloanele de artă „Apolo” de pe Calea Victoriei. Sculptură pop-art, dacă nu cumva mă înşel asupra denumirii. Era prezent mult tineret. Nu ştiu dacă aceste sperietori de ciori (fiindcă aşa îmi păreau acele producţiuni plastice expuse în salonul de jos, se puteau vedea şi din stradă) erau sau nu pe placul cuiva, dar mie mi-au descreţit fruntea. Groteşti, copilăresc sinistre, aceste întruchipări caraghioase, compuse din fier forjat, măşti de gaze şi alte elemente, constituind parcă probe ale unei civilizaţii arse de incendii uriaşe, ne înveselesc prin prezenţa imaginaţiei care contribuie la alcătuirea lor şi care pe această cale au, deci, ceva legătură cu arta cea mare, aşa cum a avut totdeauna caricatura în formele ei cele mai diverse. Cine nu e convins de această apropiere poate răsfoi şi găsi asemenea viziuni într-un album de reproduceri de Bosch, Bruegel sau chiar Goya.

— Cum poţi să afirmi aşa ceva? îmi spune în clipa aceea un cunoscut care parcă îmi ghicise gândurile. Nu merită apropierea de arta cea mare nimic care poate fi făcut cu uşurinţă de oricine, chiar dacă istoria civilizaţiei artistice ar fi creat de mult tipare şi pentru astfel de elucubraţii. Stăm prost, *mon cher,* continuă el într-un autentic şi nesimulat stil caragialesc, dacă am ajuns să ne împăcăm cu ideea că nu mai avem ce spune şi am început să-i imităm pe copii, căzând în mintea lor, care orice-ai zice nu pot crea nimic, lipsindu-le,

fiindcă sunt prea mici, *Ideea,* singura capabilă să coaguleze într-o viziune originală ceea ce ne aduc simţurile. Arta abstractă are, fără îndoială, un sens: e o artă decorativă! Pus pe pereţi, un tablou de Kandinsky sau de Vasarely nu arată deloc rău. Dar unde să pui năzdrăvăniile astea, în ce loc? în parcuri, să-i sperie noaptea pe îndrăgostiţi? în holurile caselor de cultură, să-i nedumerească pe tinerii muncitori, sau nu cumva crezi că îşi au locul în muzee? Cum?! Lângă Paciurea, autorul genialelor Himere? Blasfemie! Ai să zici că în acest caz ar trebui scoase şi aruncate la gunoi şi acele opere de artă primitivă ale negrilor, compuse din simple bucăţi de lemn în care un măr de metal în burtă închipuie buricul, şi nişte cuie înfipte în cap, părul din cap. Ei bine, ce-i fi găsind dumneata interesant chiar şi în asemenea aşa-zise opere în care deformarea şi monstruosul nu sunt decât expresia neştiinţei de a crea, ca şi la copii, şi care îşi au o justificare în muzee doar fiindcă reprezintă copilăria autentică a artei, şi nu arta copilărească făcută cu premeditare? Ei bine, mie nu-mi plac şi fac vinovată de decăderea artei acea tendinţă din arta plastică a vremurilor noastre care împinge creaţia artiştilor spre dispariţia formelor coerente. Eu nu concep ca din tragedia unui oraş distrus de bombardament domnul Picasso să facă artă abstractă. Moartea şi suferinţa nu sunt abstracte, iar ţipătul unei femei nu-mi apare în conştiinţă sub forma unor mâini diforme ridicate în sus şi a unui chip scălâmbăiat cu ochii puşi de-a curmezişul figurii. Nu trebuie intitulat un asemenea tablou *Guernica.* Şi încă Picasso nu e un exemplu convingător, fiindcă el a pictat admirabile pânze cu femei şi copii în care membrele corpului stau la locul lor într-o armonie care ne aminteşte de cei mari… Arta înseamnă, între altele, şi memorie. Admirăm pe regina Nefertiti nu numai pentru că e o frumoasă persoană, ci şi pentru că prin ea imaginaţia noastră reconstituie vechiul Egipt,

vechea sa civilizaţie, vârsta noastră, dându-ne fiorul eternităţii! Or, ce fior pot da aceste drăcovenii din faţa noastră omului din anul 10.000, presupunând că ele s-ar păstra până atunci printr-o întâmplare? Ei, ce fior?!

Şi fiindcă eu continuam să fiu vesel şi să surâd, omul meu tăcu, mă privi pieziş câtva timp, aşteptând, şi pentru că probabil văzu că n-aveam de gând să renunţ la veselia mea şi să-i răspund, îmi întoarse spatele şi ieşi furios din expoziţie.

CONFESIUNI

UN ÎNVĂŢĂTOR CIUDAT

I

Aventura conştiinţei mele a început într-o zi de iarnă când o anumită întâmplare m-a făcut să înţeleg deodată că exist. Era multă lume în casă, fiinţe mari aşezate în cerc pe scaune mici şi care se uitau la mine fără prietenie, dacă nu chiar cu ostilitate. Atunci am auzit o voce: „Lăsaţi-l în pace! Na, mă, şi pe asta!” Şi cel ce rostise aceste cuvinte a luat de undeva de pe sobă o pâine mare şi rotundă şi mi-a întins-o. Atunci mi-am dat seama că ţineam strâns ceva în braţe, tot o pâine, şi că asta era cauza privirilor rele îndreptate asupra mea. Pusesem mâna pe pâinea de pe masă, care era a tuturor, şi nu mai voiam să dau la nimeni din ea. Iar tatăl meu, în loc să mi-o ia cu forţa, cum, furioşi, se pare că voiau ceilalţi, făcându-mă să scot răcnete, îmi mai dăduse una: „Ia-o, mă, şi pe-asta!” Parcă m-am trezit dintr-un somn. M-am uitat la toţi liniştit şi am pus încet şi cuminte pâinea din braţe pe masă. Nimeni nu m-a mai luat după aceea în seamă, au început să rupă din ea şi să mănânce.

Din această întâmplare ar reieşi că instinctele de acaparare m-au dus departe în viaţă, ceea ce nu s-a dovedit. Totuşi aventurile vieţii noastre sunt ale conştiinţei, deşi viaţa ei adevărată nu e niciodată

liberă de instincte şi nu o dată e neputincioasă în faţa lor, în rău, dar şi în bine.

N-aş putea să spun azi cui datorez faptul că deşi am fost dat la şcoală la opt ani, cu scopul mărturisit de tatăl meu să învăţ doar să mă iscălesc şi pe urmă, asemeni fraţilor mei mai mari, să ar pământul şi să cresc vite, totuşi întreaga familie a renunţat pe urmă la această idee. Fiindcă în primul an abia am trecut clasa, n-aveam ochii chiar buni şi nu vedeam bine ce se scria la tablă. Atunci de ce m-au dat mai departe să urmez şi clasa a doua, pe care abia am trecut-o? Ulterior toţi au spus că învăţam bine.

Dar asta nu era adevărat. Numai eu ştiu ce-am putut trăi în anul următor, la ce tortură am fost supus şi cum soarta mea s-a decis parcă ignorându-mă pe mine. De la începutul anului nu putusem învăţa nimic, nu aveam cărţi. Mama îmi făcuse rost de cinci lei, mi-i dăduse şi-mi spusese să-mi cumpăr cu ei „măcar *Citirea*". M-am dus acasă la învăţător, pe care l-am găsit în curte cu alţii, beau cafele şi jucau tabinet, şi l-am strigat. A venit la gard. I-am spus ce voiam, şi el a întins mâna şi i-am pus în palmă mica monedă galbenă.

— Ce să-ţi iau eu, zice, cu cinci lei? O *Citire* costă vreo douăzeci şi cinci de lei.

— Dom' învăţător, i-am spus eu atunci, care mă gândisem o clipă că ar putea da de la el restul, dar îmi spusesem în acelaşi timp că nu putea să facă aşa ceva, că nu eram fi-său, luaţi-mi un maculator să am măcar pe ce scrie, că de învăţat pot să mă mai împrumut, dar de scris nu pot să scriu în caietele altora.

— Aşa e, zice, bine, când o să mă duc pe la Roşiori, o să-ţi cumpăr un maculator. Da' tac-tău de ce nu-ţi dă bani de cărţi, că nu e om sărac?

— Mă mir că mă lasă să viu şi aşa, darmite să-mi mai cumpere şi cărţi.

— Aşa e, a zis învăţătorul senin şi a dat creanga de măr pe sub care venise la mine la o parte şi s-a

întors la masă să-şi continue jocul întrerupt.

În iarna aceea hotărârea tatălui meu de a nu mă mai lăsa să mă duc la şcoală a devenit, practic, un fapt, deşi din gură nu mă oprise: nu aveam cu ce mă încălţa. M-am dus doar când am putut merge desculţ, şi atunci am trăit acele ore de spaimă despre care am pomenit, al cărei motiv, dacă s-ar fi dezvăluit, s-ar fi petrecut o catastrofa. Conştiinţa măsura proporţiile dezastrului care ar fi urmat, iar instinctele tremurau: nu se ştie ce-aş fi ajuns în viaţă dacă jocul întâmplării, al cărui erou eram, s-ar fi destrămat şi eu aş fi apărut în ochii învăţătorului aşa cum eram şi nu cum, prin nu ştiu ce mister, credea el că sunt. Adică cel mai bun elev din clasă. Se apropia sfârşitul anului şi dascălul examina toată clasa, să vadă pe care trece, pe cine premiază şi pe cine lasă repetent. Scotea câte cinci sau şase la tablă şi îi asculta. Jumătate din ei parcă învăţase ceva, cealaltă jumătate însă parcă nici nu trecuse pe la şcoală şi atunci învăţătorul începea să-i bată la palmă cu o nuia de corn foarte ageră, de care tot unul dintre noi făcuse rost. Era atât de furios, încât uneori îi bătea la palmă pe toţi cei care erau scoşi odată, deşi unii dintre ei protestau indignaţi că ar fi răspuns bine la întrebările puse. Aşteptam tremurând să-mi vină rândul. Nu ştiam nimic şi ascultam înfiorat plânsetele care umpleau clasa. Băieţii suportau bine loviturile în clipele când le primeau, dar în bănci nu mai puteau, fluturau mâinile înroşite în aer, sau şi le vârau deznădăjduiţi între genunchi. Plângeau cu înverşunare şi cu o obidă nedefinită fiindcă niciunul nu ştia să urască, durerea lor era pură şi în ea puteai ghici cel mult protestul împotriva ei, a durerii în sine, fiindcă durea, şi nu a învăţătorului sau a şcolii, cu cărţile şi istoriile ei care trebuiau învăţate cu sila.

Prima zi a trecut fără să fiu scos şi eu la examen. A doua zi, văzând cum stau lucrurile, în loc să fug şi îndărăt să nu mă mai uit, am venit totuşi la

şcoală, deşi ştiam ce ar putea să mi se întâmple. Nu m-a scos nici în acea zi şi nici în cele următoare. Şi pentru ca această întâmplare să fie dusă până la capăt, în nefirescul ei, la sfârşitul anului m-am pomenit printre premianţi.

Faptul îi uimi pe ai mei şi tata nu mai zise nimic când în toamnă îi spusei că vreau să urmez şi pe-a patra. Dar tot nu-mi luă cărţi, încetul cu încetul însă se răspândi întâi printre copii, apoi şi printre vecini ideea că eu aş şti atâta carte, încât era clar că după terminarea cursului primar trebuia să fiu dat să urmez mai departe, la liceu sau la şcoala normală de învăţători. Începui şi eu să cred acest lucru, cu atât mai mult cu cât viaţa de ţăran, în ciuda faptului că se petrecea într-un spaţiu liber, mie mi se părea că se petrece într-un ţarc. Dar eu nu vreau să povestesc aici „amintiri”, ci doar lucruri pe care le contemplu şi azi fără să le înţeleg, străine parcă de mine, cu un sentiment de nelinişte că s-ar fi putut totuşi să nu aibă loc, şi atunci nici lumina ciudată care le însoţeşte azi în amintire şi pe care o să încerc în aceste însemnări s-o scot la iveală, să nu fi existat…

MAREA CĂLĂTORIE

II

Nicăieri nu a fost timp în cele o mie de pagini ale *Moromeţilor* să descriu călătoria pe care a făcut-o Niculae cu tatăl său, la vârsta de doisprezece ani, la Câmpulung, unde dorinţa lui de a evada din familie şi din sat trebuia să devină un fapt. În realitate, această călătorie avea să se termine cu un eşec din care însă soarta m-a ferit de o prăbuşire.

Nu există fiinţă care să nu fie înzestrată cu instinctul primejdiei. La oameni el agită presentimentele cu atât mai mult cu cât raţiunea nu-şi dă seama de nimic. Tatăl meu era posomorât şi nu scotea un cuvânt mergând pe lângă cai. Nu se uita la mine, se ferea de ochii mei, a căror expresie îl împiedica, pesemne, să înţeleagă avertismentele turburi pe care le simţea zdruncinându-i credinţa în steaua mea. Ce eram eu? Ce putea să-i spună lui încrederea naivă a unui copil că într-acolo unde mergeam ne aştepta toată lumea cu braţele deschise, să confirme adevărul înzestrării băiatului din căruţă, de care în sat nimeni nu se mai îndoia de mult? Şi dacă toată lumea se înşela? învăţătorul acela care mă premiase fără să ştiu nimic murise demult şi luase cu el în mormânt secretul comportării lui ciudate. El, tatăl, nu fusese niciodată convins că nu se petrecuse atunci ceva

nefiresc. Ai mei toţi ştiau bine că sunt un bleg, totuşi de ce mi s-ar fi pus pe cap o coroană pe care n-aş fi meritat-o? Asemenea gesturi le pot face oamenii obişnuiţi din prostie sau din părtinire, dar ce l-ar fi putut îndemna pe un învăţător care nu era mai bun decât alţii, ba chiar era mai rău, suferind de piept, şi folosind foarte des nuiaua, să mă scoată din blegia mea vizibilă şi să mă împingă de la spate în faţa satului? Patul său de moarte pe lângă care am trecut toată clasa ca să-i sărutăm mâna acestui om slăbuţ, stins în floarea vârstei, cu o mică mustaţă neagră şi cu o expresie ca de icoană pe chipul supt de suferinţă, nu-mi apare niciodată în amintire fără un adânc fior: e pentru mine semnul că pe această lume destinul orb nu e atotputernic, că hotărârile lui pot fi smulse, că fulgerul intuiţiei noastre îl poate abate din mersul lui implacabil. Şi că, odată înfrânt, el cedează mereu netezindu-ţi drumul nu fără a-ţi lăsa în conştiinţă de fiecare dată o spaimă, semn că nu te va proteja la infinit.

Această spaimă o trăia pe drum tatăl meu, înaintea mea. El se apropie la un moment dat de botul cailor şi trase căruţa la marginea drumului. Alături era o poiană şi o fântână. O fată desculţă îşi spăla picioarele, apariţie parcă de vis pe aceste ţinuturi necunoscute, cu văi adânci şi dealuri uriaşe. Se sui apoi lângă mine. Rămase câtva timp tăcut, fără să mă privească, îmi puse însă mâna lui mare pe picior şi mă mângâie cu o milă nesfârşită, pe care a trebuit să treacă douăzeci de ani ca s-o înţeleg. Apoi îmi spuse cu o duioşie pe care i-o dădea numai tristeţea pricinuită de hărţuiala la care îl supunea de la o vreme familia noastră cu trei soiuri de copii, şi pe care numai eu şi mama i-o cunoşteam.

— Unde ne ducem noi acum, Mărine!?

Am înţeles fără să mă turbur ce vrea să-mi spună: era oare ăsta drumul nostru? Ne duceam bine acolo unde ne duceam? Cine ne spunea nouă

că din zecile de căruţe care se îndreptau ca şi a noastră spre oraşul de munte, cu renumita lui şcoală, a noastră nu va face parte din cele care se vor întoarce cu speranţele pierdute?

— Îţi pun această întrebare, a continuat el ca şi cum mi-ar fi spus pentru întâia oară ceea ce avea să urmeze, când de fapt totul fusese demult răsucit pe toate feţele, ca să ştii că n-ajunge să reuşeşti să treci din trei sute, câţi am auzit că sunt înscrişi, printre cei patruzeci admişi. Trebuie să fii printre cei şapte-opt cu bursă. Fără bursă nu pot să te ţin!

Mi-am dat capul pe spate:

— Heeee! Şi de-aia ai tras tu căruţa la marginea drumului!! Din mers nu puteai să-mi spui, heeee!

Şi l-am arătat cu mâna ca să-l mai vadă şi alţii şi am continuat să behăi.

— Nu, că putem să întoarcem caii şi să ne ducem acasă! a zis el atunci cu simplitate, vrând parcă cu o ultimă sforţare să rămână în mijlocul acestei simplităţi care ne-ar fi izbăvit de toate grijile şi de toate temerile. Spunem că n-au mai fost locuri şi gata. Altfel, îţi închipui ce rău o să fie. Ce-o să te faci tu, cum o să te arăneşti? Lăsând la o parte faptul că n-o să se poată să nu-ţi pese de toţi proştii care o să râdă de tine.

Mă uitam la el şi ca totdeauna glasul cu care îmi spunea aceste cuvinte mă făcu să înţeleg mai puţin ceea ce spunea. Cum o spunea, asta era uimitor. O veşnică surpriză. Reieşea în acele clipe că lumea n-ar fi atât de greu de suportat, dacă n-ar fi împănată cu proşti. Ei, ce-o să fac? Sunt eu în stare, aşa ca el, să nu-mi pese de ei? N-o să fiu, cum o să fiu? Sunt un copil, puţini sunt cei care cu adevărat se pricep să le facă faţă. Şi atunci?

— Şi ce vreai tu acum de la mine?

— Te întreb. Ştii?!

— Ce să ştiu?

— Cum ce să ştii? Păi despre ce vorbim noi aicea? Ştii tu carte?

Am tăcut. Cum puteam să-i alung îndoielile? Să-i spun că ştiu să rezolv ecuaţii de gradul întâi, sau că ştiu toată istoria Evului Mediu aşa cum se predă ea în clasa a doua de liceu?

— Ia spune-mi tu mie, aici, a zis el atunci tresărind parcă el însuşi că această idee nu-i venise mai demult în minte, care sunt bogăţiile ţării?

Voia să mă examineze el, să audă cu urechile lui că ştiu şi să se liniştească.

— Care sunt bogăţiile ţării? Eeee! Heeee!

Şi l-am arătat iar cu mâna, să fie martori şi alţii, şi să râdă şi ei de întrebarea lui. A început să râdă el însuşi, redevenind senin şi a pus mâna pe hăţuri. Convingerea mea îl subjugase.

La Câmpulung am ajuns pe seară şi am tras sub şoproanele unui han. Era frig, am început să tremur, m-am învelit cu cerga, care nu ţinea însă deloc de cald.

— Ce e cu tine? m-a întrebat tata.

— Tu nu vezi? i-am răspuns eu cu dinţii clănţănind. Mi-e frig, pune dulama pe mine şi ia cerga asta de-aici.

Mi-a adus să mănânc doi mici şi mi-a pus o ceaşcă în mână.

— Bea şi tu, zice, mi-o dădu mocanu' ăsta de-alături. A tras şi el cu căruţa ca noi, e de prin Răchiţele. Are şi el un copil să-l dea la şcoală. A venit cu el în căruţă şi cu un butoi, eu zic că are o sută de chile. Ei, adăugă el, pot eu să fac faţă? Se duce şi dă la unul şi la altul şi ţuică şi bani şi admitem cazul că şi băiatul e bun. Între tine şi el nu-l alege pe el?!

N-am putut nici să mănânc, nici să beau şi nici nu mai auzeam bine ce spunea. Dimineaţa m-am trezit mirat că nu prea îmi simţeam greutatea corpului. Ştiam ce e, dar această boală, frigurile, îmi trecuse demult şi niciodată nu mă apucaseră toamna, ci totdeauna în iunie. Nu i-am spus tatălui meu nimic, nici nu prea credeam, de astă dată am

mâncat bine şi starea aceea de slăbiciune mi-a trecut.

Am plecat la şcoală. Curtea era imensă, plină de copii şi de părinţii lor. Vederea mocanilor cu pălăriuţele acelea ca nişte ceaunuri şi cu pantalonii de aba albă strânşi pe picioare m-a înveselit şi am uitat că fusesem aseară bolnav. Tatăl meu însă era din nou îngrijorat: se adeverea ceea ce auzise, în timp ce el mai crezuse poate că n-o fi adevărat, şi că n-or fi avut toţi ambiţia să-şi dea copiii aici şi nu în altă parte: păreau nu trei sute, ci parcă o mie.

Programul din ziua aceea, după cum citirăm pe un afiş, era apelul şi vizita medicală. Nu trecu mult şi ieşi un ins care ceru foarte autoritar să se facă linişte, după care începu să ne citească numele după o listă. Erau într-adevăr foarte mulţi, nu se mai terminau. Cât timp să fi trecut? O jumătate de ceas? Poate mai mult? Cutărescu Ilie, prezent, Panţirescu Toader, prezent, toaderii ăştia erau foarte numeroşi. Tocmai mă miram de ce mocanii îşi spun Toader, şi nu Tudor, când deodată, peste curtea mărginită de ziduri înalte cu ferestre mari şi cu copaci bătrâni cu frunza de un verde bogat şi negru, se lăsă liniştea. Se strigase un nume şi nu răspundea nimeni, în clipa următoare insul care citea de pe listă repetă ridicând vocea:

— Preda Marin!

Tăcerea reveni în timp ce mă miram de ce-o fi lipsind cel strigat. O fi renunţat de bunăvoie sau n-or mai fi putut ai lui să-l dea. Atunci de ce s-o mai fi înscris? în clipa următoare, o voce dramatică se auzi înaintând din spate de unde se retrăseseră părinţii şi o mână brutală mi se înfipse în umăr.

— Răspunde, mă, prezent! Mărine!

A! Da, eu eram ăla! Cum de uitasem? Omul care făcea apelul ridică fruntea din hârtii şi îmi spuse ceva neplăcut. Refuzai să înţeleg ce anume, găsind în sinea mea, cum aveam să fac totdeauna, gata pregătită nepăsarea şi justificarea ei: am ştiut eu de ce nu mi-am înţeles numele. Iar pe ăla… şi

n-o să-i dau eu lui explicaţii de ce l-am făcut să mă strige de două ori. Aşa, uneori trebuie să strigi pe cineva de mai multe ori, nu toţi oamenii seamănă unii cu alţii. N-am auzit, fără să fiu surd. Ei, şi?

Îndată după aceea am intrat la vizita medicală care s-a terminat pe la orele trei. Dezbrăcaţi, eram cercetaţi fugar de doi doctori, dintre care unul care purta ochelari groşi, ne punea o carte în faţă din care trebuia să citim la o anumită distanţă. N-am putut citi de la distanţa vrută de el şi atunci mă apucă de ceafa, spunându-mi să nu mă aplec. Cum puteam să nu mă aplec, dacă nu vedeam bine!?

Revenind după câteva ceasuri în aceeaşi curte, acelaşi ins care ne făcuse apelul citi apoi o listă cu nouăsprezece candidaţi respinşi la vizita medicală. Mă aflam printre ei. De astă dată îmi auzii clar numele.

— Cum? De ce? făcu tata întrerupându-l. Ce-a avut copilul meu?

— Copilul dumitale, zise insul, suferă de miopie. N-are ochi buni! Poate să şi-i strice şi mai tare dacă intră la şcoală. N-avem dreptul să ne luăm răspunderea.

Vasăzică medicul cu ochelari nu admitea ca şi alţii să mai poarte ochelari şi să înveţe carte. N-am înţeles de ce s-a purtat astfel cu mine. Tata părea să fi înţeles, dar eu nu eram curios să aflu. Ne-am luat actele, ne-am întors la han şi am plecat.

— De unde au ştiut ei că n-ai ochi buni? m-a întrebat tatăl meu întru târziu.

Acum arăta liniştit. Parcă era mai bine că s-a întâmplat aşa! Nimeni n-are ce să zică! Ochii sunt aşa cum te naşti cu ei, ce poţi să faci!

— M-au pus să citesc, zic.

— Ei, şi tu n-ai văzut?

— Ba da, dar nu aşa bine!

— În fine, ce facem? zise el imperios. Ce facem?! Că acasă, aşa, nu ne putem întoarce. Ce-i facem?!!

FALSUL LIBRAR

III

Ce puteam face? Nu vedeam nimic înaintea ochilor, dar nici nu-mi dădeam seama că drumul spre care crezusem atâţia ani că aveam dreptul să pornesc este închis acum pentru mine.

— Şi dacă ne ducem noi la Miroşi? zise tata cu un glas din care înţelesei că ezitase îndelung până să-mi spună acest trist lucru.

La Miroşi era o şcoală numită „de arte şi meserii", cu o durată de patru ani, învăţai în ea tâmplărie, tinichigerie, croitorie, cizmărie, fierărie (da, fierărie, să faci roţi, potcoave, să dai zimţi la seceri, să ascuţi cazmale şi otice, să faci căruţe, gabriolete! Ce mai încoace şi încolo, ca Iocan!).

— Acolo, continuă el, ai să iai bursă fără doar şi poate, fiindcă cine vine? De-ăia cu capetele mari cât dovlecii, care nu sunt în stare de altceva şi sunt şi bogaţi, plătesc întreţinerea, aduc de-acasă alimente, plus şapte mii de lei taxele de internat. Trebuie să-şi cumpere şi cărţi!

Se informase, deci, din timp, prevăzând ceea ce avea să se întâmple la Câmpulung, sau auzise toate astea din întâmplare şi socotea acum că acest drum era totuşi mai bun decât întoarcerea acasă?

I-am răspuns că mergem şi la Miroşi, gândind în acelaşi timp că o să văd eu ce-o să fac pe urmă la anu' deşi îmi dădeam seama că voi avea atunci

şaisprezece ani şi ce liceu sau şcoală normală m-ar fi putut primi atât de târziu?

Aveam să aflu curând că tata gândea la fel, că nu se împăca nici el cu ideea că după ce atâta vreme toată lumea crezuse că rostul meu era într-o parte, acuma să afle că nimerisem în altă parte.

Totul e ca gândirea noastră să nu slăbească deloc şi să nu ocolească nimic, să bată cu degetul chiar şi într-un gard. Dincolo de el, s-ar putea să se găsească un om care să fie tocmai cel care îţi trebuie.

Aflarăm la Miroşi îndată ce sosirăm că înscrierile nu s-au încheiat şi că a doua zi începeau examenele. Hotărârăm să nu ne ducem acasă, deşi satul nostru era la câţiva kilometri. Trebuia să facem o cerere şi să predăm actele şi intrarăm într-o librărie care se afla pe-aproape. Un domn ne întâmpină cu o voce subţire şi energică:

— Bună ziua, ce doriţi? Un caiet, o coală de hârtie? Ce e cu băiatul? Vrei să-l înscrii aici la şcoală, moşule!?

Tata nu era moş deloc, iar acest domn atât de perspicace şi de elegant nu era nici el mai tânăr de patruzeci de ani, cum aveam să aflu mult mai târziu. În propria lui librărie stătea cu pălăria pe cap şi purta un costum gri-deschis, cu o cravată ţipătoare.

— De ce eşti necăjit, moşule, continuă el fără greş, ia spune, ce ţi s-a întâmplat?

Tata avea privirea rotundă şi îi jucau ochii în cap ca şi când ar fi fost fascinat de vocea ascuţită şi atrăgătoare a acestui om, de siguranţa lui, şi de felul decis şi protector cu care pusese el degetul pe rana care ne durea.

— Cum! exclamă în sfârşit tatăl meu indignat, necăjit arăt eu? Necăjit eşti azi şi mâine nu mai eşti! Ori eu, ce să fac?

Adică el se simţea lovit pentru toată viaţa şi niciodată n-avea să-i mai treacă rana pe care o primise. Şi începu să-i povestească acestui librar

care nu părea să fie ceea ce era tot ceea ce ni se întâmplase la Câmpulung.

— Moşule, zise el când tata termină, îţi bag eu băiatul într-o şcoală normală de învăţători, dar trebuie să-mi dai bani!

— Îţi dau, domnule, zise tatăl meu părăsind orice prudenţă şi îşi şi duse mâna la brâu, unde avea banii, prima rată pe care ar fi trebuit s-o plătesc la Câmpulung.

— Îmi dai o mie de lei acum şi o mie de lei după ce primeşti scrisoarea de la şcoală că fiul dumitale a fost admis, zise falsul librar. Moşule, eu sunt profesor la Bucureşti şi ştiu unde să mă duc la minister ca să aflu la ce şcoală din ţară sunt locuri libere. O să intre chiar fără examen de admitere, numai pentru bursă va trebui să candideze. E bun băiatul? Cum te cheamă? mi se adresă… Ia scrie tu, Marinică, şezi colea…

Şi îmi dictă una din acele obişnuite fraze din care se putea vedea dacă ştiai sau nu să desparţi un verb de un pronume prescurtat. Dar Ştefan cel Mare la ce an s-a urcat pe tron şi ce bătălii a dat?

— E bun, moşule, o să ia şi bursă, eu chiar mâine plec la Bucureşti şi mă întorc cu aprobarea în buzunar, dacă nu, îţi dau banii înapoi.

Tata scoase o mie de lei şi i-o dădu. Falsul librar (mai târziu aveam să aflu că era şi fals profesor) îmi dădu o cutie pe care o deschise tot el şi luă din ea un fel de alviţă moale şi albă îndemnându-ne şi pe noi să mâncăm.

— Mâine băiatul să se prezinte aici la examen şi să-l dea, ca în caz că nu reuşesc eu să obţin un loc undeva (şi trebuie să te aştepţi, moşule, să fie cine ştie pe unde, dar ce-ţi pasă; dacă costă scump trenul în vacanţe n-are decât să stea şi el pe la un coleg mai bogat), să nu piardă anul şi să înveţe aici, unde trebuie să ştiţi că predau şi eu şi profesorii sunt foarte severi. Nu se învaţă numai meserie, se învaţă foarte multă carte! Studiile de-aici sunt egale cu cele secundare, dacă se dă o

echivalenţă. Aşa că fii fără grijă, o să fie bine oricum, dacă nu acum, la anul. Să ia aici medie mare, fiindcă s-ar putea să am nevoie să-i spun ministrului: „Domnule ministru, are zece! Vă rog respectuos să aprobaţi!”

Am mas noaptea în căruţă la marginea satului şi a doua zi am intrat la examene. N-aveau deloc capete de dovleci concurenţii. După probele scrise, a doua zi am intrat la cele orale. Ne-am întors acasă spunându-mi-se că vom primi rezultatul prin poştă. În acest timp falsul librar se întoarse şi el de la Bucureşti şi veni după noi.

— Moşule, strigă el din poartă, am reuşit. Băiatul dumitale va pleca cu mine chiar acum la Abrud, la şcoala normală, am repartizarea în buzunar. Trebuie să-l duc eu fiindcă nu ştiu ce e acolo şi e necesar să fiu de faţă, să insist dacă va fi cazul. Trebuie să-mi dai bani de tren! Ia vin încoace, Marinică!

Şi mă luă de braţ şi mă duse mai încolo, zicând că are să-mi spună ceva secret. Îmi şopti:

— Bine că n-ai intrat la examene la Câmpulung. Examenul de-aici de la Miroşi n-a fost greu şi cu toate astea abia ai luat şapte la matematică şi opt la română, iar la oral, şapte. Ţi-am văzut tezele. Sunt rele. Şapte e nota de admitere, dar pentru bursă aveai nevoie de nouă. La Câmpulung ţi-ar fi dat patru.

O nedumerire grea se abătu ca o negură asupra mea. Cum adică, nu ştiam? Convingerea mea fusese deci o iluzie? Sau nu cumva ştiam ce nu trebuie, lucruri foarte grele pe care nu eram obligat să le ştiu şi în schimb nu ştiam, sau ştiam prost acele lucruri care se cer la examene, şi care trebuie foarte bine ştiute? Într-adevăr, salvarea mea a fost acel medic cu ochelari. Dacă nu m-ar fi respins el, nimic nu s-ar mai fi putut drege pentru mine. Şi nu fiindcă m-ar fi aşteptat imediat acasă tăiatul cocenilor, apoi aratul, şi tot timpul îngrijitul cailor, ţesălatul lor, rânitul la grajd, ci faptul că n-aş mai

fi avut cum să iau după aceea o carte în mână, chiar dacă toate aceste treburi ar fi fost făcute bine şi fără silă. Lângă noi era unul Cârstea al lui Ion Dumitrache, care avea acest obicei de a citi. Avea şi un cufăr plin cu cărţi. Ei şi? Tot Cârstache era, nu-i folosea la nimic acel cufăr. Şi cel puţin el nu căzuse la niciun examen, şi îndeletnicirea aceasta a lui nu era considerată ca o tristă zădărnicie, ci ca o plăcere a lui, aşa cum altora le place să crească porumbei sau să cânte din cimpoi. Se presupunea că el înţelege ce citeşte. Despre mine s-ar fi spus de aici înainte că nu, nu înţeleg ce citesc, dovadă că am fost pus acolo la examen şi n-am ştiut, iar încercarea mea de a le dovedi că se înşală ar fi fost primită cu rânjete batjocoritoare, sau cu milă, aşa cum facem când avem în faţa noastră un rătăcit sau un nebun inofensiv.

FUSESERĂ ACOLO EXAMENELE MAI GRELE?

IV

N-am plecat direct spre Abrud, ci întâi spre Bucureşti, falsul librar cu trenul, iar eu cu autobuzul, cu „chioara”, care trecea prin sat totdeauna seara, dar nu oprea, avea staţie la Râca. I se spunea aşa fiindcă de când o ştiam maşina asta n-avea decât un far.

În Bucureşti am tras la falsul librar şi au trecut două săptămâni până ce am plecat spre Abrud, timp în care am rătăcit de dimineaţa până seara prin marele oraş fără să-l cunosc şi nedorind să-l cunosc, trăind doar sub fascinaţia vitrinelor lui, a clădirilor sale înalte, a marilor lui bulevarde, a vieţii lui secrete din care veneau spre mine doar strălucirea şi mişcarea vie a reclamelor orbitoare şi frumuseţea fetelor şi femeilor.

Ne-am urcat într-un accelerat şi falsul librar mi-a spus că mi-a făcut rost de un carnet de elev care îmi dă dreptul să plătesc numai cincizeci la sută din bilet. Mi se pare că l-a prins un conductor, căruia a trebuit să-i dea ceva. Nu mi-era gândul la viaţa lui, ci la a mea. Abia am observat cum a cucerit în câteva ceasuri o elevă în tren. Ulterior am aflat că avea două neveste, una la Bucureşti şi alta la Miroşi, cu copii şi o mulţime de alţi copii prin toată ţara şi că era totuşi institutor, şi din când

în când profesor suplinitor la liceul Mihai Viteazul. I-am scris mai pe urmă, din dorinţa de a avea un mentor, dar în afară de muieri şi de astfel de aranjamente pe care le făcea folosindu-se de informaţii de la minister, cum îmi făcuse mie, nu se pricepea la nimic. Era însă un om inimos şi dacă n-ar fi avut reaua inspiraţie să se bage în politică, fanatizat de idei care în fond îi erau străine, nu şi-ar fi pierdut cârma după război şi ar fi îmbătrânit cucerind mai departe fete şi muieri.

Era noapte când ne-am dat jos într-o staţie de munte, ca să schimbăm trenul. Gara frumoasă, aşezată la poalele unor dealuri încărcate cu brazi, era la ora aceea pustie şi trebuia să aşteptăm câteva ore. M-am aşezat pe banca de lemn din faţa peronului şi am stat aşa tot timpul copleşit de o emoţie puternică în timp ce o cădere de apă de undeva departe îmi însoţea, intensificând-o, această stare de singurătate şi fericire, care venea din sentimentul că evadarea mea se înfăptuieşte şi că e fără întoarcere.

Am continuat apoi lunga călătorie. Stăteam la geam, roţile păcăneau, oraşe şi sate, şi văi adânci sau brazi înalţi îmi ieşeau gonind înainte izbindu-mi ochiul, repezindu-se uneori cu violenţă asupra ferestrei mele şi făcându-mă să mă trag înapoi înspăimântat.

La Turda ne-am dat jos şi ne-am urcat într-un tren mic care oprea foarte des şi mergea foarte încet. Era plin de moţi, cu muierile şi fetele lor, urcau şi coborau neîncetat. Ai fi zis că e trenul lor, făcut de ei, anume aşa de mic ca să urci şi să te dai jos din el din mers, cum se şi întâmpla. Seara, pe la orele nouă, această „mocăniţă” şi-a terminat drumul şi s-a oprit la Abrud.

Peste oraş cădea o ploaie măruntă. Am găsit uşor clădirea şcolii, care era pe un deal la marginea oraşului şi portarul ne-a arătat care era locuinţa subdirectorului şcolii, profesorul Mayer.

— Cine e acolo? ne-a întrebat el.

— Cineva din Bucureşti, i-a răspuns falsul librar şi a adăugat: sunt profesorul…

Ne-a primit înăuntru şi în câteva minute am devenit elevul acelei şcoli. A doua zi, falsul librar a plecat, iar eu am aflat că era adevărat ce spusese el, la această şcoală nici măcar nu se dădeau examene de admitere, fiindcă locurile nu erau complete. În clasa întâi aveam patruzeci de locuri şi elevi abia douăzeci şi şapte. Se dădeau însă examene de bursă şi bineînţeles că m-am înscris şi eu. Profesorul de matematică, pe care îl chema Lokspeiser, vorbea prost româneşte, punea totdeauna viitorul înaintea oricărei acţiuni în care ne implica. Unui elev care a declarat că el nu poate rezolva tema şi renunţă la examen şi că ar vrea să iasă afară, i-a răspuns:

— Veţi rezolva tema şi veţi tăcea. Veţi fi disciplinat şi veţi stătea până la sfârşitul orei.

Examenul de istorie cu profesorul Mayer a fost însă foarte obositor. Mă săturasem să-i tot răspund. Mai pe urmă am aflat că el nu dădea niciodată nota zece şi că mie a trebuit să-mi dea fiindcă i-am răspuns la toate întrebările.

Am ieşit din clasă împleticindu-mă şi seara în dormitor am simţit iar că de fapt nu adorm, ci îmi pierd cunoştinţa, aşa cum mi se întâmplase la Câmpulung. M-am trezit târziu, cu o senzaţie apăsătoare de chin. Nu ştiam unde sunt şi am luat-o spre fereastră pe care am deschis-o şi am sărit jos în stradă. Am căzut pe brânci şi mi-a clănţănit bărbia de pavaj. Asta parcă m-a mai răcorit. Am intrat îndărăt pe poartă şi m-am întors în pat. Dimineaţa m-am uitat să văd de la ce distanţă sărisem. Mi s-a părut că am visat, deşi aveam bărbia vânătă şi mă dureau coatele şi genunchii. Nu înţeleg cum de n-am murit sau nu mi-am rupt picioarele.

Spre prânz s-a afişat în hol lista celor care reuşiseră la examenul pentru bursă. Eram în capul ei, pe toată şcoala, cu media generală zece. M-am

îndepărtat nedumerit: atunci de ce a ieşit aşa de prost la Miroşi?! Fuseseră acolo examenele mai grele? Şi dacă şi la Câmpulung aş fi ieşit ca aici? Mai poate cineva să spună că n-ar fi fost tot aşa!?

Şi în minte îmi veni, odată cu un surâs şi înainte ca toate acestea să rămână definitiv în urmă, o scenă care se petrecuse acolo, în curtea şcolii din Miroşi. Câţiva din cei vechi ieşiseră afară din ateliere să-i vadă şi să stea de vorbă cu cei noi. Că de pe unde sunteţi, c-o fi, c-o păţi. În acest timp, un domn corect îmbrăcat, dar nu prea îngrijit, nu prea tânăr şi parcă neras, cu pantaloni burlan, puţin adus de şale, se apropie tiptil ieşind de undeva şi când ajunse în spatele celor care părăsiseră lucrul îi cârpi năprasnic după ceafa şi făcu acelaşi lucru cu picioarele trântind vreo doi-trei dintre ei la pământ, care se duseră de-a-mboulea, imprimându-le parcă în acelaşi timp şi mişcarea de ridicare, care îi retrimise glonţ prin uşile atelierelor.

Şi îmi amintesc expresiile lor. Păreau, în orice caz, veseli! Cine ştie? Poate că într-adevăr era veselă viaţa lor acolo, cu acest sistem moştenit de la romani, în care învăţătura severă de carte sau de meserie era însoţită de pumni cumpliţi după ceafa şi picioare îndesate în spate.

STÂLPUL DE FOC IMAGINAR

V

Ceea ce pasionează un elev în şcoală şi e revelator pentru înzestrarea pe care o demonstrează el mai târziu e un simplu accident, alteori e o bizarerie. În şcoala primară, la cererea de asemenea ciudată a celui de-al doilea învăţător al meu, dl Georgescu din Bălăci (pe primul despre care am vorbit mai înainte îl chema Ionel Teodorescu şi era originar din sat), am scris vreo optsprezece pagini despre istoria invenţiilor. Toată şcoala a rămas uluită. Domnul Georgescu m-a pus să-mi copiez lucrarea, s-o publice el undeva. Ar reieşi că ar fi trebuit să ajung fie inventator, fie, în orice caz, un specialist în această materie. N-am ajuns!

În ceea ce priveşte literatura, colegul meu Ion M. Ion, cel căruia fratele său i-a ieşit într-o zi înainte să-l anunţe cu o extremă încântare că acasă „mai e mămăligă”, a scris, tot pe o temă dată, cea mai bună „povestire neobişnuită” din toată clasa. După ce a citit-o, mi-aduc aminte că au intrat la noi şi ceilalţi învăţători, chemaţi de domnul Georgescu, să asculte şi ei. Râdeau toţi afară de mine, care nu înţelegeam de ce: tot ceea ce citea colegul meu mi se păreau minciuni, lucruri incredibile, şi mă miram că nimeni nu bagă de seamă. Cum s-a luat după un cocoş care a zburat

peste coşar, cum l-a apucat un cal cu dinţii de fund şi l-a aruncat afară din grajd, cum a căzut într-o fântână şi a ieşit de-acolo deşelat şi răscrăcărat…

Abia acum câţiva ani mi s-a dezvăluit misterul acestui personaj, când i-am făcut o vizită la Roşiori, unde e maestru mecanic. M-a invitat la el acasă şi la întrebarea mea de ce instalaţia electrică nu e îngropată, mi-a răspuns că n-o avea, a instalat-o el personal şi n-a vrut să mai spargă zidul. A început după aceea să-mi povestească, deşi nu mai vedeam ce se mai putea adăuga. În acest timp, privirile i se aprinseră de o luminiţă intensă, care mă subjugă:

— …Să vezi ce s-a petrecut în ziua când am terminat cu montatul tuburilor şi racordul la reţea. Lucram la instalarea contorului şi a siguranţelor. Afară ploua şi trăsnea, uite-aşa alergau fulgerele în jurul casei, ca nişte şerpi de foc. Eu lucram pe viu, fără mănuşi şi fără cizme de cauciuc. Trece curentul prin mine şi eu nu simt nimic. La şcoala de maiştri demontam întrerupătorul de lângă uşă, puneam două degete pe fire şi când intra cineva, hai noroc, mă, îi spuneam, şi îi întindeam mâna şi ăla mi-o strângea şi fleaşc! cădea jos bâţâind. Nevastă-mea zice, Ioane, vezi să nu păţeşti ceva şi n-apuc să-i răspund, că odată bum! un stâlp de foc trăsneşte în mijlocul casei, şi intră în pământ şi lasă în urmă fum, flăcări şi miros de pucioasă…

Şi privirea lui se lărgi în acea clipă şi se uită la mine dând puţin capul înapoi, dar nu prin îndoire, ci prin recul, ca în faţa unei realităţi invizibile profanilor, aşa cum fac dansatorii indieni când mimează lucruri obişnuite, dar care prin spirit devin misterioase. Luminiţa stranie din privire i se mărise şi ea şi ardea incandescent.

— Şi nu ţi-a luat casa foc? zic eu.

— Nu!

— Şi nici tu n-ai păţit nimic?

A clătinat din cap şi a negat mut şi parcă autofascinat de viziunea care parcă îi trăia încă

înaintea ochilor şi îi dilata nu numai pupilele, ci şi sufletul turburat de această predispoziţie care nu-l părăsise cu trecerea anilor: pornirea irezistibilă şi inconştientă de a ieşi din real şi de a intra în lumea închipuirii în care însă începi să crezi şi tu că e tot reală.

Dar oare nu asta e şi predispoziţia artiştilor? M-am simţit, uitându-mă în ochii lui, parcă exclus din această lume aleasă. Imaginaţia mea nu s-a înfierbântat niciodată în felul acesta. Nu eu trebuia sa ajung scriitor, ci el.

Abia astăzi aflu că elev fiind, scriam şi eu scrisori prin sat foştilor colegi într-un stil nu prea obişnuit. „Voi ce mai beţi, ce mai mâncaţi? Soarele tot de la răsărit răsare? Popa Alexandru tot cu aţă albă îşi coase izmenele?”

Ar trebui să văd aceste scrisori, ca să cred că nu sunt inventate de alţii.

PROFESORII

VI

Din ciocnirile sau prieteniile mele cu profesorii descopăr cel mult că se învaţă bine cu profesorul care inspiră simpatie, dar se învaţă în cele din urmă bine şi cu cel rău, de frică. În niciuna din ciocnirile sau prieteniile de care îmi amintesc nu descopăr un conflict sau o afinitate între aspiraţiile încă în faşă ale viitorului romancier, cu obtuzitatea sau, dimpotrivă, înţelegerea protectoare a cutărui profesor.

Mie îmi plăceau de pildă istoria şi matematica, dar amândoi profesorii de la aceste materii erau personalităţi lipsite de har, cel dintâi era urât, cu capul mare, buzele groase răsfrânte şi cu o expresie parcă de grăjdar care petrece, deşi se străduia să zâmbească şi să ne atragă. Avea pe deasupra două cusururi, unul că îi plăcea prea mult materia pe care o preda şi nu mai rămânea în mintea lui niciun pic de loc ca să-i mai placă şi de noi, şi al doilea, avea mania să ne arate pe hartă locurile pe unde se petreceau evenimentele istorice, amestecând deci istoria cu geografia, lucru care ne plictisea, pentru că geografia o învăţam cu alt profesor. Cel de matematică era un îngâmfat şi pe deasupra de o solemnitate deplasată, de parcă ai fi zis că a intrat într-o biserică. Şi lui îi plăcea prea mult materia. Ne vorbea mereu cu

admiraţie de marii matematicieni ai antichităţii, dar şi de ai noştri, de pildă despre Şerban Ţiţeica, pe care îl diviniza dându-ne să înţelegem că pe un om mare nu-l poate admira unul mic. Într-adevăr, făcea acest lucru strivindu-ne în acelaşi timp prin ironii muşcătoare şi calificative care ne înjoseau; că, de pildă, niciodată vreunul dintre noi nu va ajunge niciun Euclid, niciun Şerban Ţiţeica. „Bine că ai ajuns tu!" îi răspundeam eu în gând şi nu învăţam nimic. „O să te lase corigent!", îmi spuneau ceilalţi speriaţi. „Ei şi? O să învăţ pe trimestrul III şi o să fie silit să-mi dea zece şi îmi iese media de trecere. Şi n-o să-i fac eu lui pe plac…" Şi îl trimiteam la origine să predea acolo matematica şi geometria.

Aşa s-a întâmplat. În primele două trimestre mi-a dat trei.

— De ce nu înveţi, urâtule? m-a întrebat fără mirare. O să te las corigent.

— N-o să fiu nici primul, nici ultimul corigent din lume.

Nu m-a auzit bine (răsfoia catalogul), mă înecam de furie că mă făcuse urât şi credeam bineînţeles că îi dădusem un răspuns ucigător. Ar fi trebuit să-i spun, ca să exprim exact ceea ce simţeam, că mi-e atât de neplăcută vederea lui, încât aş fi în stare să rămân repetent de atâtea ori până s-ar căra el din şcoala noastră.

Pe trimestrul trei am început însă să învăţ. Groaza de corigenţă era mai mare decât repulsia faţă de antipaticul profesor. Rămâneam seara singur în clasă şi învăţam elementele lui Euclid şi teorema lui Pitagora, care n-aveau nicio logică: suma pătratului catetelor este egală cu pătratul ipotenuzei! Perfect! Dacă s-a aflat chestia asta şi a rămas literă de lege că aşa e, atunci la ce bun să mai faci vreo demonstraţie? Era exact ceea ce nu ştia şi nu găsea că trebuie să ne explice profesorul nostru cu înfăţişarea lui de ţigan distins. Pe această trudă a mea, ne-am pomenit că ne anunţă să ne

pregătim pentru teză. Când în ziua respectivă ne-a dictat cele trei probleme pe care trebuia să le rezolvăm, o tăcere îngrozită s-a aşternut asupra clasei. Unul dintre puţinii lui simpatizanţi s-a ridicat atunci în picioare şi i-a spus că teza e prea grea, n-o să poată nimeni să rezolve toate problemele.

— Atunci o să ia toată clasa nota trei, a spus profesorul cu un glas din care reieşea atât de clar în evidenţă că dintr-o asemenea premisă nu putea să decurgă decât o asemenea consecinţă, încât pentru întâia oară am uitat că îl detest şi am chicotit.

Exprimarea spontană a unei gândiri care ţâşneşte pură ca un izvor mi-a plăcut totdeauna la oricine, chiar şi la ticăloşi.

S-a întors spre mine surprins.

— Râzi! în templul matematicii şi al geometriei nu se râde chiar dacă eşti un profan!

Şi m-a întrebat cum mă cheamă, s-a dus la catedră, s-a uitat în catalog şi a făcut un mic semn cu creionul, după care şi-a reluat plimbarea printre rânduri, dominând şi speriind cu statura lui mare orice intenţie de a copia ceva de la vecin. Am terminat cu o jumătate de oră mai înainte, am închis caietul şi m-am rezemat de bancă uitându-mă într-adevăr provocator la profesor. Pe urmă m-am ridicat, am depus caietul pe catedră şi am ieşit. După teză, nimeni nu mă lua în seamă, nimeni nu discuta cu mine ce făcusem. Toţi arătau jalnic, foarte puţini rezolvaseră una sau două probleme şi nu erau siguri că le-au rezolvat bine nici pe-alea şi niciunul pe toate trei. Eu, le-am spus, eu le-am rezolvat. Să vă arăt cum. Dar niciunul nu avea încredere şi nu era atent la spusele mele. Mi-am dat atunci bine seama de umilinţele pe care trebuie să le îndure cel care este pe nedrept printre ultimii într-o profesiune sau pe scara ierarhiei sociale. El nu are cuvânt, chiar dacă îşi dă seama că se află în posesia adevărului. El nu e auzit chiar dacă se

exprimă. Nu-l crede nimeni, sau zice că a auzit şi el asta de undeva. El nu există, e un simplu figurant, condamnat să asiste neputincios, strivit de împrejurări sau de demonul său interior, la spectacolul afirmării celorlalţi.

În centrul atenţiei era colegul nostru Nasea, cel care protestase că teza e prea grea. Arăta foarte posomorât: era un băiat ambiţios şi părea deprimat că nu-i ieşiseră bine toate soluţiile.

— Dumneata ai copiat, mi-a spus apoi la ora următoare profesorul, cu obişnuitul său sâsâit dispreţuitor, oprindu-mi teza.

— De la cine, domnule profesor? l-am întrebat eu în sfârşit cu o ironie la care nu mi se mai putea răspunde.

— Cum de la cine? De la vecini!

— Vecinii mei au patru!

— O să vedem. Dacă ai copiat o să-ţi dau trei, să ai media generală anuală trei.

— Ce puteam copia de la ei? Vreţi cumva să spuneţi, dom' profesor, că am copiat din manual? Sau de pe vreo fiţuică?

A tăcut. Singur ne spunea că la tezele lui (şi avea dreptate) temele erau în aşa fel concepute de el, încât nici dacă ai fi stat liber cu manualul pe bancă tot nu ţi-ar fi folosit la ceva. În acest timp priviri nedumerite, dar nu admirative se ridicau spre mine. Stăteam mai în spate şi cei din faţă se răsuciseră şi se uitau increduli, nu prea curioşi, strâmbi ca în faţa oricărei întâmplări care iese din albia obişnuinţei: dacă putusem învăţa de zece (fiindcă, mârâind de neplăcere, profesorul mă anunţă că îmi dă zece, dar că mă va verifica îndată printr-un examen oral) atunci de ce luasem, în două trimestre, trei?

Oamenilor nu le plac astfel de deturnări. Trei ai luat, cu trei să rămâi! Şi mulţi au continuat să creadă, chiar şi după ce am dovedit că ştiam, că eu cel adevărat eram cel din primele trimestre şi nu cel din ultimul, şi cea mai mare furie pe care o

puteam stârni în sufletul lor era să determin mărturisirile de recunoaştere ale altora. În satul meu natal s-a întâmplat acelaşi lucru, mulţi continuă să creadă şi acum că cel adevărat era blegu-ăla pe care îl ştiau ei de-acasă şi oricât m-aş preface n-o să-i păcălesc eu pe ei, deşi recunoşteau că alţii se lăsau păcăliţi. Da, o fi, dar… şi aici aceşti detractori pe care aveam să-i descopăr curând şi în oraşul lumină făceau aşa, un semn cu degetele desfăcute la tâmplă, că adică ceva n-ar fi în regulă cu gândirea mea. Consideraţi de toată lumea normali, aceşti inşi au acest obicei curios să ne arate pe noi, cei normali, cu degetul la tâmplă. Tocmai ei, despre care afli, azi despre unul, mâine despre altul, că şi-a omorât nevasta, că a fost internat pentru reale turburări de comportament pricinuite de sifilis, că a înfundat puşcăria, sau a ajuns pe cea mai umilă treaptă în profesiune din pricina beţiei sau a vreunei muieri oarecare…

O ORĂ DE ISTORIE

VII

De ce îmi plăcea istoria? Fiindcă aveam sentimentul că trăiesc de atunci, de pe vremea egiptenilor şi asirienilor. Aveam cincisprezece ani, dar îmi simţeam gândirea milenară (sentiment miraculos, care se micşorează pe măsură ce începem să trăim) şi îmi dădeam seama că la capătul viu al acestui fluviu care înainta spre necunoscut eram eu. Asta era neîndoielnic: nu eu eram punctul la care ajunsese până atunci istoria? Cine altcineva? Cei dinaintea mea erau bătrâni şi vedeam până unde o aduseseră. Era acum rândul meu.

Stăteam rezemat de bancă şi mă uitam, în timpul orelor, la profesori, fără să-i văd şi adesea fără să-i aud, copleşit de acest sentiment divin care ne face atât de bătrâni fiind atât de tineri şi din care ni se formează pentru totdeauna idealurile şi visurile. Totul e posibil pentru noi. De ce nu? Şi una dintre cele mai frumoase ore din cei patru ani de şcoală normală pe care i-am urmat nu se poate reda, fiindcă relief au numai lucrurile negative, iar lumina din sufletul nostru, cu cât e mai puternică, cu atât mai mult subţiază toate contururile din amintire şi ne descurajează să le reconstituim. Profesorul nostru de istorie de la Cristur-Odorhei, unde fusesem transferat în urma desfiinţării şcolii

normale din Abrud, era un om mic de statură, chiar foarte mic, la limita dintre un pitic şi un om normal, şi cu toate acestea nu se întâmplă nimic rău între el şi noi, reuşi să ne impună respect fără să fie silit să ne determine să ne fie frică de puterea pe care o avea, ca orice profesor, de a ne da note pedepsitoare sau subiecte grele la teze. Pentru un om pândit de complexul staturii sale, desigur că asta era o victorie pe care o apreciam doar din instinct, ţinând la el în mod nejustificat, deşi în privinţa notelor era la fel de sever ca orice profesor care nu doreşte să aibă în clasa lui corigenţi. Nici măcar nu-mi amintesc să-mi fi dat seama că până la ora aceea ar fi ştiut atâta istorie încât să ne facă la orele lui să-l ascultăm cu răsuflarea tăiată.

Şi într-o zi intră în clasa noastră un necunoscut însoţit de directorul şcolii, un domn ale cărui picioare păreau mai înalte decât profesorul nostru întreg. Directorul s-a retras şi acest necunoscut s-a urcat la catedră şi a început să urmărească tăcut desfăşurarea orei. Era, desigur, un inspector. Micul nostru profesor începu să se plimbe liniştit printre bănci, deşi de obicei se ferea, fruntea lui abia se zărea dintre noi. Cu un glas al cărui timbru mă atinse ca o surpriză niciodată trăită de mine, îmi rosti în tăcerea care se lăsase numele. Glasul său era aproape frăţesc, părea să-mi spună: uite, tot ce gândeşti şi simţi tu eu ştiu de mult, dar te-am lăsat şi nu ţi-am dat note mari fiindcă mi-am dat seama că dacă te turbur poate că nu vei mai iubi atât de mult istoria, care e secretul lecturilor tale, dar acum am nevoie de tine şi trebuie să-mi spui ce ştii. M-am ridicat în picioare şi în clipa aceea toate culorile pe care le îmbrăcau lucrurile şi chipurile celorlalţi parcă s-au intensificat brusc, lumina geamurilor înalte a devenit parcă violetă, cotoarele albastre ale manualelor de pe bănci au prins dungi roşii…

— Pe cine, a rostit micul nostru profesor punctându-şi întrebarea prin apăsări cu pumnul în

podul palmei, a chemat Ludovic al XIV-lea să redreseze finanţele şi când, în ce moment al domniei sale?

Mi-am dat seama că nu trebuie să mă laud cu ştiinţa mea şi răspunsul să nu facă o demonstraţie, dar nici sec să nu fie. Trebuia să arătăm că ştim şi nu că am învăţat.

— Ludovic al XIV-lea, am început eu, a anunţat în consiliul de miniştri, în 1661, că are intenţia să domnească de-atunci încolo prin el însuşi şi una dintre primele lui măsuri a fost să-l destituie de îndată pe Fouquet, care era un jefuitor, şi să-l numească în locul lui la Finanţe pe Colbert.

— Cine era Colbert?

Cum să nu ştiu cine era acest om care, după ce făcuse atâtea pentru Franţa şi regele său, murise în dizgraţie, fiindcă încercase (de altfel zadarnic) să-l împiedice pe monarhul cheltuitor să nu ruineze regatul? Abilă manevră a profesorului, care prin răspunsurile mele reîmprospăta memoria celorlalţi şi obţinea apoi de la ei ceea ce dorea şi fără să insiste în mod deosebit, ca şi când toată clasa era pasionată de materia lui… După care a început să vorbească el însuşi, intrând în materia lecţiei următoare, în timp ce, cu un mormăit gros, de satisfacţie nedefinită, omul cu picioare înalte de la catedră se ridica şi o lua spre ieşire.

Niciun semn de complicitate nu s-a schiţat între noi după plecarea lui, micul nostru profesor şi-a continuat lecţia şi la sfârşit şi-a luat catalogul prea mare pentru el, şi-a pus pălăria pe cap şi a ieşit, în timp ce noi toţi ne-am ridicat în picioare. Odată uşa închisă şi rămaşi singuri, ne-a apucat pe toţi deodată o sminteală, am răcnit literalmente de entuziasm şi am început să ne încăieram azvârlind unii în capetele altora cu ce ne venea în mână, manuale, caiete… A intrat pedagogul, care ne-a întrebat foarte nedumerit din uşă ce era cu noi, înnebunisem?

Câteva luni mai târziu, micul nostru profesor deodată a lipsit. Şi atunci am aflat cu tristeţe că a fost chemat în concentrare. Nu s-a mai întors la noi până la sfârşitul anului şi nu ştiu nici azi dacă s-a mai întors vreodată undeva, din războiul care avea să înceapă curând…

VIOLENŢA

VIII

Nimeni nu scapă de violenţa altora, după cum nimeni nu scapă ocazia, cel puţin până la vârsta la care devenim morali, de a fi violenţi cu alţii. După această vârstă, violenţa e o slăbiciune. M-a impresionat totdeauna acest fenomen.

Într-o zi, profesorul nostru de geografie mă scoate la lecţie numai pe mine singur. N-am înţeles de ce, avea obiceiul să asculte câte trei-patru odată. Era un domn trecut de patruzeci de ani, mai degrabă blând şi cu maniere alese. Geografia nu prea îmi plăcea, dar nu eram singurul care repudia acest obiect de studiu. Mai târziu a început să-mi placă şi răsfoiam ore întregi atlasuri bogate încercând să-mi imaginez existenţa reală a uriaşelor fluvii şi oraşe despre care, singură, geografia nu ne spune mare lucru. La Hanoi, unde nu credeam că am să ajung vreodată, când am intrat în oraş am rămas timp de aproape un ceas fascinat de ceea ce oferea ochiului viaţa străzii, cu toate că ceea ce vedeam nu avea în sine nimic senzaţional: erau bărbaţi şi femei pe biciclete. Da. Dar asta trebuie văzut, fiindcă bărbaţii erau mici şi păreau toţi tineri, iar femeile, datorită halatelor lor multicolore, păreau toate fete. Cuvântul halat sună însă nepotrivit, trebuie precizat că era vorba de un vestmânt închis sever până sub bărbie şi despicat

în două părţi în aşa fel încât pantalonul, violet sau alb, care înlocuieşte la ele fusta sau rochia, să se vadă de la şold în jos. Acest vestmânt uşor flutura în urma bicicletei, fără să jeneze pedalarea. Nicio urmă de maşină, niciun zdrăngănit de camion de mare tonaj, niciun autobuz al cărui motor Diesel îţi zgâlţâie creierii nu se vedea şi nu se auzea pe străzile acestui oraş. Când se întâmpla să treacă, o dată la o oră, de pildă, un Gaz, apariţia şi dispariţia lui îţi amintea de un bondar care a nimerit într-un stup de albine, de unde repede este alungat. Cine poate să-şi imagineze, învăţând geografia, sute de ochi oblici, frumoşi în limpezimea lor expresivă, privindu-te într-o trecere continuă în care mersul bicicletei fâşâie doar atât ca să-ţi dea senzaţia de vis, de ireal? Trebuie mers acolo, în oraşul sau pe fluviul arătat pe hartă pentru ca geografia să ne pasioneze.

Nu ştiu dacă bătrânul domn care mă scosese lângă uriaşa hartă agăţată într-un cui alături de catedră fusese vreodată măcar până colea în Grecia, leagănul civilizaţiei noastre, dar era clar pentru mine că undeva pe pământ tot dorise el să se ducă, altfel de ce şi-ar fi ales, ca profesor, chiar geografia? S-o fi dus, nu s-o fi dus? începu să mă sâcâie cu întrebările. Ştiam atât cât era necesar să fiu lăsat în pace. Dar nu mă lăsa şi sâcâiala deveni chin. Că pe fluviul acela ce oraşe se mai găsesc? Le spusesem pe toate. Şi în oraşele acelea ce fel de locuitori mai trăiesc? îi spusesem pe toţi. Mai erau însă oraşe şi locuitori pe care nu-i spusesem, să mă mai gândesc. Se lăsă o tăcere nefirească în marea încăpere de clasă. Timpul trecea, profesorul stătea neclintit la catedră şi aştepta. Totul parcă încremenise. Ce voia de la mine? Atâta ştiam, atâta spusesem, n-aveam la ce mă gândi.

— Gândeşte-te! mă somă bătrânul domn ca şi când mi-ar fi ghicit gândurile. Şi deodată răcni: Gândeşte-te.

Şi se dădu jos, se repezi la mine, mă lovi cu pumnii în cap, înghesuindu-mă în uriaşa hartă la care nu voiam să mă gândesc, apoi făcându-şi din degete gheare mi le înfipse în abdomen horcăind bestial:

— Îţi scot maţele din tine!

Voia într-adevăr să mi le scoată, fiindcă, după ce mă îndoii şi îmi ferii burta, se retrase la catedră şi-şi reluă, gâfâind, interogatoriul: ce oraşe se mai aflau încă pe fluviul acela? Şi în oraşele acelea ce fel de locuitori mai trăiesc? Să spun. Clopoţelul sunase, dar el continua să mă tortureze. Acolo pe hartă, la marea cotitură a uriaşului fluviu, se găsesc nişte aşezări omeneşti şi nişte locuitori. Ce ştiu despre ele? Degeaba mă uit că a sunat sfârşitul orei, până nu spun nu scap… Apoi, deodată, şi-a luat catalogul şi a ieşit din clasă.

M-am dus în banca mea şi m-am aşezat şi abia atunci un val de ură mi s-a urcat năvalnic în inimă împotriva bătrânului domn. Ce-avusese cu mine? Ce rău îi făcusem? Adică de ce să-mi scoată el mie maţele din mine? Mă făcuse el, îmi plătea el taxele, muncea el din greu să-mi cumpere haine şi cărţi? Numai tata avea acest drept, fiindcă numai pe el putea să-l exaspereze ceva şi să mă ameninţe, dar nu acest străin, care dacă nu ştiam n-avea decât să-mi dea notă proastă, dar să nu se atingă de mine.

În jurul meu se strânseseră şapte-opt băieţi cu care eram prieten şi tăceau toţi turburaţi de strania întâmplare. Curând intră monitorul, un elev dintr-a opta, şi spuse din prag că elevul cutare, adică eu, să poftească în biblioteca profesorului de geografie, care mă chema. Avea o astfel de bibliotecă specială plină cu cărţi de călătorii, hărţi şi atlase şi globuri pământeşti de muzeu. I-am răspuns monitorului că nu mă duc. Acesta ieşi şi reveni după câtva timp.

— Domnul profesor, zise el, te roagă să pofteşti numai câteva minute.

Simţind că se petrece ceva neobişnuit, m-am sculat din bancă, am ieşit pe coridor şi am intrat fără să bat în uşă în mica bibliotecă geografică. Bătrânul domn mă întâmpină în picioare, dar întors în profil, cu faţa spre rafturi, şi aşa rămase în timp ce rosti:

— …N-am vrut să-ţi fac niciun rău… dar îmi dau seama că ţi-am făcut… nici eu nu ştiu ce mi-a venit împotriva dumitale… te rog, dragul meu, să mă ierţi…

Şi vocea i se sparse şi din ochii bătrânului domn ţâşniră lacrimi şi îi inundară profilul său blând şi distins îndreptat ţeapăn spre cotoarele cărţilor. Nu ştiam, pe atunci, nici să acuz şi nici să iert, încât am tăcut câtva timp, apoi fiindcă nici bătrânul domn nu mai spunea nimic, m-am răsucit spre uşă şi am ieşit. Nu-l mai uram, dar nici nu-l iubeam.

DESPĂRŢIREA NEŞTIUTĂ

IX

…Şi într-o zi, fără să-mi spună, tata luă hotărârea să se despartă de mine. Era în septembrie 1940… înainte să ajung s-o fac eu, istoria, turbure şi ameninţătoare, dădea buzna peste noi: Şcoala Normală unde învăţasem, din Cristur-Odorhei, nu mai exista, împreună cu jumătate din Ardeal… Primisem o hârtie în care eram anunţat că sunt înscris la Bucureşti… Plecasem cu căruţa spre gară şi tata lăsase caii la pas foarte încet… Nu înţelegeam nici de ce plecasem aşa devreme…

— Mărine, începu el, te duci la Bucureşti…

Şi tăcu vreme îndelungată. Nu eram atent la el, dar nu eram nici neliniştit. Nu credeam în adevărul evenimentelor care se petreceau, aşa cum nu credeam în lucrurile nefireşti. Acest sentiment de neîncredere care mi se năştea în conştiinţă în acea toamnă era adânc şi cu anii a devenit foarte stabil şi m-a eliberat pentru multă vreme de presiunea timpului tragic… Răsturnări nefireşti… puteau avea o durată… nu puteau avea viitor…

— Te duci la Bucureşti, reluă tata…

Şi cu o insistenţă cu care vocea sa groasă se ferea să mă sperie, dar nu şovăia să mă facă totuşi să înţeleg că începând din clipele acelea mă aflam pe un drum pe care urma să merg singur, începu să-mi spună că mai mult decât făcuse pentru mine

până atunci nu mai putea, că el bani nu mai avea cum să facă rost, că chiar atunci când mă însoţea să mă urc în tren nu avea să-mi dea niciun leu, nu avea, înţelegeam sau nu înţelegeam?!

— Bă, tu auzi ce spun eu aicea?!

Nu auzeam. Adică auzeam, dar nu înţelegeam. Nu mi se părea că nu mai auzisem ceea ce îmi spune el. Nu avea bani! Ce mai noutate! Parcă avusese vreodată!? Parcă îl auzise cineva spunând, chiar dacă avea brâul plin (şi se întâmplase să-l aibă), că are? N-am!

Asta parcă chiar şi gândea în clipa când mâna lui pipăia miile foşnitoare în chimir. Că să mă duc şi eu la noroc, continuă el, intru în şcoală şi spun că n-am acuma bani de taxe şi de internat, dar că voi avea, o să primesc de-acasă şi să stau şi eu cât m-or ţine… Şi dacă n-o să mai pot să mai stau, şi or să mă dea afară din şcoală, ei, era aşa rău? Nu era, cum să fie? Un om cu patru clase secundare nu se aseamănă cu unul care n-a învăţat nimic şi nu ştie să care decât cărămizi cu spatele, ca bietul Nilă, care pe urmă a avut noroc la blocul Algiu, de pe Cheia Rosetti, l-a luat proprietarul la el, l-a făcut portar… Admiţând cazul că o să pot şi eu, târâş-grăpiş, să termin şi pe-a patra după sistemul lui cu fonciera, prin amânări şi promisiuni… Ei, nu se schimbă? Cu patru clase am capacitatea, dacă vin şi intru undeva funcţionar, dimineaţa mă duc la slujbă, după-masă mă întorc în odăiţa mea cu cărţile mele şi mă apuc să învăţ… Ce treabă am? Şi cu capacitatea luată pot să dau liceul în particular, să trec pe-a cincea, în particular nu sunt atâtea taxe şi din leafa pe care o s-o câştig, ei?! N-o să-mi rămână acolo câteva mii de lei într-un an şi să rezolv daravela? Numai dacă n-o să capăt darul beţiei, ca alde frati-meu Ilie, că atunci bineînţeles că nu numai că n-o să am cu ce plăti lăsând la o parte faptul că nici de învăţătură n-o să-mi ardă, dar nici n-o să-mi ajungă să-mi duc zilele şi o să-mi curgă hainele după mine jurăbii… Dar nu sunt

eu ăla, ei şi ce? Strică dacă îmi spune?! Măcar dacă n-are bani să-mi dea, el ce să zică?! Sunt băiat mare, pot să înţeleg ce-au păţit alţii şi să nu păţesc şi eu… înţeleg?…

— Bă, tu înţelegi ce spun eu aicea?! Sau tu nici n-asculţi?

Ascultam, dar cuvintele lui îmi treceau pe de lături, fiindcă nu erau destinate pentru clipa de faţă şi nici pentru viitorul apropiat. Cum să înţeleg eu chiar imediat că el, tatăl meu, îşi lua în acea oră mâna de pe mine şi că mă trimitea în lume cu gândul nemărturisit că îndărăt n-aveam ce mai căuta? Sigur că mai devreme sau mai târziu un lucru ca acela trebuia să se petreacă, dar, chiar aşa, venise într-adevăr acea clipă? Mă uitam la marea de porumburi printre care trecea şoseaua spre gară, şi în niciun fel n-aveam sentimentul că lucrul pe care-l dorisem atât de mult, adică ruperea de familie, se petrecea definitiv chiar în acea oră şi că mulţi ani de-atunci încolo n-aveam să-l mai văd pe tatăl meu şi nici stând cu el astfel în căruţă, simţindu-mă adică tot mic, deşi nu eram, n-aveam să mai stau.

De ce adică, continuă tatăl meu, să nu pot şi eu să izbutesc, chit că prea bun la treabă n-am fost eu, dar de aia au cheltuit toţi şi au muncit pentru mine, şi el, şi mama şi Miţa şi Ilinca şi până şi băiatu-ăla mai mic, Sae, a avut săracu’ grijă de vite, ba chiar a dat şi la seceră şi la sapă, ca să pot eu să învăţ, să nu trebuiască să mă întorc după ce toţi au răbdat de pe urma mea, şi să umblu prin noroi în opinci. Ce adică, a izbutit bietul Nilă, care abia ştie să se iscălească, şi n-o să izbutesc eu? De ce adică să nu izbutesc?!

— De ce să nu izbuteşti, mă, Marine?! Sau tu nici nu asculţi ce bălmăjesc eu aicea?!!

Auzindu-l cum se ia singur peste picior, tresării, mă uitai la el şi văzându-i chipul îl apucai de umeri şi veselia mi-o auzii singur printr-un fel de strigăte pe care le scosei şi care speriară caii parcă

adormiţi… Asta, da, înţelegeam, iată, să stai să-ţi dai singur seama că bălmăjeşti de pomană şi că în niciun fel nu poţi face pe cineva să înţeleagă prin cuvinte ceea ce i se întâmplă… Tu îi vorbeşti şi el se uită înainte şi nu vede decât soarele şi cerul şi fundul cailor bătut de cozile lor în ritmul paşilor şi al căruţei… Tata se miră, cu o expresie de deznădejde veselă pe chip, dând din umeri, vrând parcă să spună că el şi-a făcut datoria, dar dacă ăstuia îi arde de râs… cine să-l mai înţeleagă… Dumnezeu ştie ce s-o mai alege şi de ăsta…

— Eu ştiu, zise el, la ce te gândeşti tu!

— Ei, la ce mă gândesc?! răspunsei eu batjocoritor. Şi el se intimidă şi tăcu. Mai văzuse şi el elevi prin sat, dar niciunul nu făcea ca mine… Umblau în grupuri, râzând, sclifosindu-se… organizau baluri, serate… E drept că nici n-aveam cu ce să mă îmbrac şi să mă încalţ ca să mă duc şi eu, dar chiar de-aş fi avut şi chiar de m-aş fi dus, credea el, neştiind că de fapt asta era suferinţa mea ascunsă, nu acolo mi-era mie gândul… Dar unde?… „Cum adică, exclamase el odată uluit, să faci treizeci de kilometri pe jos, până la Recea, după o carte, domnule?! Dar ce, e aurită? Şi să-l fi pus la o treabă mai mică decât asta, ar fi ieşit gălăgie mare… u Făcusem într-adevăr acel drum, după tata, cel puţin bizar, şi nu era aurită acea carte în patru volume, cu care mă întorsesem, dimpotrivă, avea un titlu pe care el îl silabisise absolut nedumerit: Victor… Victor… Da, asta mai înţelegea, Victor, cum să nu, pe mulţi îi chema aşa, dar Hugo… şi pe urmă, Mi-ze-ra-bi-lii… Se strâmbase foarte supărat şi-şi văzuse de caii lui. Şi el voia acuma să-mi spună mie că ştie la ce mă gândesc eu! De fapt nu ştia! Dibuia, şi ar fi vrut să afle măcar în ultima oră de la mine dacă era sau nu ceva în capul sau în sufletul meu, un gând sau o tărie ca să-i facă despărţirea uşoară. Cum puteam să-i spun?! Marile secrete nu se dezvăluie nimănui… Ne purtăm chiar şi cu cei mai apropiaţi

ca şi când nu le-am avea, chiar cu riscul de a fi luaţi în derâdere, batjocoriţi sau umiliţi…

— Mă rog, zise el atunci în faţa tăcerii mele: Eu sper (şi ţi-o spun asta ca să mă ţii minte), că m-ai înţeles!… Că dacă nu m-ai înţeles, exclamă el cu totul detaşat de astă dată, o să fie vai de capul tău…

Între timp ne apropiaserăm de gară, dar mai era un ceas până la sosirea trenului. Tata deshămă, dădu cailor să mănânce nişte mohor şi ieşirăm pe peron. Bani de bilet avea, scosei biletul şi ne aşezarăm în faţă pe o bancă. Peronul era plin de elevi şi eleve, care, ca şi mine, terminaseră vacanţa şi plecau spre oraşele în care învăţau, la licee sau şcoli normale… Veselia care anima altădată peroanele, la sfârşit de vacanţă, era acum umbrită de o melancolie gravă care abătea privirile în lături sau în pământ… Ştiam toţi… Clujul nu mai era al nostru şi toţi aflaserăm că-l pierduserăm fără să tragem un foc de armă… Că ministrul nostru la Viena, unde forţe mai puternice decât noi ne dictaseră condiţiile lor, leşinase văzând harta cu trupul ciopârţit al ţării. Că soldaţii, retrăgându-se, plângeau şi se rugau de ofiţeri să-i lase să lupte…

Trenul sosi. Urcându-mă în el cu grabă să nu se pună în mişcare şi să-l pierd, cu geamantanul meu de lemn, vopsit în negru, în mână, uitai de tata, când îl auzii că mă strigă. Lăsai geamantanul pe culoar şi ieşii pe platformă. Trenul se urni şi începu, lin, să părăsească gara. Tata îmi spuse cu un glas împiedicat, parcă nesigur, pe nume, ca şi când nu m-ar fi recunoscut, urcat cum eram, că sunt copilul lui. Îşi duse braţele în sus, tot cu o mişcare frântă.

Pornire târzie de îmbrăţişare care nu avusese loc, nu se gândise din timp…

— Marine, repetă el, şi făcu câţiva paşi cu mine în timp ce mişcarea lină a trenului se accelera.

N-am schiţat niciun gest şi nu i-am adresat în prima clipă niciun cuvânt. Nu-l recunoşteam nici

eu… Nu ştiam că poartă cu el, pentru mine, astfel de îngrijorări fără nume, care să-i smulgă un astfel de strigăt sugrumat, însoţit de o astfel de mişcare neconvinsă a braţelor, care ar fi vrut să mă apuce de-acolo de pe platformă şi să mă tragă îndărăt…

— Ei, i-am răspuns strigând, ce este?

— Marine… Trenul…

Atât l-am auzit că zice şi l-am pierdut din vedere pe după coroana bogată a salcâmului care străjuia peronul…

REFLECŢII RISIPITE

TEMA POVESTITORULUI

Dacă împrejurările nu m-ar fi silit să devin scriitor profesionist, poate că tot ceea ce am scris ar fi stat în sertar, şi ar fi suferit atâtea modificări şi transformări de teme şi subiecte de la o carte la alta, încât până la urmă nu s-ar mai fi înţeles nimic şi m-aş fi trezit la cincizeci de ani fără să fi avut ceva gata. Poate că aş fi ratat totul, dar poate că aş fi pus într-o singură carte totul, şi acea carte ar fi… Dar mai bine să nu mă mai gândesc cum ar fi ieşit acea carte. Ar însemna să învinuiesc condiţia scriitorului care trebuie să trăiască din scrisul său chiar dacă nu are talent de profesionist, ceea ce ar fi prea comod. Or, cum nici pe mine n-am chef să mă învinuiesc (fiindcă la noi, dacă faci astfel de lucruri, ceilalţi zic aha, vasăzică tu eşti de vină, şi te înfundă şi ei şi mai tare), mai bine să-mi răsfoiesc, vesel, înainte de a le arunca la coş, aceste manuscrise din care s-a extras tot…

Iată, într-unul e topit Moromete însuşi. Se numeşte Matei Dimir şi apare în 1950, într-o situaţie specifică, într-un conflict în care protagoniştii sfârşesc unul ucis, altul spânzurat, altul executat pentru ucidere.

Iată altul, cu scene închegate. E descrisă o masă ţărănească, o discuţie cu perceptorul satului, o scenă a ieşirii la seceriş, alta în care era implicat cel mai mic dintre Moromeţi, şi câteva portrete (portretul Guicăi şi al lui Traian Pisică). Restul, adică mai bine de jumătate din ceea ce este azi primul volum al *Moromeţilor,* precum şi tema

timpului care are cu oamenii nesfârşită răbdare, lipseşte. Cum mi s-a impus această temă care m-a ajutat să încheg aceste scene? Într-un mod foarte firesc. Era tema lor, a ţăranilor. Dar şi cu această temă cartea a zăcut mulţi ani aruncată prin dulapuri. După ce am scris-o m-am simţit atât de epuizat, încât mi-ar fi părut bine dacă aş fi murit. *Cartea* fusese scrisă, şi din viaţa mea proprie nu răzbătuse nimic în ea. Ce valoare mai avea? Unde era tema mea, a povestitorului, de mii de ori mai interesantă decât a ţăranilor care sunt atât de plini de ei, încât îşi închipuie că lumea e o lume de ţărani şi oraşele sunt aşezări izolate, care nu le aduc decât chemări la război, impozite şi nenumărate alte constrângeri? Plecând dintre ei, trăisem căderi din care nu înţeleg cum m-am înălţat şi înălţări despre care deprimarea îmi şoptea că nu le voi mai atinge niciodată.

De ce nu s-a strecurat nimic din ceea ce sunt eu în această compoziţie? N-am găsit răspunsul, dar a apărut ideea că s-ar putea ca acest răspuns să nici nu existe. Nu scrii ceea ce vrei, ci ceea ce poţi. Şi mi-am zis atunci că nu face nimic, există o temă a ţăranilor şi merge şi fără tema mea. O să vedem mai târziu dacă există sau nu o temă a povestitorului; şi în cazul că există şi o poate însoţi pe cea a ţăranilor, voi adăuga şi voi şterge zece sau cincizeci de pagini şi voi introduce astfel tema mea. În cazul în care se va dovedi că e necesar să adaug nu zece pagini şi nici cincizeci, ci unul sau mai multe volume, care să preceadă sau să urmeze acest volum, atunci chiar că publicarea primei cărţi nu-mi va aduce niciun prejudiciu. Au trecut de atunci cincisprezece ani, am scris în acest timp povestiri şi noi romane, am scris volumul doi al *Moromeţilor*, şi tema mea, pe care o aşteptam şi la care reflectez şi acum ori de câte ori termin o carte, nu vrea să se lase întrezărită. Visez însă la ea, îmi place să mă plimb gândindu-mă cum va fi. Şi nu o dată un gând ca o arsură mă trezeşte şi mă

face să-mi dau seama că anii trec, că scriu puţin în aşteptarea acelei revelaţii şi că ar trebui să renunţ la acest vis şi să-mi văd, după exemplul lui Balzac, de profesiunea mea de scriitor, şi să scriu romane măcar câte unul pe an. Nu i-a venit lui ideea cea mare abia la urmă? Comedia umană? Care i-a salvat jumătate din tot ce a scris, cărţi multe la număr, care, fără această idee, care le-a strâns la un loc, s-ar fi risipit ca o lume fără nucleu? Mă tem însă că e prea târziu pentru mine să mai învăţ să muncesc atât de mult ca el. Mă tem că zarurile sunt aruncate: mai am de scris doar o singură carte, înrudită cu cea a lui Moromete, şi căreia nu-i lipseşte decât prima frază! Să ieşim şi să ne gândim le ea…

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

Ce se întâmplă astăzi cu poiana fierăriei lui Iocan în care ţăranii din *Moromeţii* se strângeau să facă politică? Cine sunt, ce sunt, unde sunt ei acum? Aş putea să spun că această poiană există încă şi că „liberalii" mei, care mi-au încântat copilăria, trăiesc şi astăzi şi sunt cooperatori. Mulţi dintre ei chiar trăiesc şi chiar sunt cooperatori.

Dar pentru mine ei toţi nu mai sunt şi nici nu-i mai recunosc atunci când îi caut şi încerc să stau de vorbă cu ei. Poiana este un loc care parcă şi-a micşorat dimensiunile, poliţa fierăriei lui Iocan a dispărut, caii care erau aduşi acolo să fie potcoviţi au fost omorâţi cu ciomegele în curtea cooperativei, au fost daţi la porci, deoarece, după cum mi s-a spus, „consumau mult". Cu alte cuvinte, nu-şi mai aveau rostul lor în lumea ţărănească, mâncau fără să muncească.

Şi când mă duc pe acolo, am impresia că visez, parcă aş fi în Spania. Văd oameni cu măgari, în câte o troacă pe două roţi. Iar la gară nu mă întâmpină nimeni, nicio căruţă cu niciun ţăran cu căciula pe cap care să mă aducă în sat şi de la care să aflu primele ştiri despre viaţa consătenilor mei.

Şi mai ciudat pentru mine este faptul că „liberalii" mei par să-şi fi pierdut memoria de odinioară, şi viaţa lor pare să fi început de curând, de vreo zece-cinicisprezece ani. Iar această viaţă pare să fie şi ea fără amintiri. N-au nimic de spus, zadarnic încerc să le aduc aminte de tatăl meu, de Iocan, de Cocoşilă…

O viaţă foarte intensă au trăit toţi în deceniul 50-60. Când vrei să le reaminteşti câte un amănunt din această viaţă, ascultă câtva timp şi pe urmă îţi răspund că trebuie să plece să facă procente. Procente? Nu ştiu ce înseamnă asta şi nici nu mă interesează. Ce să înţeleg eu din aceste procente? Dar chiar şi satul, când ajung la marginea lui, pe deal, şi mă uit în jos, nu-l mai recunosc. Se văd casele cu acoperişurile lor, uliţele şi deasupra cerul. Satul este complet descoperit în faţa cerului. Au tăiat salcâmii, pe toţi. Ăsta nu e satul meu. De ce au tăiat ei salcâmii? Aş putea să aflu. Dar mă reţin.

Mă uit prin curţile lor. Sunt mari şi pustii. Ce rost mai au asemenea curţi? Sunt simboluri fără sens: au dispărut din ele vitele şi uneltele agricole. Nu vreau să mă gândesc la faptul că un scriitor din altă generaţie sau chiar un orăşean de astăzi, ducându-se în satul meu, n-ar înţelege nimic din ceea ce simt eu şi nici n-ar fi de acord cu mine. Gândul că ar avea dreptate el, şi nu eu, nu-mi produce nicio turburare. Sunt oare atât de bătrân? Este poziţia mea o reeditare a poziţiei scriitorului sămănătorist care caută cu mâhnire o lume trecută în cea prezentă pe care n-o mai recunoaşte?

Îmi recitesc ultima proză despre ţărani şi nu constat nicio alunecare spre sămănătorism. N-ar rămâne decât să cred că am îmbătrânit, la patruzeci şi opt de ani. Pentru unii dintre cei care au acum în Siliştea douăzeci de ani, nu e nicio îndoială că sunt un om foarte bătrân. Dar lumea nu e făcută din oameni de douăzeci de ani, e drept că nici din oameni de patruzeci şi opt, cincizeci. Dar şi aceştia care au cincizeci de ani mă cred probabil mai bătrân decât sunt, fiindcă le vorbesc prea mult despre trecut.

Fireşte, eu mă cred mai tânăr decât ei toţi şi nu din pricina vârstei mă uit şi nu mai înţeleg ce văd. Strâmtarea poienii nu s-a produs datorită

compresiunii pământului, ci pentru că pe ea nu se mai adună oameni.

Eu ştiu că ei se adună acum în altă parte şi că discuţiile de-acolo sunt mai puţin gratuite, sunt chiar eficiente. Dar nu cred că mai au naivitatea de-atunci, care dădea atâta sens gândirii lor ciudate şi care pe mine mă arunca într-o lume miraculoasă.

Erau foarte săraci, dar nu păreau doritori să afle cauza sărăciei lor, erau mai degrabă interesaţi să pună în discuţie situaţia din Parlament, ce a zis Iorga „cel care-avea doi creieri", ce a zis Madgearu, ce-a zis Brătianu.

Dacă aceste amintiri despre acea poiană mă stăpânesc cu atâta putere nu este pentru că sunt prizonierul copilăriei mele, ci pentru că abia acum, la maturitate, descopăr în viaţa ei din amintire vocaţia profund democratică a poporului nostru. Reproşul că trăiau, practic, într-o iluzie nu infirmă adevărul că aveau dreptate în spirit.

Din când în când mi se povestesc însă şi lucruri care îmi reamintesc de umorul lor de atunci, care îmi plăcea mie. După vizionarea la şcoala din sat a filmului *Desfăşurarea,* consăteanul meu Ilie Barbu, care n-are, în afară de nume, nicio legătură cu Ilie Barbu din nuvelă şi din film, a fost chemat la sfatul popular de către doi inşi de la raion.

— Tovarăşe Ilie Barbu, i-au spus aceştia, dumneata l-ai cunoscut pe Marin Preda. Ce poţi să ne spui despre el?

La care Ilie Barbu, ce s-o fi gândit el şi ce socoteli şi-o fi făcut, s-o fi gândit şi la soarta mea (n-a înţeles ce rost are această întrebare şi cine ar fi cei care i-o adresează), dar s-a gândit, bineînţeles, şi la soarta lui, pe care trebuia negreşit s-o pună la adăpost pentru părerea pe care ar fi putut s-o aibă despre mine, şi pe care trebuia s-o exprime fără ocol le-a dat următorul răspuns:

— Tovarăşi! Marin Preda a fost un prăpădit. Trăiască Partidul Comunist!

Nu mai adaug că eroul meu s-a contaminat de pofta de câştig a unora dintre concetăţenii săi şi a început să spună în dreapta şi-n stânga că ar fi trebuit să împart cu el drepturile de autor şi de la nuvelă şi de la film.

Poate că aş fi făcut-o dacă şi el, în amintirea mea, ar fi rămas un participant la discuţiile din poiana fierăriei… Dar el nu venea pe-acolo decât ca să-şi potcovească din când în când caii. Ba nu, nici pentru asta nu venea, că mai erau şase fierari în sat, unde însă nu se discuta ca la buzatul fierar.

Poiana acestuia era unică.

CUM AM SCRIS „RISIPITORII”

Televiziunea mi-a pus întrebarea de ce a treia ediţie care tocmai a apărut a *Risipitorilor* a fost din nou refăcută. Acum, când acest roman a ajuns în sfârşit la forma lui definitivă, mă gândesc dacă cu efortul scrierii lui n-aş fi putut să scriu cel puţin trei cărţi noi. Întrebarea care mi se pune însă şi care este pentru mine liniştitoare este dacă aceste „cărţi noi” ar fi putut fi *Friguri*, *Moromeţii,* voi. II, şi *Intrusul.* Sunt convins că n-ar fi fost şi iată de ce.

Prin 1953, adică după terminarea *Moromeţilor,* vol. I, dar care era încă la mine în sertar, m-am apucat să scriu volumul al doilea. M-am chinuit o iarnă şi o vară. Zilnic luptam cu o neputinţă de a scrie a cărei explicaţie îmi scăpa. Pur şi simplu nu ştiam să scriu. Stăteam în faţa hârtiei şi nu reuşeam decât să descriu cel mult scene scrise deja în volumul anterior, reluate însă într-o formă penibilă şi care mi se impuneau în mod bizar, deşi imaginaţia îmi era îndreptată asupra altor subiecte. Mă simţeam stăpânit de dorinţa imperioasă de a vorbi *eu*, şi nu personajele mele ţărăneşti, de a gândi cu mintea *mea,* şi nu cu a lui Ilie Tăbârgel (era unul care mă obseda), sau mai ştiu eu cu a cărui alt ţăran care îşi scotea capul printre rândurile mele trudnice şi vorbea tot el, dar fără să-mi dea sentimentul că spusele lui reprezintă sensul vieţii lui pe acest pământ (şi pe acele timpuri) şi ce soartă îl aştepta! Exasperat, am abandonat totul şi mă gândeam chiar cu seninătate să mă las de scris.

Nu-mi plăcea ideea că nu pot să fac altceva decât să mă împleticesc printre picioarele personajelor mele, descriind într-un mod naiv psihologii naive, deşi ele erau expresia unei credinţe şi a unei speranţe, ca într-o nuvelă pe care am publicat-o în acei ani şi care s-a bucurat pe atunci de un mare succes. Inocenţa trebuie să aparţină numai eroilor, nu şi scriitorului. Din această trufie nu m-a scos decât întâmplarea şi, desigur, instinctul. O carte netipărită la timp rătăceşte apoi multă vreme până îşi găseşte locul potrivit în conştiinţa publicului şi a istoriei unei culturi. Din păcate pentru dorinţa de atemporal a multor începători de azi, romanul e legat de istorie şi fără ea se asfixiază. Trebuia să tipăresc ceea ce scrisesem atunci şi nu mai târziu, cu toate că romanul acesta despre ţărănimea antebelică era neterminat: nu mă interesa dacă ţărănimea română continua să se ruineze în capitalism, aşa cum spunea o frază la sfârşitul volumului, pe care ulterior am scos-o, ci viaţa unei categorii umane pândite de vicleniile istoriei; or, aceste viclenii erau abia anunţate. Cine poate însă să asigure un scriitor că o obsesie a sa aflată în plină dezbatere a conştiinţei va trece în mod sigur şi pragul expresiei artistice? Să păstrăm, mi-am zis, în rezervă marea întrebare despre curgerea timpului şi ce poate ea aduce oamenilor, şi să dăm la o parte pânza de pe tabloul gata terminat al unei epoci care s-a scurs. Pentru ceea ce va urma, vom vedea. Şi, astfel, m-am hotărât să dau drumul primului volum din *Moromeţii.* După aceea însă reveni amintirea eşecului, care se confirmă curând la o nouă încercare când am vrut să continui acest roman. Mă îmbolnăvii de exasperare, seninătatea mă părăsi, zăcui în spital, apoi mă însănătoşii. Şi într-o zi îmi veni următoarea idee: foarte mulţi oameni din vremea noastră păţesc ce-am păţit eu. Nu este oare exasperarea, provocată de neputinţa de a-ţi atinge un scop dorit, o realitate a lumii noastre moderne? Şocurile la care suntem supuşi

din pricina pierderii seninătăţii şi a echilibrului sufletesc, seninătate şi echilibru supuse unei continue agresiuni a mediului şi de care nici măcar nu suntem totdeauna conştienţi, nu sunt ele oare cauza unor mari turburări în comportamentul omului de azi? Şi aşa am început să scriu romanul *Risipitorii*, amânând şi chiar renunţând la continuarea *Morometilor*. Şi deodată neputinţa de a scrie a dispărut. Eram atât de entuziasmat, încât socoteam acest roman, în sinea mea, mai bun decât tot ceea ce scrisesem până atunci. În doi ani l-am terminat şi avea peste opt sute de pagini. Urma să apară. Profitând însă de o defecţiune editorială de ultimă oră, mi-am recitit romanul şi nu l-am mai găsit bun. Din opt sute de pagini l-am redus la trei sute cincizeci, pentru ca apoi, în şpalturi, să-i mai adaug o sută. În ciuda acestor contrarieri şi reveniri istovitoare, nu simţeam nicio oboseală, ceea ce ieşea îmi plăcea, aveam sentimentul că am biruit ceva, că am căpătat un stil al meu, al gândirii mele *directe*, şi nu cum era cel din *Morometii*, în care gândirea mea se exprima *indirect* prin aceea a ţăranilor. Era tocmai ceea ce îmi dăduse mai înainte sentimentul neputinţei, faptul că nu aveam format şi un stil direct, fără de care continuarea chiar a tabloului *Morometilor* nu era cu putinţă, căci intram în plină contemporaneitate în care, fatal, scriitorul ştia mai multe decât eroul său ţăran şi la al cărui unic punct de vedere, sau viziune asupra lumii, nu putea rămâne. Descoperind acest adevăr al experienţei mele, nu mi-a mai plăcut nici a doua ediţie a *Risipitorilor*, care ea însăşi a fost rescrisă în întregime. Fiindcă între timp scrisesem povestirea *Friguri* şi volumul al doilea al *Morometilor*. Desigur, structura *Risipitorilor* a rămas, în parte, neschimbată, stilul însă, această ţesătură de cuvinte care încheagă figuri şi pasiuni umane, nu mai e aproape deloc acelaşi. Simţind în mână un instrument din ce în ce mai aproape de scopul său, format în aceste nesfârşite refaceri ale

Risipitorilor, şi curajul mânuitorului lui se schimbă. *Intrusul* a fost scris într-o vară. *Martin Bormann* şi *Friguri* în două luni, *Moromeţii*, voi. II, în doi ani. Pentru un scriitor care cu zece ani în urmă se gândea cu toată seriozitatea să se lase de scris, aceste performanţe, care nu trebuie comparate decât cu el însuşi, au desigur o semnificaţie: sentimentul neputinţei de a scrie, impasul nu sunt totdeauna reale. Dar mă opresc la timp şi nu insist asupra acestui subiect.

Astăzi se scrie mult şi n-am auzit pe nimeni plângându-se că i-ar fi secat forţa creatoare, ca să încurajez prin experienţa mea pe alţii. Detaliile şi reflecţiile pe care aş putea să le dau în continuare pe această temă ar risca să pară neverosimile.

FĂCĂTORII DE CUVINTE

Ce este un scriitor făcător de cuvinte? Un astfel de scriitor este după părerea mea acel scriitor înzestrat cu talent literar care n-are nimic de spus şi care face cuvinte pe toate temele date, cu predilecţie însă pentru natură şi dragoste. Fireşte că el spoieşte cu cuvinte şi restul realităţii, dar asta o face cam plictisit şi cu o dispoziţie evidentă, pe care nu şi-o ascunde, că îi displace această îndeletnicire de a face „analiză", sau alte mofturi de acelaşi gen, cu atât mai mult cu cât asta îl sileşte să constate că oamenii sunt greu de „descris", sunt cam agitaţi, nu stau pe loc, şi că se mişcă în societate după nişte legi foarte complicate pe care n-are niciun rost să stai să-ţi spargi capul să le studiezi. (în această privinţă ei se aseamănă cu o eroină dintr-o povestire dramatizată de celebrul Hitchcock, care nu putea să picteze ceva care se mişcă; ca atare, dacă era un arbust bătut de vânt, îl tăia, sau dacă era un animal, îl omora, pe urmă voia să-şi omoare propriul nepot, dar i s-a înfundat.) într-adevăr, omul, sub imperiul naturii sau al dragostei, mai ales, dacă e un moş hâtru cu barbă albă sau o fată cu părul bălai, nu-ţi oferă nicio enigmă de dezlegat a existenţei lui, după concepţia făcătorilor de cuvinte, ci numai aceea a unei deveniri vegetale şi animale care are ca focare vizuale prisăcile, florile, butoaiele, cramele, pădurile, frunzele galbene, ţigăncile, haiducii, cuşmele, flintele, gurile de rai, picioarele de plai, răzoarele, viroagele, luna, strigătele misterioase, câinii, păsările, grajdurile, grâul ca lan, grâul ca

boabe (copt sau cu lapte în el), tufişurile, pâraiele, viţeii cu botul crud, mânjii, răstoacele, şi toate acestea chiar şi astăzi, în ciuda necontenitei schimbări a peisajului nostru, care modifică toate aceste văioage, şipote şi cavalcade, nu numai ca viziuni ale unei imaginaţii idilice, ci şi ca psihologie a locuitorilor, fie ei moşnegi sau tinere fete.

Făcătorii de cuvinte cei mai numeroşi s-au recrutat, cum lesne se poate deduce, din curentele sămănătoriste şi neosămănătoriste, dar şi din cele moderniste, cei mai mari făcători de cuvinte în acest sens dându-i, de pildă, suprarealiştii întârziaţi, sau chiar suprarealiştii propriu-zişi (în paranteză fie spus, din aceştia din urmă s-au recrutat în mod surprinzător cei mai radicali proletcultişti, ei găsind în proletcultism satisfacţia ruperii de tradiţie, pe care oricare alt curent le-o refuza). O categorie de făcători de cuvinte a fost desemnată prin denumirea de scriitori păşunişti, asta incluzând adică pe acel scriitor care stă înfipt cu ambele picioare în păşune şi, sub vraja şi seva care simte cum i se urcă din adâncuri la cap, face cuvinte, în special poezii. Făcătorii de cuvinte nu s-au recrutat însă numai de prin păşuni sau de pe plaiuri, adică de prin acele aşezări în care psihologia şi moravurile oamenilor sunt între sat şi oraş, prin urmare cu o cantitate deosebită de pitoresc, forme ţipătoare, vulgaritate groasă, forme de viaţă ale unei gândiri înecate în alcool şi sexualitate, paralizate de spaima devenirii, spaimă care nu se traduce şi nu duce la o hotărâre de a lupta cu împrejurările vitrege, indiferent de soarta luptei, şi să capete astfel măreţia cuvenită omului, ci se bâlbâie şi se grozăveşte exprimând rudimente de noţiuni, ameninţări controlate de comisarul de poliţie sau de negustorul sau crâşmarul din colţ, unde-şi are arvunite leafa lui nefericită şi conştiinţa.

Făcătorii de cuvinte îşi închipuie că au de partea lor pe Sadoveanu şi pe Mateiu Caragiale, mari scriitori, pe care îi citez tocmai pentru opoziţia lor, definind astfel cu două nume o întreagă geografie a valorilor stilistice majore. Dar făcătorii de cuvinte se scaldă într-o dulce iluzie crezând că stilul folosit de aceşti mari scriitori ar avea vreo contingenţă cu stilul lor. La marii scriitori, stilul se încadrează perfect cu întregul lor univers de substanţă. Deci substanţa există. Or, tocmai lipsa de substanţă este aceea care îi desemnează pe făcătorii de cuvinte, şi nu stilul. Stilul însă e cultul lor.

Incapacitatea exprimării unei problematici umane veritabile naşte făcători de cuvinte şi în peisajul urban, nu numai la ţară şi la mahala, şi anume chiar în sânul acelei categorii sociale care prin profesiunea ei ai zice că e cea mai familiarizată şi apropiată de specificul cultural şi literar: intelectualitatea. Făcătorul de cuvinte născut în mediul urban şi intelectual nu e mai puţin făcător de cuvinte decât cei la care ne-am referit mai sus, ba uneori ai fi tentat să crezi, datorită uşurinţei cu care curg la ei noţiunile abstracte, că primii făcători de cuvinte importanţi s-au recrutat din mediul urban. Ei descriu la nesfârşit nu ştiu ce obiect care a avut nu ştiu ce semnificaţie pentru bunicul, sunt imitatori prin structură, proustieni sau hemingwayeni şi de câtva timp salingerieni, adesea fără să-i fi citit până la capăt, sau foarte puţin, pe cei pe care îi imită (categoria contemporană a făcătorilor de cuvinte urbani fiind mult înapoiată faţă de predecesorii lor dintre cele două războaie mondiale, aceştia din urmă răsfoind totuşi în limbi străine ediţii complete din maeştrii pe care îi imitau, spre deosebire de cei din zilele noastre, care se mulţumesc cu traducerile incomplete apărute la noi). Un făcător de cuvinte (proustian obscur) se spune că l-ar fi scos chiar şi pe E. Lovinescu din zodia seninătăţii lui

imperturbabile, şi la o a treia şedinţă de cenaclu în care acela continua să descrie minuţios gândurile eroului care stătea cu un beţişor în mână şi pândea un şoarece la un capăt de burlan, i s-ar fi adresat astfel, cu zâmbetul lui încurajator şi lipsit de maliţie (redăm această scenă cu toată rezerva pe care o impune această amintire neverificată, celebrul critic fiind el însuşi mare iubitor de anecdote literare): „Dacă nici de astă dată, a zis el, n-o să omori şoarecele ăla, să ştii că te dau pe mâna domnului Mircea Damian!" (Mircea Damian fiind bine cunoscut prin ieşirile lui intempestive).

Dar făcătorul de cuvinte de acest gen nu era numai imitator prin structură, cum părea la prima vedere. Există un gen de făcători de cuvinte posesori ai unei vaste experienţe livreşti, care au străbătut mari spaţii ale culturii, aşa cum păşuniştii au străbătut cu tălpile lor goale păşunile şi plaiurile descrise de ei. Tipul acesta e foarte rar şi reprezintă pentru făcătorul de cuvinte de pe plaiuri fascinaţia „inteligenţei", după cum pentru făcătorul de cuvinte livresc fascinaţia o reprezintă „glasul frust", „seva" celui de pe păşuni. Este lesne de înţeles că, prin urmare, făcătorii de cuvinte nu au nici cea mai vagă idee că ei n-ar fi scriitori veritabili, şi avem astfel şi explicaţia forţei de atracţie care îi ţine uniţi în mari grupuri, instinctul şoptindu-le că numai astfel pot supravieţui, ca scriitori, eroziunii la care timpul supune operele lor pline de cuvinte.

ADEVĂR ŞI ÎNCHIPUIRE

Când întâlnesc un scriitor, cititorii îl întreabă invariabil ce e adevăr şi ce e închipuire în ceea ce a scris el. După ce primesc răspunsul, rămân dezamăgiţi. Ei ar vrea, poate, să afle cu ocazia asta dacă există sau nu mister al creaţiei şi dacă scriitorul le răspunde că nimic nu e inventat din tot ce-a scris el, aha, ar zice ei atunci, vasăzică a auzit şi el cutare şi cutare întâmplare şi s-a apucat de scris, asta nu e aşa greu, sau dacă totul e imaginat, aha, vasăzică scorneli. Eu însă am complicat puţin lucrurile, dându-le următorul răspuns: adevărate sunt sentimentele, ficţiuni sunt împrejurările.

Se spune de obicei că există o nostalgie a paradisului pierdut, care este copilăria. În realitate copilăria este locul de refugiu al problemelor insolubile. Omul matur sau chiar foarte tânăr descoperă, de pildă, condiţia sa, că mai devreme sau mai târziu, fericit sau nu, bun sau rău, el trebuie să moară. Şi-şi aduce aminte că odinioară această mare trecere se putea face surâzând. Am descris o scenă când unui copil, prins de friguri, i se pune tocmai atunci pe cap o coroană de flori. Nu sentimentul copilăriei paradiziace a stat la baza acestei scene, ci nostalgia identificării finale cu elementele lumii. Există apoi o altă scenă în care neliniştea stârnită de pierderea acestei seninătăţi ia o formă paroxistică. Eroul întreabă patru preoţi, care ştiu multe despre viaţă şi moarte, de ce ne mai naştem dacă trebuie să murim. Ambele scene sunt ficţiuni, sentimentele însă au fost reale. În schimb,

următoarea scenă reală îmi vine abia acum în minte, dar cu tot atât de puţine şanse de a se asocia vreunui sentiment care să-mi stârnească imaginaţia. Copilul zace în mijlocul bătăturii, şi tatăl, cu sanitarul, discută calm situaţia, în timp ce bolnavul îi aude şi înţelege totul: „N-o mai duce mult, zice sanitarul, fă-i ce-i trebuie, că nu mai e speranţă.” „Crezi?”, zice tatăl cu gândul la ceea ce reprezintă pentru familie eventuala pierdere a copilului, cum ar socoti moartea oricărei vietăţi aflată în strânsă legătură cu existenţa sa. „Da, da, zice sanitarul, n-ai ce să-i faci, se duce…” Apoi cei doi se îndepărtează şi, după un timp, copilul aude maşina de cusut turuind prin geamul deschis, în mijlocul zilei de vară, în care el e zguduit de valuri de frig. „Ce faci, ţaţă Joiţo, îi faci cămaşă?” Tăcere lungă, după care copilul aude vocea mamei: „Cu ce să-l duc, Aristiţo?” Pentru ca fraţii lui vitregi, pe urmă, să-i dea ghionturi în coaste, că are cămaşă nouă, uitând cu toţii că el îşi purta propria cămaşă de înmormântare, şi nu fiindcă i se năzărise maicăsii să pună mâna şi să cheltuie pentru el, şi lor să nu le ia… E o întâmplare adevărată, dar de prisos să mai sublinieze mărginirea lui Paraschiv, Nilă şi Achim, la care în realitate copilul a ţinut şi scriitorul de mai târziu s-a ferit să-i ponegrească. În fond, abjecţia sau sublimul nu sunt suficiente prin ele însele ca să pună în mişcare imaginaţia şi inspiraţia unui scriitor. Scriind, totdeauna am admirat ceva, o creaţie preexistentă, care mi-a fermecat nu numai copilăria, ci şi maturitatea; eroul preferat, Moromete, care a existat în realitate, a fost tatăl meu. Acest sentiment a rămas stabil şi profund pentru toată viaţa, şi de aceea cruzimea, cât şi josnicia, omorurile şi spânzurările întâlnite des la Rebreanu şi Sadoveanu, şi existente de altfel şi în viaţa ţăranilor, nu şi-au mai găsit loc şi în lumea mea scăldată în lumina eternă a zilei de vară. În realitate, în amintire, îmi zac fapte de violenţă fără măsură şi chipuri întunecoase,

infernale, dar până acum nu le-am găsit un sens…
Poate că nici nu-l au!?

ÎNSUŞIRE PIERDUTĂ

…Am uitat să mai povestesc. Odinioară, în ziua în care am scris *O adunare liniştită*, credeam că voi ajunge povestitor. E o însuşire pe care am pierdut-o şi mă întreb dacă nu simt în mine nişte regrete amare la această „amintire”. Ia să vedem! Să mă gândesc… Nu, nu simt niciun fel de regrete!

CUM SCRIEM

Psihologia creaţiei a interesat totdeauna pe cititor: cum scriem? Arghezi povesteşte undeva că Slavici, fiind la închisoare, a cerut, în clipa când temnicerul a venit să-l anunţe că e liber, să i se mai prelungească şederea cu câteva zile fiindcă avea de terminat o nuvelă. Nu ştiu câţi ani avea clasicul ardelean pe atunci, mi se pare că şaptezeci, însă pe lângă această performanţă, isprava mea, de pildă, că la nouăsprezece ani am putut să scriu o povestire în plin vacarm undeva pe lângă Piaţa Bălcescu, unde e acum Teatrul Naţional nou, pe atunci loc viran, mi se pare că nici nu merită să fie amintită. Scriitorul american Faulkner povesteşte că a scris romanul său *Pe patul de moarte* pe dosul roabei cu care căra noaptea cărbuni într-o centrală electrică. În general relatările sale despre meseria de scriitor sunt demne de cel mai mare interes. Cu câţiva ani înainte de a muri, răspundea într-un interviu în revista vest-germană *Merkur* la întrebarea despre documentare şi spunea că cel mai bun mod pentru un scriitor de a se documenta este cel pe care l-a găsit el odată, când era tânăr şi foarte sărac: era angajat într-o casă de toleranţă ca *boy.* Aducea petrecăreţilor băuturi şi stătea şi se uita la ei până la ora două noaptea; ziua era liber şi putea să scrie cât poftea, având deci existenţa asigurată şi material uman sub forma celei mai veridice panorame la care poate visa un scriitor, societatea văzută prin viciile ei, virtuţile fiind etalate în văzul lumii şi nemainecesitând un efort

special de a le cunoaşte. Nu-l deranja şi nu-l supăra nimeni, stătea liniştit în odăiţa lui şi scria! Mai târziu, după ce scriitorul a făcut rost de nişte bani, şi-a cumpărat firește o fermă şi a scris acolo, la ferma lui. Dar e interesant de observat că figurile pe care le-a cunoscut pe vremea când era *boy* în acea casă, gangsterii şi prostituatele, mai ales, apar în opera lui cu un relief halucinant, aproape unic. În general, după ce ajung celebri şi bogaţi, scriitorii îşi amintesc cu nostalgie sfâşietoare de anii când erau necunoscuţi şi strâmtoraţi (vezi amintirile despre Paris ale lui Hemingway). În acest sens cred că Truman Capote, care a câştigat recent cu ultima sa carte, intitulată *Cu sânge rece*, două milioane de dolari, va avea mult de suferit, mai ales că e şi tânăr, are abia în jurul a patruzeci şi cinci de ani.

Povestind despre alţii mă feresc în felul acesta să fac eu mărturisiri. E adevărat că mă feresc, nu cred că e acuma timpul de confesiuni. Confesiunea sau mărturisirea înseamnă liniştire, adică privire înapoi. Or, sentimentul meu e că la ora actuală se aşteaptă de la scriitorul român din generaţia mea opere, şi nu „mărturisiri”.

CÂND SCRIEM CEA MAI BUNĂ CARTE

Niciun scriitor nu se opreşte cu plăcere la o anumită treaptă a creaţiei lui, după care să coboare liniştit scriind cărţi mai slabe, în realitate, nu se ştie niciodată ce se mai poate întâmpla. Unii consideră, de pildă, că. J. P. Sartre abia acum şi-a scris cea mai bună carte, în jurul a şaizeci de ani, e vorba de volumul *Cuvintele.* Numele lui a fost însă legat timp de peste douăzeci de ani de opere care dădeau dreptul oricui să considere cariera lui încheiată, cum ar fi volumul de povestiri *Le mur*, piesa *Les mouches* (pe care eu o pun alături de *Fedra*) şi romanul *La nausee*, fără să mai vorbim de anii ’46, după război, când pentru ideile lui filosofice unii se băteau chiar în duel şi erau fete care purtau bluze cu portretul lui imprimat pe faţă şi pe spate. S-au dus timpurile de atunci, inutil să le mai răscolim, deşi acum doi ani scriitorul-filozof a refuzat Premiul Nobel, ceea ce nu e puţin lucru, mai ales că printre argumentele lui era şi acela că de ce nu i s-a decernat acest premiu mai înainte lui Şolohov! Ei, acum i s-a dat şi lui Şolohov, şi-a văzut domnul Sartre visul cu ochii.

CONTRIBUŢIE DE ISTORIE LITERARĂ

Debutul meu e legat de începuturile literaturii noastre postbelice. Lucrările care au marcat profund o nouă perioadă au apărut în toamna anului '48, iar eu am debutat ceva mai înainte, în primăvară. Greşesc D. Micu şi N. Manolescu, ca şi alţi critici şi istorici literari, când trec ca pe lângă ceva fragil pe lângă această perioadă de înmugurire a literaturii noastre noi, când în realitate efectul ei, în anii care au urmat, s-a dovedit viguros. Sigur e că, după povestirea *S-a spart satul* de Gheorghe Cristea, apărută în toamna anului '48, au urmat apoi rând pe rând povestirile *Andrei Buda merge la şcoala de cadre* şi *Ion Lâscan s-a pus pe gânduri*. În povestirea *S-a spart satul,* un tânăr sărac spune într-o şedinţă că el nu iese încă la semănat fiindcă nu e vremea potrivită, şi atunci se ridică secretarul organizaţiei, care îl cunoaşte şi ştie că e băiat sărac: „Antoane, zice el, astea nu sunt vorbele tale, sunt vorbele lui Tănase Gherase.” (Acest Tănase Gherase era un chiabur notoriu, dar şi ruda acelui tânăr naiv, chiabur care în modul acesta perfid voia să saboteze campania de însămânţare.) în ce constă spargerea satului? În faptul că nepotul acelui chiabur trece dincolo de gradul său de rudenie şi-şi demască unchiul în faţa organizaţiei. Povestirea aceasta, cu sensul ei atât de profund, nu poate fi ocolită de niciun istoric literar. A doua povestire, *Andrei Buda merge la*

şcoala de cadre, nu are valoarea primeia, dar şi ea trebuie citată. Numele autorului este Petre Dragoş. Acest nume nu mai spune nimic tânărului scriitor de azi, într-o zi însă s-ar putea să reuşesc să-i evoc totuşi figura. Pe vremea aceea ţineam ceva mai multe şedinţe decât acum, erau multe probleme noi care asediau turnul nostru de fildeş şi mulţi se rătăceau în ele, mai ales scriitorii din vechea generaţie, care încercau să le rezolve după metodele lor perimate. Nu apăruse încă *Mitrea Cocor* de Mihail Sadoveanu, care să însemne un bun exemplu pentru ei. Şi când lucrurile păreau că se încurcă tot mai mult, se deschidea atunci uşa şi apărea Petre Dragoş. Era un om cu o statură mai degrabă înaltă, cu ochelari negri, cu părul abundent, de asemenea negru, şi puţin mai bătrân decât mine, să fi avut vreo douăzeci şi opt sau treizeci de ani. Era totdeauna însoţit de o femeie de braţul căreia se ţinea fiindcă în urma unui accident voluntar, scriitorul îşi pierduse vederea. Se aşeza modest în rândul din faţă şi asculta ca oricare, dar noi ne dădeam atunci seama, datorită prezenţei lui, că acea chestiune care se dezbătea atunci era deosebit de importantă. Ne aflam adunaţi ca de obicei într-o clădire de pe strada Romană nr. 64. Se ridica într-adevăr, nu după multă vreme, Petre Dragoş, şi se îndrepta spre prezidiu. Nu înţeleg de ce scriitorii cu forţă de evocare, cum era Eusebiu Camilar, sau alţii la fel de înzestraţi, nu ne-au lăsat nimic despre felul de neuitat cum vorbea Petre Dragoş în aceste şedinţe, ele însele memorabile. De fapt nu era un orator, dar avea în el ceva de Pitie, care spune lucruri dincolo de sensul atribuit de noi cuvintelor. Ştia în cuvinte puţine, şi chiar sărace, să-ţi inculce în aşa fel o idee, încât să-ţi fie ruşine că n-ai descoperit-o singur, sugerându-ţi totodată că dezbaterea la care asistă el de câteva minute de când a intrat are în ea ceva steril, prin vanitatea participanţilor de a rezolva problemele literaturii în afara realităţii, care ne aştepta de fapt

afară, plină de simboluri mari. Ce discutam noi acolo? ne întreba el, şi adăuga: Chiar în ziua aceea, între Agnita şi Botorca se perforase ultimul metru de tunel care îi mai despărţea pe brigadieri să se întâlnească. Trebuia să ne ducem acolo, erau clipe mari, pe care n-aveam să le mai întâlnim în istorie. Ce stăm acolo închişi între nişte ziduri?! Literatura trebuie să descrie viaţa, şi viaţa nu e printre fum de ţigări şi scaunele pe care le rodeam de atâta stat…

RISCUL SCRIITORULUI ŞI AL CITITORULUI SĂU

Un cititor nu poate citi nimic după ce a murit, dar nu se poate spune că un scriitor, după ce moare, nu va mai fi citit de nimeni. În acest sens nu este exclus ca unui scriitor, la nevoie, să nu-i pese dacă nu e citit de contemporani. Unii cititori au într-adevăr aerul că dacă nu le place lor un scriitor, cu asta relaţia acelui scriitor cu cititorii în general, prezenţi şi viitori, s-a încheiat şi sunt miraţi când alţii continuă nu numai să-l citească şi să-l discute, ci să şi ceară tipărirea lui. Până mai anii trecuţi, chiar se spunea, de pildă, acest lucru în presa literară, că dacă nu placi cititorului din timpul tău, atunci zadarnic te consolezi cu ideea că vei plăcea cititorului viitorului, cu alte cuvinte se pornea de la ideea existenţei unui tip de cititor care s-a născut în zilele noastre şi ale cărui gusturi şi preferinţe vor fi aceleaşi şi mâine, înţepenite adică pe vecie, între cele două prejudecăţi, a scriitorului, care nu e atent la cititorul timpului său şi speră să fie mai bine înţeles în viitor, şi cititorul care dă cu piciorul în scriitorul pe care nu-l înţelege, mai rea mi se pare prejudecata cititorului, fiindcă a scriitorului nu face rău nimănui, pe câtă vreme a cititorului e dăunătoare. Fiindcă ideea de creaţie este legată în conştiinţa scriitorului de ideea de reuşită, ca să nu mai vorbim de glorie, şi deci prin natura însăşi a relaţiei dintre creator şi consumator dominaţia consumatorului e asigurată în mod

natural: artistul se verifică prin publicul său concret, contemporan cu el. Riscul artistului e să nu fie înţeles şi să fie aruncat în chinurile incertitudinii care nu-l scutesc oricât ar fi el de conştient de valoarea sa. Care e însă riscul publicului? Niciunul! Şi atunci cum poţi în relaţia aceasta să iei tot partea celui care nu riscă?

NOUTATEA TIPURILOR UMANE

Ţărănimea a încetat de mult să mai fie un mediu senzaţional pentru cititor, dar dacă stăm să ne gândim bine, niciorașul nu se poate lăuda că nu e un mediu explorat până la saţietate. Având undeva în adâncurile ei tendinţa de a se constitui într-o lume închisă, capabilă să se dispenseze de mişcarea turbulentă şi anexionistă a oraşelor, ţărănimea a putut, în această încercare a ei disperată, să creeze valori morale şi spirituale care au fost apoi preluate de întregul popor. În zilele noastre, studierea prin artă a umanului nu mai are înainte niciun fel de prejudecăţi care să-i bareze drumul. Cutare erou al lui Becket e un bătrân sordid sau un vagabond, şi nu intră în interesul discuţiilor despre artă opinia celor care, când aud de romane cu subiecte din lumea ţărănească, exclamă: A, iar ţărani? De ce iar ţărani? întrebăm la rândul nostru. E mai interesant cu cerşetori, idioţi, vagabonzi, estropiaţi sau demenţi? Nici asta nu mai e nou după Faulkner şi Becket, şi la urma urmei după Dostoievski şi Gogol, care au tratat mai înainte aceste subiecte.

Dacă un scriitor ar ţine seama de prejudecăţile curente, ar ajunge să nu mai scrie nimic. Fiindcă n-a mai rămas categorie sau clasă socială despre care să nu se fi scris la fel de mult ca şi despre ţărani. E drept că existenţa unui Creangă, Slavici, Sadoveanu şi Rebreanu într-o literatură poate da

cititorului senzaţia de saţietate. În „faţa unor noi creaţii, însă, senzaţia aceasta nu mai are importanţă. Asupra scepticismului lui Lovinescu şi Camil Petrescu merită însă să ne oprim. Fiindcă în ciuda literaturii despre ţărani a unui Faulkner şi Steimbeck, mulţi împărtăşesc şi astăzi acest scepticism. Camil Petrescu l-a admirat pe Proust. Dar ce este într-adevăr superior, aici, este arta naratorului care se exercită cu aceeaşi magie şi când descrie ţărani sau lăptărese. Servitoarea Françoise este poate, după Swann, cea mai reuşită figură din opera sa. Nivelul de conştiinţă al baronului Charlus se reduce în ultimă instanţă la strategia complicată a unui salonard, iar gândirea sa nu este superioară celei unei mahalagioaice vorbăreţe. Ca în orice mare creaţie, şi aici nu mediile sociale pe care le evocă amintirea scriitorului dau complexitate şi adâncime, fiindcă totul e egal pentru un scriitor, un lucru nefiind mai important decât altul. Oriunde e om, arta care îl exprimă este superioară şi egală prin ideea naratorului, prin viziunea pe care ne-o oferă artistul despre condiţia omului, şi nu prin gradul de civilizaţie tehnică şi urbană a mediului social în care el trăieşte. Ţaranul, de pildă, avea sentimentul că singura sa speranţă şi ieşire este el însuşi, cu tot ceea ce reprezintă. O greblă în ochii lui nu era o simplă greblă, iar un cal, un simplu cal. Punerea sub semnul întrebării a plugului sau a vitei, a gardului şi a bătăturii sale, capătă deodată un caracter tragic. În ce măsură asta e mai puţin tragic decât tristele peregrinări ale lui Swann şi căsătoria lui nedorită cu o demimondenă?

DESPRE „INTRUSUL”

Intrusul a fost scris în vara anului 1967, imediat după *Morometii,* vol. II, şi fără să se fi născut din vreun embrion mai vechi, cum mi s-a întâmplat întotdeauna. L-am scris zi de zi într-o progresie constantă şi foarte sigură, ca şi cum aş fi redactat o lucrare îndelung gândită înainte. E o carte scrisă cu un sentiment acut, şi în cele din urmă inexplicabil pentru mine însumi, cu atât mai mult cu cât venea imediat după efortul considerabil depus pentru *Morometii*, volumul II. Ce este un intrus? Un om care se introduce fără să întrebe într-o adunare, într-o casă, sau într-un oraş. Cum în cazul nostru oraşul e chiar al eroului, aici apare jocul dialectic între existenţă şi idee. Existenţa eroului şi a oraşului, în relaţia care se creează, este imprevizibilă, iar în cazul nostru împinsă la limită. Sunt subiecte care-i atrag totdeauna pe scriitori. Descripţia vieţii zilnice, dacă nu e împinsă undeva, n-are sens în literatură.

Un om care nu reuşeşte să-şi realizeze planurile lui în viaţă poate apărea drept un învins. Eroul meu vrea să acţioneze ca să ajungă inginer electrician, dar eşecul său vine din altă parte şi îl antrenează şi pe acest plan spre nereuşită. Cu toate astea, eu nu-l consider nici învins şi nici victimă. Este un om care face o experienţă tragică pentru timpul său, şi îl consider în afara categoriilor adaptabil sau inadaptabil. Nu numai că nu e inadaptabil, ci e un constructor al unei noi lumi. Într-un cuvânt, este un erou al timpurilor noastre moderne, în care

noţiunile învingător şi învins nu mai exprimă exact o realitate de la cauză la efect, ci, adesea, una răsturnată. Eroul meu e un om senin, care e silit să devină sumbru. Păstrează în el această stare, dar redevine în cele din urmă senin. Cu ce preţ? Iată subiectul cărţii.

Fiinţa cea mai apropiată de acest erou şi de care viaţa sa se leagă strâns, adică soţia lui, pretinde că în momentul săvârşirii unui act de eroism, cel care îl săvârşeşte nu mai iubeşte în clipa aceea pe nimeni, respectiv, în cazul nostru, soţia şi fetiţa. Cum putem afla dacă această femeie are sau nu dreptate? Are! Dar are? în lumea oraşului ei nou, fără tradiţie, ce valoare pot avea astfel de justificări? Şi totuşi ea a iubit un bărbat care apoi nu mai era acelaşi, chipul său era desfigurat. Trebuia deci acuzat, chiar dacă acuzaţia era sălbatică! Fiindcă mai nefericită avea să rămână ea, după cum eroul avea să afle, şi nefericirea ne dă dreptul să chemăm la judecată pe oricine, fiindcă la ea concurează întreg universul. Şi totuşi, deşi îi lega un copil, şi era la al doilea eşec, ea nu dădea niciun semn de întoarcere. Am fost prins de acest personaj, şi nu de Călin, şi mai mult pentru asta am putut scrie acest roman, în care nu sunt nici măcar sigur că am reuşit să aflu despre ea mai multe decât eroul.

Accidentul lui nu are o valoare existenţială, ci una simbolică. Am imaginat un accident care în existenţă înseamnă neprevăzutul sau iraţionalul, însă care are darul să împingă la limită existenţa zilnică şi să evidenţieze adevărata ei valoare. Într-o tratare realistă ar fi trebuit descrise mai îndelung suferinţele eroului accidentat.

DESPRE TEATRU

Există piese de teatru şi există scenarii teatrale. De pildă, piesele lui Maiakovski. Citindu-le nu înţelegi mare lucru, văzute însă la teatru (şi în special jucate de ruşi) sunt fascinante! Am văzut odată, la Kiev, *Ploşniţa.* Deşi nu ştiu limba, m-am dus de două ori la spectacol, atât de tare m-a atras creaţia regizorului, subtextul creat de el pe scenă, inexistent în piesă.

…Ar fi interesant de discutat de ce actorii români suferă pe scenă dacă nu au posibilitatea să facă publicul să râdă. Cred că avem de-a face cu o trăsătură specifică actorului român, care în materie de comedie deţine primele locuri din Europa. Actorul român are capacitatea de a reînnoi comedia ca pe o experienţă ce datează de aproape un secol şi în care credeam că nu se mai poate spune nimic nou; totuşi, am avut surpriza să descoperim un *nou* Caragiale în *D-ale carnavalului*, sau o nouă manifestare a comicului când apare un nou autor de comedie. Actorii se adaptează perfect, cu intuiţii proaspete, la noua viziune a comicului. Dar din aceste mari calităţi de comedian rezultă şi cusurul actorului român. El îţi creează impresia că dacă nu transformă în comedie chiar şi un text de dramă, nu are sentimentul că joacă teatru. L-am întrebat pe un autor dramatic cum s-a ajuns până aici. A dat din umeri. Apoi mi-a povestit ce-a păţit el la prima lui piesă. În text exista de pildă o replică: „Ce mai faci, Ilie, nu te-am mai văzut de mult.” Pe scenă actorul o spunea în felul următor, spre uluirea tânărului dramaturg:

„Ia ascultă, mă, Ilie, da’ ce crezi tu, că eu sunt caraghiosul tău? Te caut la telefon şi tu umbli aşa teleleu, nu te mai vede omul cu lunile!” Trebuie să recunoaştem că ideea e aceeaşi, dar… exprimată altfel, cu sublinieri grase pe cuvintele „caraghiosul tău”, „teleleu”… Actorul a îngroşat replica, să poată pălăvrăgi în mod vulgar. Am fost tentat, după *Martin Bormann*, şi această tentaţie n-a dispărut, să scriu o piesă despre Vlad Ţepeş. Partea fascinantă din biografia lui Vlad Ţepeş este modul în care se grefează pe un temperament demenţial idei mari, inspirate dintr-o ideologie antiotomană. Gestul său, când cu o mână de luptători pătrunde în tabăra sultanului spre a-l ucide, egalează, dacă nu chiar întrece în măreţie gestul lui Mihai Viteazul la Călugăreni. Ceea ce poate inflama, din viaţa acestui cumplit om, inspiraţia unui scriitor este acest amestec straniu de virtuţi înalte, violenţă împinsă dincolo de limitele normalului şi consecvenţă în apărarea unor idei politice.

POLEMICA

Nu sunt admiratorul celor care în discuţiile de idei, în loc să răspundă cu argumente, coboară dialogul în domeniul defectelor fiziologice şi încearcă să-şi descalifice adversarul mânjindu-l. Într-o discuţie polemică pe teme grave, preopinentul poate fi învins numai odată cu ideile pe care le susţine. Dacă îi descriem cu talent sau cu geniu chelia, timiditatea, ticurile, eventualele josnicii comise cândva, avariţia, asemănarea lui cu un şoarece şi aşa mai departe, ce putem obţine în cel mai fericit caz? Că talentul nostru e o simplă secreţie cerebrală, incapabil să se menţină în sfera ideilor, şi că trebuie să pună pe hârtie doar venin ca să se descarce o glandă, dar nicio argumentaţie capabilă să-l lipsească pe preopinent de susţinători, şi, dacă ideile lui sunt greşite, să-l izoleze, să-l readucă la el însuşi, la dimensiunile lui reale! Fiindcă numai atunci putem să fim siguri că s-a produs un progres real într-o chestiune în discuţie. Căutarea unui adevăr, ce sens are? Am asistat într-o seară la o scenă într-un restaurant unde un băiat, încolţit într-o discuţie, a început deodată să-i spună adversarului său nişte adevăruri care nu se anunţau câtuşi de puţin plăcute. Am aşteptat curios să-l văd pe celălalt cum reacţionează, ce mai poate zice. A fost o clipă de stupoare, apoi el a întins palma în lături, i-a acoperit celuilalt gura şi i-a răspuns cu dispreţ: „Fără adevăruri.” Adică eu nu agreez sportul ăsta, nu mă interesează nici să-l practic şi nici să-i las pe alţii să-l practice. Am alt stil de

viaţă, în care nu mă întrece nimeni: iau la mişto! Aici să te văd. E terenul care îmi convine! Şi, umilit şi dezorientat, cu un surâs strâmb, băiatul n-a mai zis nimic, în timp ce adversarul său l-a luat într-o nouă serie…

CIRCUITUL UNIVERSAL

Acţiunea de difuzare încheie şi nu începe manifestarea universală a unei culturi naţionale. Să nu se înţeleagă de aici că problema unei bune difuzări, traduceri, circulaţii peste hotare a unei literaturi ar fi lipsită de importanţă. Această problemă este însă legată de dificultatea cea mai mare pentru scriitorul care aparţine unei culturi mici sau unei culturi medii, cum este a noastră. Trebuie să fii tradus, o acţiune care cere unei opere din patrimoniul unei asemenea culturi să întrunească o sumă de calităţi parcă mult mai mari decât cele ale unei opere din cadrul unei culturi dintr-o limbă de largă răspândire. Există scriitori care întemeiază o literatură şi în care virtuţile geniului expresiv naţional sunt atât de mult şi cu atâta autenticitate şi amploare puse în valoare, încât o traducere care să fie în stare să dea întreaga echivalenţă a unui asemenea text este, practic, imposibilă. Există, de pildă, traduceri din Rabelais sau Villon, sau Puşkin, sau Dante, dar poate cineva să spună că ele n-au sărăcit enorm savoarea unică a textului original? Să ne întoarcem la literatura noastră. Pentru ca un scriitor român să poată fi tradus şi să circule peste hotare, literatura lui nu trebuie să ridice obstacole de neîntrecut din punctul de vedere al limbii. Ni se dau asigurări că Ion Creangă a avut mare succes în Anglia, dar este evident faptul că nu putem fi convinşi că operaţiunea de traducere nu s-a produs fără o sărăcire a expresiei, care atât la Creangă, cât şi la

alţi scriitori români este atât de tare încorporată în conţinut. Ia, de pildă, pe Dostoievski şi dă-l pe mâna unui traducător care să-l masacreze, tot rămâne suficient ca să-ţi dai seama că te afli în faţa unui scriitor neobişnuit. La un scriitor de tipul Rabelais sau Creangă se produce fenomenul invers: dă-l pe mâna celui mai bun traducător şi tot e aproape cu neputinţă să-ţi dai seama cât de mare e. Problema nu este însă insolubilă, şi părerea mea e că soluţionarea ei de către scriitorul român contemporan nu presupune, cum ar părea la prima vedere, evadarea lui din solul naţional sau renunţarea la exprimarea specifică. Problema până la urmă este tot una de conţinut. Rămâne deci să traduci ceea ce se spune şi mai puţin felul cum se spune. Care dintre noi nu va simţi imediat în ce constă, de pildă, farmecul „de conţinut" al acestei fraze din Ion Creangă? „…tă-vă Dumnezeu să vă bată, privighetori." Urmează însă să traducem într-o limbă străină această expresie. Şi dacă mi se va răspunde că este intraductibilă (ceea ce este cazul), mai rămâne să adăugăm că o mare parte din opera lui Creangă este compusă din expresii cum e cea de mai sus. Problema traducerii literaturii române în limbi străine, mă refer la proză, ridică aproape aceleaşi probleme pe care le ridică traducerea poeziei în general, pentru că proza noastră, când nu încalcă domeniul poeziei, cum ar fi la Creangă şi Sadoveanu, atunci se bizuie nu o dată pe ideea inautenticităţii limbajului, a comediei cuvântului, cum este la Caragiale şi la alţi scriitori contemporani. Este necesară traducerea-creaţie, care însă, practic vorbind, nu poate fi decât un accident fericit. Noi însă trebuie să tindem să ne exprimăm într-un limbaj care, fără să renunţe la geniul naţional al expresiei, să rămână totuşi comunicabil şi după traducere. Şi aici revenim la ceea ce spuneam mai înainte, la problema conţinutului şi la ceea ce se întâmplă cu Dostoievski, a cărui operă este cea mai puţin

dependentă de limbaj din câte cunosc. Este, totuşi, de presupus că în cadrul limbii şi literaturii ruse el rămâne un scriitor care se exprimă ruseşte şi mi-e greu să presupun că n-ar fi admirat de cititorii ruşi şi pentru felul cum se exprimă. Marea forţă creatoare a artei noastre ar trebui să se reverse de aici înainte dincolo de formele de expresie, care nu-şi dezvăluie secretul decât pentru noi, şi să găsească forme de expresie care, păstrându-şi mai departe farmecul specificului naţional, să fie totuşi covârşite de conţinut, şi acest conţinut să-şi caute astfel nestingherit drumul spre universalitate.

CREAŢIE ŞI MORALĂ

Unii oameni exclud din viaţa lor sentimentul prieteniei, pe care îl sacrifică premeditat pornind de la ideea că acest sentiment mai mult îi încurcă decât îi ajută în activitatea lor socială. În general, oamenii nu sunt cruţaţi de suferinţă. Suferinţa nu e un lucru dorit, ea totuşi vine. Am cunoscut oameni care aveau faţă de acest fenomen o atitudine curioasă: ei întâmpină, de pildă, suferinţa, complet descoperiţi. Ce înseamnă acest lucru? Că suferinţa care venea nu era pentru ei o surpriză, cu alte cuvinte, că întreaga lor fiinţă era deja unită şi că mobilizarea forţelor sufleteşti, mobilizare care produce de obicei în conştiinţă o anumită panică, era deja înfăptuită, într-un cuvânt am avut revelaţia unui anumit tip uman care a început să mă obsedeze şi care în cele din urmă mi s-a schiţat sub forma unui personaj literar feminin. Critica numeşte această preocupare a unui scriitor pentru dezvăluirea unei atitudini exemplare faţă de un anumit fenomen sufletesc preocupare etică. N-am avut această intenţie, ci doar să creez şi, dacă reuşesc, să-l determin pe cititor s-o admire pe eroina mea, morala nefiind pe primul, ci pe al doilea şi chiar al treilea plan. Dacă cititorul nu admiră creaţia, nu sesizează nici morala.

CE VOM CITI MÂINE?

Ce vom citi mâine? încotro se îndreaptă romanul românesc contemporan? Pentru a răspunde la o astfel de întrebare este necesar, în prealabil, să răspundem la o alta. Care este destinul literaturii în lume la ora actuală? Cu alte cuvinte, ce loc mai ocupă ea în atenţia publicului şi ce semnificaţie mai au valorile estetice în ochii oamenilor? Mai e literatura tot atât de suverană în sfera manifestărilor de conştiinţă ca în secolele trecute? Mai poate cineva scrie ca Saint-Simon „memorii" de zece mii de pagini (cât opera lui Balzac) şi să mai aibă intactă conştiinţa că revelaţiile lui vor interesa publicul, în acest secol în care nimic nu scapă reporterului, camerei de televiziune, jurnalului de actualităţi şi documentului revelator, care nu mai stă ascuns în arhivele secrete? Ce putere mai are un scriitor în faţa dezvăluirilor senzaţionale pe care o presă bine organizată le face publicului cu o rapiditate perfectă? Mai poate el conta că psihologia cititorului a rămas intactă şi că acelaşi cititor mai poate parcurge sute de pagini de invenţie când realitatea întrece orice închipuire? Fiindcă într-o jumătate de secol s-au produs atâtea răsturnări şi omul a asistat la atâtea tragedii, şi când n-a asistat şi când n-a luat parte la ele i s-au relatat despre ele şi continuă să i se relateze cu lux de amănunte, în reviste cu fotografii de o frumuseţe şi o claritate coloristică buimăcitoare, sau în filme în care bubuitul tunului se aude aievea şi explozia bombei

dilată privirea aproape ca în faţa faptului trăit, ce mai poate face un roman, oricât de ingenios construit, în faţa acestei curiozităţi avide prompt satisfăcute? Ce mai poate spune literatura? Şi anume romanul? în faţa acestei realităţi ce reacţii sunt posibile? Prima care mi se pare evident verosimilă e a scriitorului orgolios care va rămâne la concepţia secolului al XIX-lea şi va declara pur şi simplu că toate acestea n-au legătură cu creaţia artistică, şi că cel mai cuminte e să-şi vadă de treabă liniştit şi să pună mai departe pe hârtie rodul imaginaţiei sale ca şi când nu s-ar fi întâmplat nimic. Dar oare nu s-a întâmplat chiar nimic? Iată întrebarea! Poţi să continui să scrii, dar mai e sigur că vei reuşi în aceste condiţii să determini o mişcare în conştiinţe? O altă reacţie este cea opusă acesteia. Nu mai e nimic de făcut cu literatura legată de istorie şi de eveniment! Scoatem din plăsmuirile noastre tot ce ar avea vreo legătură cu războaiele, cu mişcările de masă, cu relaţiile sociale. Arta cuvântului e „scriitură", să scriem deci şi să imaginăm orice, care să ne ducă departe, oriunde şi oricum, numai să fie departe de bătrânul realism. Chiar când vei fi tentat să încropeşti o istorie interesantă, după ce ai scris-o în mod normal, o iei şi o încurci ca să se înţeleagă din ea cât mai puţin. Să poftească atunci să mai rivalizeze cineva cu noi, această presă, acest cinematograf, acest televizor… Aşa e, dar întrebarea e dacă această literatură este lizibilă şi nu ne face într-adevăr să căscăm de plictiseală.

O altă reacţie posibilă o vom găsi la scriitorul care nu va ignora nici puterea documentului care fascinează astăzi pe cititor, şi nici imensa capacitate de informaţie pe care o reprezintă presa şi care, ea, cea dintâi, ia, ca să zicem aşa, pentru cititor, spuma evenimentelor. El va renunţa să mai conteze pe descrierea acestor evenimente deja ştiute, dar nu le va întoarce spatele şi va încerca să iasă învingător folosindu-le altfel, dând bătălia şi

câştigând-o chiar cu armele adversarului. Cum? Prin cunoscuta putere de generalizare pe care documentul brut n-o posedă, şi nici reportajul de actualitate, oricât ar fi el de senzaţional. Există oare document cu o priză mai mare la cititor ca *Procesul* lui Kafka, sau *Colonia penitenciară*, sau *Ciuma* lui Camus, sau *Peretele* lui Sartre? E nevoie să ne mai oprim să explicăm enormul succes al tuturor operelor de acest gen tocmai într-o epocă în care am fi tentaţi să vedem o îndepărtare a publicului de literatură?

CĂRŢI ŞI EROI

Nu trebuie să găsim cu orice preţ un numitor comun pentru toţi marii scriitori. Poţi să susţii în acest caz, fără să clipeşti, cum de altfel s-a şi susţinut (G. Călinescu), că şi Dostoievski e balzacian, fiindcă şi la el dramele sunt declanşate de existenţa banilor; Raskolnikov ucide ca să prade o bătrână; în *Fraţii Karamazov,* faimoasele trei mii de ruble ale lui Fiodor Pavlovici provoacă crima în jurul căreia se încheagă drama. Cine ne-ar mai opri însă atunci să spunem că şi Balzac e dostoievskian? Vautrin nu e un erou demonic, care vrea să cucerească Franţa rămânând în umbră, asemeni lui Piotr Verkovenski din *Demonii,* (operă care nu datorează nimic nimănui). Şi aşa mai departe, poţi să susţii orice, fără să depăşeşti însă, ăsta e riscul, domeniul speculaţiei gratuite.

Am citit un excelent roman de Hans Fallada, inspirat dintr-un caz real şi senzaţional descoperit în arhivele Gestapoului, în care eroul, un maistru care lucra la o uzină din Berlin, se hotărăşte să acţioneze împotriva lui Hitler. În timp de câţiva ani, cu o grijă a amănuntelor specific nemţească, depune în diferite colţuri ale oraşului mici manifeste scrise de el însuşi în care cheamă la luptă împotriva lui Hitler. Este în cele din urmă prins de Gestapou şi, înainte de a fi condamnat la decapitare, i se smulge ultima iluzie, că acţiunea lui ar fi folosit la ceva: i se arată pe o uriaşă hartă a Berlinului nişte steguleţe înfipte exact în locurile

unde el însuşi depunea de fiecare dată manifestele; ele erau aduse voluntar de oameni la Gestapou şi, cu ajutorul lor, care declarau strada unde au fost găsite, s-a putut întocmi o hartă, şi apoi, prin calcule şi deducţii tehnice, s-a putut stabili după un anumit timp exact strada unde locuia cel care le depunea. Franz Kafka, cu problematica lui atât de specifică, este deci un scriitor german. Coşmarul pe care l-a trăit el cu ochii deschişi a inspirat şi pe autorul acestui roman la care, reflectând după lectură, simţi încetul cu încetul cum te cuprinde groaza care nu l-a cuprins însă pe erou nici când i s-a smuls ultima iluzie. Ceea ce trăieşte eroul trăim noi mai puţin, fiindcă asistăm doar la un spectacol, în timp ce trecerea lui printr-un univers de groază, pe care nu-l trăieşte, ne îngrozeşte pe noi.

Tolstoi îl admira pe Stendhal şi îl îndemna şi pe Gorki să-l citească, să înveţe cum se scrie un roman. Cine citeşte pe Stendhal şi pe Tolstoi vede că într-adevăr acesta din urmă a învăţat el însuşi multe de la scriitorul francez. În *La Chartreuse de Parme* există un capitol de mare interes, celebru de altfel, în care Fabrice del Dongo ia parte la bătălia de la Waterloo, vede toată acea învălmăşeală nemaipomenită de oameni şi nu înţelege: este vorba de o victorie, de o înfrângere? în orice caz, tabloul nu are în el nimic eroic, creând impresia că războaiele, bătăliile nu pot fi fenomene gândite, dezlănţuite şi dirijate de cineva, ci un fel de harababură generală. Cine citeşte *Război şi pace* observă că această idee este preluată de Tolstoi şi dusă la forme grandioase, extrăgând de aici o întreagă teorie că, adică, generalii n-ar avea niciun rol în bătălie, inclusiv un Napoleon, al cărui rol poate fi asemuit doar cu o etichetă pe o sticlă: arată denumirea conţinutului, dar n-ar avea nicio legătură cu el. În general, determinismul acesta al lui Tolstoi lasă impresia că îşi are originea în lectura scriitorului francez, deşi determinismul ca

atare este străin lui Stendhal. Scena despre care pomeneam se zice că n-ar fi nici ea o descoperire a lui Stendhal şi că i-a fost inspirată din lectura unor memorii ale unui soldat englez participant şi învingător la bătălia de la Waterloo, dar din care n-a înţeles nimic.

Este o imagine cu totul inedită asupra războiului. De atunci, această idee a cucerit tot mai mult teren, şi astăzi toată lumea recunoaşte că a fi modern în literatură înseamnă a fi cât mai aproape de o viziune autentică asupra faptelor de existenţă. Fiindcă s-a descoperit că nu poţi cu un ton de explicaţie să spui ceva inexplicabil. Pentru a adopta un ton potrivit trebuie să schimbi nu numai tehnica şi mijloacele de exprimare, ci şi punctul de observaţie. Când, de pildă, Remarque încearcă să povestească despre lagărele de concentrare cu tonul şi cu viziunea celui care a studiat aceste lagăre după documente, nu putem afla nimic mai mult de la el decât spun documentele, ba chiar mai puţin. Pentru a reda o istorie de coşmar trebuie o viziune de coşmar. Din acest punct de vedere iată cum deodată Kafka nu mai apare ca un scriitor, cum s-a spus, de admirat, dar de pus în dulap. Este, deci, evident că scriitorul care are de tratat teme specifice timpurilor noastre şi vrea să facă o literatură credibilă fără s-o repete pe cea clasică trebuie să înveţe de la scriitorii mari ai secolului XX, care au excelat în descoperirea unor noi forme de exprimare şi viziuni inedite asupra indivizilor şi evenimentelor.

Pentru ce oare acest Joseph K., de pildă, din *Castelul*, este atât de fascinat de toţi acei funcţionari din satul în care este chemat de o stranie hârtie (un mesaj mistic?!) şi nu părăseşte această aşezare populată de ţărani molipsiţi şi ei de acel birocratism de coşmar? De ce se încleiază el însuşi cu două femei de acolo şi se împotmoleşte ca un melc în propria lui substanţă alunecoasă? îmi făcuse impresia că toţi oamenii care populau acest

univers semănau cu acele insecte despre care vorbeşte Fabre că sunt prinse de altele mai puternice, li se paralizează printr-o înţepătură care rămâne un mister sistemul nervos motric, rămânând vii, dar neputându-se mişca, şi sunt puse lângă larvele celor dintâi pentru ca acestea să le găsească proaspete în momentul în care se vor fi trezit să mănânce. Astfel, omul kafkian nu se mai poate apăra, cineva misterios paralizându-i voinţa de acţiune. În *Metamorfoza*, eroul e chiar văzut paralizat în acţiunile sale de o astfel de metamorfoză într-un gândac, dând o imagine atât de înspăimântătoare asupra înstrăinării omului de natura sa, încât înţelegi în cele din urmă, după ce trec mulţi ani de la lectură, că acest autor nu numai că a ştiut să vadă esenţa societăţii timpului său, dar a văzut prea mult şi s-a speriat el însuşi atât de tare, încât a fost sfâşiat de îndoieli şi nici nu şi-a încheiat opera, a încercat chiar s-o distrugă. Într-o cultură mare, însă, se fac toate experienţele. Înaintea lui Kafka, Kleist a creat un erou caracterizat printr-o mare voinţă de acţiune *(Michael Kohihaas).* Unui ţăran, crescător de cai, i se ia, tot de la un castel, un cal, la trecerea unei bariere arbitrare, este pus la muncă şi adus într-o stare de plâns. Taranul năvăleşte cu argaţii săi asupra castelului, îi dă foc şi cere apoi prinţului elector pedepsirea vinovatului şi înapoierea calului, dar pe care castelanul să-l hrănească el însuşi cu ovăz şi cu apă până se va înzdrăveni ca înainte. Cererea lui este respinsă, şi atunci fostul crescător atacă oraşele şi le dă foc, în căutarea castelanului. Până la urmă este atras într-o cursă: intervine Luther, care îl asigură că i se va face dreptate. I se face, dar, odată prins, eroul este condamnat să i se taie capul pentru delictul de revoltă împotriva ierarhiei. Kleist însuşi, după ani de zbateri tragice, se sinucide…

Desigur, dacă tribulaţiile bietului Ioanide ar fi fost descrise realist de către creatorul lui, n-aş fi fost atât de rău impresionat de acest roman *(Scrinul negru)*. În carte, lui Ioanide i se deschid toate uşile, fără să i se ceară altceva decât declaraţii lozincarde despre socialism. Îi era uşor să le dea? În realitate, în viaţă adică, după apariţia romanului *Bietul Ioanide*, G. Călinescu a fost scos cu brutalitate de la catedra sa de profesor, unde lăsa amintiri şi regrete de neşters generaţiilor de studenţi prin improvizaţiile sale geniale şi talentul său oratoric atât de rar la un gânditor de mare clasă.

Mulţi nu cred că trebuie judecate astfel erorile sau scăderile unei mari personalităţi şi că trebuie trecute în mod decent cu vederea, mai ales că toţi avem asemenea scăderi, şi rar meritul de a fi mari. E adevărat, dar din ce e formată atunci o conştiinţă? Nu din totalitatea actelor şi gesturilor ei *adevărate*? Puse în lumina *adevărată* a împrejurărilor în care s-au produs, şi care îl pot absolvi, dar şi apăsa?

Nu toţi marii scriitori sunt şi martiri ai unei cauze care adesea n-are nicio legătură cu lumea pentru care s-au născut ei s-o descrie sau s-o picteze. De pildă, Chagall, care a fost comisar, sau ceva în acest gen, în Vitebsk în timpul perioadei revoluţionare sovietice. Ce legătură are asta cu rabinii lui verzi din frumoasele sale tablouri, sau cu tinerii lui evrei care zboară prin aer sărutându-se cu gâturile îndoite? Splendidul *Nud deasupra oraşului*, pe care l-am admirat îndelung într-o retrospectivă Chagall la Koln, era tot ce putea fi mai demn de dispreţ pentru un Maiakovski, care cu adevărat se născuse să cânte revoluţia proletară din Rusia. Un culpabil a fost socotit de către opinia franceză la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial L. F. Celine, un mare scriitor şi într-adevăr o conştiinţă asaltată de întuneric, care în primele sale două romane (şi cele mai bune),

cutremură din punct de vedere moral mult mai tare pe cititor decât o conştiinţă luminoasă. Intransigenţi însă, francezii, care înduraseră atâţia ani ruşinea înfrângerii şi a ocupaţiei, nu l-au iertat decât târziu, când spiritele s-au mai potolit şi când vinele obiective ale scriitorului s-au dovedit că nu cad sub rigorile legii care condamna colaborarea cu ocupantul. Şi cu toate astea unii dintre compatrioţii săi nu uită nici azi tristele lui rătăciri, şi nu-i acordă locul pe care îl merită, de cel mai original scriitor francez al secolului XX.

La noi moravurile culturale sunt mai blânde, datorită vicisitudinilor istoriei, care au dislocat în numai un secol, în atâtea direcţii disparate şi de atâtea ori, conştiinţa omului de cultură, încât l-au făcut adesea fatalist şi sceptic în forul său interior şi cu o filosofie a compromisului în viaţa exterioară. Blândeţea aceasta a noastră, pe care câteodată o ridicăm la rang de virtute, nu e totdeauna cea mai bună armă cu care să ne putem mândri, fiindcă pe terenul ei lipsit de vigilenţă şi pe cultul ei faţă de valori, ridicat adesea sus, până la dispariţia oricărui relief viu a unui om de cultură sau scriitor şi transformarea lui în icoană, apare intoleranţa extremă, întâi în idei şi apoi în fapte în faţa căreia, cu stupoare, vedem cum cedează chiar şi marele creator, deşi o analiză a momentului respectiv ne dovedeşte că adesea nu erau de pierdut decât oarecari poziţii sociale de favoare, dorite cu patimă şi care patimă trebuia ferm suprimată. Iată ceea ce nu se vede în tribulaţiile bietului Ioanide.

A murit Hemingway, autorul crâncenului *Fiesta* şi al unor mici dar splendide povestiri, dintre care una *(Bătrânul şi marea)* i-a adus Premiul Nobel. Despre el Gorki zicea că e un „divers” („Joyce, Proust, sau diverşi Hemingway”, scria el într-un articol, indignat că literatura acestor autori nu se

ocupă de proletariatul ţărilor lor, modelul fiind, probabil, *Mama).*

Se pare că e vorba de o sinucidere, Hemingway neputând să se împace cu ideea unei degradări fatale a fiinţei lui: era ameninţat ca ficatul să i se usuce şi să se macine. Cu câteva luni înainte părăsise Cuba şi se internase într-o clinică. Viaţa sa deci avea să se curme peste câtva timp şi, curajos, a ales *el însuşi* momentul şi modul. Şi-a oferit sieşi şi admiratorilor săi un final tragic, în locul unuia obişnuit, cu suferinţă atroce şi anonimă. „Nu vreau să plătesc, şi-o fi zis el, bucuriile vieţii mele cu chinurile finale, nedrepte şi înjositoare. Un act de voinţă mă poate scuti de acest tribut, şi laşitatea de a nu accepta agonia firească va fi răscumpărată prin curajul de a renunţa la zilele pe care le-aş mai avea de trăit."

Şi n-a mai vrut să scrie, să arate că îi place omul care riscă, omul care, deşi zăreşte moartea dându-i târcoale, nu renunţă la ceea ce socoteşte el că trebuie să înfăptuiască. Să arate că bucuria care urmează după ce omul a riscat şi a învins e dintre cele mai mari şi să descrie această bucurie, în stilul său, cu luciri metalice, în maniera sa care ajunsese să fie cunoscută şi preţuită de milioane de cititori. N-a vrut să mai iasă la pescuit. N-a vrut să mai iasă în larg. Avea dureri insuportabile la şira spinării (căzuse cu avionul pe care şi-l pilota singur în ’54) şi avea o fractură care atingea probabil măduva. A acceptat să i se facă electroşocuri. Durerea a încetat, dar şi-a pierdut memoria. S-a sinucis cu un glonţ de argint, cu aceeaşi armă cu care se sinucisese şi tatăl său.

Mă simt stăpânit de o senzaţie ciudată, ca şi când aş fi comis ceva care m-a făcut să scad în propriii mei ochi: am uitat parcă tot ce-am citit, nu mai ştiu exact cine e Homer, Shakespeare, Dante, Corneille, Racine, Moliere, Stendhal, Voltaire, Rousseau, Balzac, Tolstoi, Dostoievski,

Sadoveanu. Au trecut mulţi ani de când i-am citit, şi memoria mea seamănă acum cu o fântână părăsită: izvoarele sunt parcă astupate, deşi le presimt pe aproape, sub straturi de ani, de viaţă trăită…

Încep să recitesc, şi curând sentimentul de vinovăţie începe să se atenueze: da, desigur, îmi reamintesc, iată cronicile istorice shakespeariene, sunt într-adevăr pasionante, comediile strălucitoare, *Titus Andronicus,* o oroare, dramele, măreţe, impresia de ansamblu, sublimă… *Andromaca* lui Racine, plină de vigoare şi scrisă parcă astăzi, cu acel dublu conflict, Orest, Hermiona-Andromaca, iar *Britannicus* probabil că trebuie văzut mai bine la teatru, lectura fiind greoaie; *Neron*, al lui Suetonius, e mult mai pasionant. *Fedra* în schimb e o capodoperă modernă, rezistentă la intemperii, ca o statuie de bronz. La lectură, Moliere mi se pare acum mai mare şi în acelaşi timp mai mic decât îl aveam în memorie. Harpagon, de pildă, e prea convenţional după ce ştim că există Gobseck şi Grandet. *Mizantropul* însă e o surpriză, ca şi *Fedra*. În şcoală (unde elevul e silit să se familiarizeze cu marile creaţii), nu înţelegem bine ce citim. *Les femmes savantes* nu e atât de bună cum se spune în manuale, probabil că naiva satiră pe socoteala gustului literar al Armandei şi mamei sale au, pe scenă, un efect mult mai mare decât conţine textul. Domnul Trisotin e mult prea nesărat ca să ne smulgă un zâmbet. În schimb, *Les fourberies de Scapin* şi *Le malade imaginaire* sunt, aşa cum ştim, fermecătoare. Sunt însă uimit cum a putut un bolnav de piept, cum era Moliere, să-şi bată joc de medici cu atâta seninătate, încât ai crede că a fost cel mai viguros om şi a trăit optzeci de ani, când în realitate a murit pe scenă la cincizeci, în urma unei hemoptizii. Probabil că era un sănătos închipuit? N-am aici cuvinte de admiraţie pentru cel care, cu două sute de ani în urmă, scria *Micromegas* cu

aceeaşi naturaleţe cu care ar scrie astăzi cineva despre o călătorie spre lună: Voltaire! *Scrisorile filosofice* sunt o încântare (cea despre quakeri am citit-o râzând în hohote), iar *Candide* e primul teritoriu modern al candorii cucerit de literatura noastră europeană, înaintea prinţului Mîşkin. G. Călinescu spunea că spiritul voltairian ar fi cam senil. Taci, că spiritul călinescian e foarte viril în *Cartea nunţii*, platitudine artificială, sau în *Bietul Ioanide*, unde estetismul ucide totul, în ciuda faptului că eroul doarme pe frig cu geamurile deschise şi cucereşte la cincizeci şi la şaizeci de ani tinerele fete din anturajul său: aceste cuceriri sunt ridicule, prin ideea de demonstraţie care le animă.

La cincizeci de ani, Stendhal, inspirându-se din cronici italiene, îşi însuşeşte naivitatea unui june nobil, Fabrice del Dongo, care pentru a atrage atenţia iubitei lui, ţine predici în bisericile oraşului cu un patos disperat. Iar iubita lui, care a jurat să nu-l mai vadă, nu pentru că nu l-ar iubi, ci pentru că are sentimentul că Dumnezeu nu îngăduie dragostea lor, îl primeşte totuşi în odaia ei, însă „pe întuneric", cu alte cuvinte nu-şi calcă jurământul, fiindcă nu-l „vede". Hm! Admirabil! Cu atât mai frumoasă ne apare dragostea lor, în cele din urmă nefericită, şi cu atât mai veridică creaţia. Curioasă şi fascinantă e şi sursa însăşi de inspiraţie a lui Stendhal. Adevărata generozitate masculină, adevărata bărbăţie transfigurează date biografice urâte şi le proiectează în creaţie, fără să le modifice legea secretă, dar căpătând, prin sufletul său, sublimul fără de care arta ar cădea în pornografie. Angela Pietragrua îl înşală pe Henry Beyle şi îi toarnă, fiind văzută goală în braţele amantului, o minciună neruşinată, spunându-i că a făcut-o pentru tatăl ei, care, chipurile, ar fi fost ruinat şi băgat la puşcărie dacă ea, Angela, n-ar fi cedat duşmanului său. Stendhal preferă să creadă în această dezvinuire grosolană, şi douăzeci de ani

mai târziu, distilând acest borhot, o creează pe Sanseverina, care şi ea, ca şi Angela, cedează prinţului de Parma ca să-l salveze pe Fabrice de la moarte. Dar ce diferenţă!… Recitit patru, cinci mii de pagini din Balzac. De unde o fi ştiut acest *scriitor „grand comme Machiavel",* cum spune despre el Stendhal, cum este, cum devine şi ce este o fată bătrână? Fiindcă a surprinde o dată o psihologie originală într-un personaj, asta ne arată puterea talentului cuiva, dar a face acest lucru de mai multe ori şi de fiecare dată altfel, asta e puterea geniului. Să zicem că Balzac a cunoscut o fată bătrână. Dar la el sunt mai multe, în variante uluitoare… Comedia sa umană nu e perfectă şi ar fi putut fi, dacă autorul ei ar mai fi avut timp să-şi revadă liniştit opera (şi ar fi putut avea, fiindcă scrisul l-a ucis prea de timpuriu, la cincizeci de ani). Adesea Balzac e prea grăbit, şi, curios lucru, atunci e prolix, e prea vorbăreţ *(Peau de chagrin, César Birotteau, Les employés*), alteori e neconvingător mistic *(Ursule Mirouët)*, alteori excesiv în descrierea unei femei virtuoase, devenind criptic (*Le lys dans la vallée).* Curând însă urcăm foarte sus: *Père Goriot, Eugénie Grandet*, *Illusions perdues* etc. Balzac rămâne, ca specie, cel mai mare dintre scriitori, cu toate că el nu ne cutremură nicăieri ca *Moartea lui Ivan Ilici* a lui Tolstoi. E şi firesc: creaţia trebuie admirată. Dacă ne cutremură, curând nu ne va mai cutremura. Dar dacă o admirăm, o vom admira din ce în ce mai mult… Şi iată şi un român cu o viziune grandioasă: omul, după el, este o fiinţă care, trăind pe lângă lacuri, în păduri şi pe dumbrăvi, se amestecă cu animalele şi păsările, fără să le fie, pe planul unei mari finalităţi biologice, superior sau inferior. Pe planul conştiinţei de sine, omul sadovenian nu e stăpânul naturii, nici nu vrea să fie, şi e fericit să se retragă în sânul ei ori de câte ori e lovit sau urgisit de soartă printre semenii săi, lacomi de a pune

stăpânire şi de a distruge cât mai curând lacurile pe care nu vor să le lase aşa cum au fost ele odinioară, râurile şi ostroavele, copacii şi celelalte vieţuitoare, chiar şi pe acelea care de mii de ani i-au ajutat să trăiască. În cele peste douăzeci de volume pe care le citesc în întregime târziu, găsesc multe variante care ar fi putut lipsi. Nu-mi mai place, la această lectură, sau nu-mi mai spun atât de mult ca întâia oară lucrările citite înainte, *Baltagul*, *Divanul persian* etc. În schimb, rămân în transă citind *Ţara de dincolo de negură* şi în general toate povestirile în care omul apare singur în mijlocul naturii, ca fiinţă umilă, sau cu puşca în mână, la vânătoare sau la pescuit… Sadoveanu îndeamnă să punem scriitorilor români întrebarea: ce este omul? Cum răspund ei la această întrebare? Omul e o fiinţă însetată de iubire şi nemurire. Sfârşitul său e totdeauna tragic. Ne vine acest răspuns gândindu-ne la Eminescu. Omul e un comediant al prostiei, când nu e demn de compătimit, răspunde Caragiale. Iar Bacovia ni-l arată strivit de ploi putrede şi amurguri violete, în timp ce Arghezi ni-l arată încătuşat în lupta cu sine, încercând să se definească prin cuvânt. Nu găsim uşor un răspuns în opera tăcută a lui Rebreanu: omul ar fi, după el, o fiinţă slabă, strivită de marile structuri în criză, în care trăieşte şi pe care nu le poate înfrunta *(Pădurea spânzuraţilor*) sau la care se adaptează, mântuindu-se de greşeli printr-o credinţă *(Ion,* viaţa preotului şi a învăţătorului). Nu am îndoieli: de la Creangă la Mateiu Caragiale găsim un răspuns la eterna întrebare, în literatura noastră. Nu avem o literatură mică, chiar dacă scriem într-un limbaj greu traductibil, care ne împiedică încă să fim, şi pe planul difuziunii, universali.

SCRIITORUL ŞI CUVÂNTUL

Poate că niciodată meditaţia asupra condiţiei scriitorului n-a fost mai actuală ca în zilele noastre. Desigur, cititorul vrea să vadă ideile în mişcare, să-i fie relatate cât mai pe scurt şi, dacă e posibil, într-un montaj vizual în care imaginea să fie plăcută, gândurile scriitorului atrăgătoare, iar aluziile la condiţia vieţii noastre să fie eliminate; omul ştie şi singur că e pândit de boli, că e adesea jucăria istoriei, indiferent dacă trăieşte într-o ţară mai mare sau mai mică, şi că în cele din urmă trebuie să părăsească forţat această viaţă.

Dar de ce ar fi mai actuală meditaţia asupra condiţiei scriitorului decât a omului în general? Pentru că scriitorul foloseşte cuvântul, care e la îndemâna tuturor, în timp ce bisturiul nu e decât la îndemâna medicului, iar rigla de calcul la aceea a specialistului. Un muncitor poate exclama cu mândrie atunci când condiţia lui în profesiune poate fi ameninţată: nimeni nu-mi poate lua ciocanul din mână! în timp ce un scriitor poate el să exclame cu aceeaşi mândrie că e stăpân pe cuvânt? Nu stăpân absolut, fiindcă nimeni nu e stăpân absolut pe nimic, ci doar atât cât e necesar pentru ca profesiunea sa să-şi păstreze prestigiul, şi încrederea lui în cuvânt să nu se zdruncine. Or, scriitorul epocii noastre, împreună cu cititorul său, a asistat uluit cum cu ajutorul cuvântului au fost create mituri colosale, primitive şi barbare, care au produs tragedii nemaivăzute în lume, cu atâtea victime şi atâţia călăi, încât numai o umanitate

vindecată şi gata de noi aventuri, cum în mod bizar arată umanitatea noastră în prezent, ne mai poate linişti. Torente de minciuni s-au vărsat ani de zile în lume, la radio, prin presă şi în cărţi, dovedind prin efectele care au avut loc forţa teribilă a cuvântului. Rămâne un miracol că scriitorii nu au apărut cu toţii în acest secol ca nişte trişti dezmoşteniţi, aşa cum mulţi dintre ei au ajuns adevăraţi martiri, pierind în lagărele de concentrare sau în faţa plutoanelor de execuţie. Arta lor n-a rămas însă neatinsă. Prestigiul cuvântului s-a clătinat şi generaţiile actuale au de luptat cu restabilirea acestuia în propriii lor ochi şi în ai cititorului.

Ca urmare a acestei situaţii şi în mod paradoxal, unii cred că un drum de ales în acest sens este acela al negării înţelesului consacrat pe care îl are pentru noi cuvântul. Cuvântul n-ar mai fi pentru ei instrumentul marilor construcţii epice sau poetice în care eroul sau sufletul poetului, călărind năprasnic, ar dispărea în marele incendiu al evenimentului. Eroul trebuie să fie un antierou, o figură de carton sau de cauciuc, o figură în orice caz deliberat moartă, autorul declarând cu mândrie că el nu cunoaşte decât un singur fel de a crea oamenii vii, şi anume, în pat… în cel mai fericit caz avem de-a face cu jocuri de cuvinte care abia dacă exprimă un joc al imaginaţiei, dar fără o relaţie solidă cu viaţa omului, aşa cum o trăieşte el în calitatea cea adevărată. E o formă de protest faţă de diminuarea puterii cuvântului? O încercare de-al reînnoi prin devalorizare? Ar fi justificarea superioară a acestei poziţii, şi desigur că viitorul ne va spune repede dacă ei au sau nu dreptate.

Alţii, dimpotrivă, păstrează o naivă încredere în cuvânt şi construiesc liniştiţi povestiri şi romane moraliste, ferm convinşi că au cititorii lor şi că rosturile artei şi condiţia scriitorului au rămas neatinse de traumele secolului. Confortabila lor poziţie este însă o iluzie care repede se destramă la

cel dintâi şoc cu realitatea; ei nu răspund la nicio întrebare şi nici nu pun vreuna, şi nu au nici măcar instinctul să facă în aşa fel încât morala lor să rămână măcar îngropată în fapte. Nu văd că instrumentul pe care îl folosesc senini şi creduli, ca să emoţioneze cititorul prin descripţia dramei puiului de pasăre care e părăsit de ai săi fiindcă nu poate să zboare, este, în acelaşi timp, instrumentul marilor cinici care îl încurajează cu bătăi pe umăr să-şi vadă liniştit de descripţiile sale înduioşătoare şi să nu-şi ridice privirea asupra lumii timpului său; o lacrimă smulsă cititorului, i se spune, face mai mult decât o tragedie, care mai mult sperie decât convinge.

Care e rostul cuvântului şi condiţia scriitorului între aceste extreme? Nu e nicio îndoială că oricare i-ar fi condiţia şi oricare situaţia cuvântului, scriitorul nu trebuie să părăsească omul, chiar dacă omul, sătul de propriile sale fapte, n-ar dori să i se pună în faţă o oglindă şi să-şi vadă în ea chipul. Nu totdeauna e plăcut să te vezi aşa cum eşti. Dar nu poţi urca niciun fel de culmi morale şi ale conştiinţei dacă nu ştii cum arăţi. În deceniul 50-60 această gândire, pe care o moştenim de la cei vechi, era considerată o gravă erezie; omul nu trebuia arătat aşa cum e, ci aşa cum ar trebui să fie, punând astfel arta sub tutela unui cod abstract de morală bizantină care, aşa cum era şi uşor de prevăzut, nu putea decât să condamne creaţia la uscăciune şi dulcegărie. Şi asta tocmai într-o perioadă de mari convulsii sociale şi de răsturnări spectaculoase.

Întărirea prestigiului artei nu e posibilă decât prin crearea de opere durabile, în care cuvintele, asemeni unor pietre cioplite, să se aşeze unul lângă altul până ce edificiul se va ridica trainic şi impunător. Nu există altă cale pentru destinul creator al cuvântului.

Arta creează în inamicul ei reţinere. Opera de artă dă naştere la o temere superstiţioasă, ca în faţa

unei zeităţi, despre care duşmanul ei ştie că odată creată nu mai poate fi distrusă. Trebuie să ştim să profităm de acest efect magic al artei, să căutăm să-l obţinem, şi atunci forţa cuvântului va spori şi condiţia scriitorului va fi mai bună. Cine altul să creadă mai adânc şi mai pătimaş în eternitatea artei dacă nu scriitorul însuşi?

CRONOLOGIE

1922

La 5 august se naşte, în comuna Siliştea Gumeşti (judeţul Teleorman), Marin Preda, fiul Joiţei Preda şi al lui Tudor Călăraşu (căsătoria nefiind legalizată, băiatul va lua numele de familie al mamei). Părinţii mai aveau, fiecare, copii dintr-o căsătorie anterioară, tatăl – trei băieţi, iar mama – două fete. Împreună, mai au doi copii, Marin şi Alexandru (Sae). Modelul familiei moromeţiene de mai târziu.

1930-1934

Urmează şcoala primară în comuna natală, protejat de figura fastă a învăţătorului Ionel Teodorescu.

1934-1937

Ciclul secundar la aceeaşi şcoală.

Susţine examenul de absolvire a clasei a VII-a în comuna Ciolăneşti (Teleorman).

1937

Doreşte să se înscrie la Şcoala Normală din Câmpulung Muscel, dar este respins din cauza miopiei. Va fi însă primul admis la Şcoala Normală din Abrud.

1938

Şcoala din Abrud desfiinţându-se, se transferă la Şcoala Normală din Cristur-Odorhei.

1940

Consecinţă a Dictatului de la Viena, Cristur-Odorhei devine teritoriu ocupat, iar tânărul Preda se mută la Şcoala Normală din Bucureşti.

1941

Intră în contact cu membrii grupării literare „Albatros”. Interesat de scris, tânărul Marin Preda trimite două texte la revista *Albatros.* Din cauza suspendării publicaţiei, proza aleasă de redacţie (*De capul ei)* nu va mai fi tipărită.

Scrie poezia *Întoarcerea fiului rătăcit,* pentru volumul colectiv *Sârma ghimpată,* al grupului de la „Albatros”, volum care nu trece însă de cenzură.

1942

În aprilie, Marin Preda debutează în *Timpul* cu proza *Pârlitu.* Tot aici îi vor fi publicate şi povestirile *Calul, La câmp*, *Salcâmul, Strigoaica*, *Noaptea*. Lucrează în calitate de corector la cotidianul *Timpul* (recomandat de Geo Dumitrescu) şi la Institutul de Statistică.

1943

Este întâlnit la cenaclul lui E. Lovinescu, „Sburătorul”, unde citeşte *De capul ei* şi *Calul*. Îşi începe stagiul militar (-1945). Îi apare, în *Vremea războiului*, proza *Colina.* Se angajează ca secretar de redacţie la *Evenimentul zilei* (la recomandarea lui Ion Vinea).

1945-1947

Corector la *Timpul* (1946) şi la *România libera.* Publică prozele *Plecarea*, *Măritişul*, *Nepotul*, *Casa de-a doua oara*, *întâia moarte a lui Anton Tudose*, ale căror nuclee vor fi valorificate în *Moromeţii*. În 1946, pregăteşte volumul de povestiri *Întâlnirea din pământuri* pentru a participa la un concurs de debut organizat de Editura Cultura Naţională – câştigat însă de Cella Delavrancea.

1948

Apare volumul *Întâlnirea din pământuri* (Editura Cartea Românească, Bucureşti), receptat ca nesatisfacător din punct de vedere ideologic.

Antologia cuprinde nuvelele: *în ceată*, *Colina*, *Întâlnirea din pământuri*, *O adunare liniştită*, *Calul*, *La câmp*, *înainte de moarte*, *Dimineaţă de iarnă.* Secretar de presă la Ministerul

Informaţiilor; peste doar patru luni renunţă la slujbă.

1949

Este editată, în colecţia „Cartea Poporului”, nuvela *O adunare liniştită.* Descoperirea vocaţiei de scriitor a avut-o, va mărturisi mai târziu Marin Preda, „în ziua în care am scris *O adunare liniştita*”. Prozatorul încearcă să corecteze impresia de inadecvare ideologică suportată de primul volum, *Întâlnirea din pământuri*, prin nuvela *Ana Roşculeţ* (Editura pentru Literatură şi Artă, Bucureşti).

Membru al Uniunii Scriitorilor. Proiectează romanul *Moromeţii.*

1952

Publică în volum nuvela *Desfigurarea* (Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti); povestirea va fi distinsă, în acelaşi an, cu Premiul de Stat.

Redactor la *Viaţa românească*.

1954

Nuvela *Desfigurarea* este ecranizată.

Se căsătoreşte cu poeta Aurora Cornu.

1955

Apare romanul *Moromeţii*, vol. I (Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti), operă de maximă relevanţă în proza românească postbelică.

1956

Este publicată nuvela *Ferestre întunecate* (Editura Tineretului, Bucureşti).

1957

Romanul *Moromeţii* primeşte Premiul de Stat pentru Literatură, clasa 1.

Devine membru în Biroul Uniunii Scriitorilor.

1958

Divorţează de Aurora Cornu şi se căsătoreşte cu Eta Vexler (de care se va despărţi în 1966).

1959

Apare nuvela *Îndrăzneala* (Editura Tineretului, Bucureşti).

1962

Apare prima versiune a romanului *Risipitorii* (Editura pentru Literatură, Bucureşti). O a doua ediţie, „în întregime revăzută”, va fi publicată în 1965, iar o a treia ediţie, „revăzută şi definitivă”, în 1969).

1963

Se pronunţă, în cadrul Conferinţei Scriitorilor, pentru respectarea statutului scriitorului şi a misiunii lui, împotriva modelului oferit de autorul Mihai Beniuc.

Este publicată nuvela *Friguri* (Editura Tineretului, Bucureşti), inspirată de o călătorie în Vietnam.

Susţine o rubrică la *Scânteia Tineretului*, în cadrul căreia răspunde la întrebările cititorilor.

1964

Apare ediţia a VII-a, revăzută, a romanului *Morometii*, vol. I (Editura pentru Literatură, Bucureşti).

1965

Este ales deputat. Traduce romanul *Ciuma* de Albert Camus (în colaborare cu soţia sa, Eta Preda). Călătoreşte la Paris, unde îi cunoaşte pe Elvira Popescu şi Eugen Ionescu.

1967

Apare volumul al doilea al romanului *Morometii* (Editura pentru Literatură, Bucureşti). Vicepreşedinte al Uniunii Scriitorilor.

1968

Este publicat romanul *Intrusul* (Editura pentru Literatură, Bucureşti), distins în acelaşi an cu Premiul Uniunii Scriitorilor. Se căsătoreşte cu Elena Mitev.

Scrie piesa *Martin Bormann* (Editura pentru Literatură, Bucureşti), jucată la Teatrul Naţional din Bucureşti în stagiunea *1967-1968*.

1970

I se naşte primul fiu, Nicolae.

Director al Editurii Cartea Românească. Publică articolul de referinţă „Obsedantul deceniu”, în revista *Luceajarul* (seria condusă de Ştefan Bănulescu), unde întreţine rubrica „În fiecare săptămână Marin Preda răspunde la o întrebare”.

Traduce romanul *Demonii* de EM. Dostoievski (în colaborare cu Nicolae Gane).

1971

Se naşte al doilea fiu al scriitorului, Alexandru. Dezavuează „tezele din iulie”, decretând în faţa lui Nicolae Ceauşescu: „Dacă introduceţi realismul socialist, eu mă sinucid!” Apare volumul de eseuri *Imposibila întoarcere* (Editura Cartea Românească, Bucureşti).

1972

Publică romanul *Marele singuratic* (Editura Cartea Românească, Bucureşti), distins cu Premiul Uniunii Scriitorilor.

Reales vicepreşedinte al Uniunii Scriitorilor. Elaborează şi prefaţează o antologie în două volume din literatura lui I.L. Caragiale.

La împlinirea a 50 de ani, este omagiat la Uniunea Scriitorilor.

1973

Se documentează la Biblioteca Academiei pentru un viitor roman, *Delirul.*

Apare volumul de *Convorbiri cu Marin Preda*, realizat de Florin Mugur (Editura Albatros, Bucureşti). Este publicată ediţia definitivă a volumului *Întâlnirea din pământuri* (Editura Eminescu, Bucureşti).

1974

Membru corespondent al Academiei RSR.

1975

Apare prima ediţie a romanului *Delirul* (Editura Cartea Românească, Bucureşti); în acelaşi an, va fi publicată o a doua ediţie, revizuită. Romanul are un mare succes la public, dar va fi puternic contestat în presa străină, în special în cea sovietică.

Publică şi ediţia definitivă a romanului *Moromeţii*, I-II (Editura Cartea Românească, Bucureşti). Într-un dialog cu Eugen Simion (*Gazeta literară*, nr. 3, 18 ianuarie, 1968; reprodus în Marin Preda, *Opere,* ediţie îngrijită de Victor Crăciun, prefaţă de Eugen Simion, Editura Academiei, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2003, vol. IV, pp. 954-955), chestionat asupra raportului adevăr – ficţiune în *Moromeţii,* Marin Preda răspundea:

Adevărate sunt sentimentele. Ficţiuni sunt împrejurările. […] În fond, abjecţia sau sublimul nu sunt suficiente prin ele însele ca să pună în mişcare imaginaţia şi inspiraţia unui scriitor. Scriind, totdeauna am admirat ceva, o creaţie preexistentă, care mi-a fermecat nu numai copilăria, ci şi maturitatea: eroul preferat, Moromete, care a existat în realitate, a fost tatăl meu. Acest sentiment a rămas stabil şi profund pentru toată viaţa, şi de aceea cruzimea, cât şi josnicia, omorurile şi spânzurările des întâlnite la Rebreanu şi la Sadoveanu, şi existente, de altfel, în viaţa ţăranilor, nu şi-au mai găsit loc în universul meu scăldat în lumina admiraţiei. În realitate, în amintire, îmi zac fapte de violenţă fără măsură şi chipuri întunecoase, infernale, dar până acum nu le-am găsit un sens. Poate că nici nu-l au?

1976

Este ecranizat romanul *Marele singuratic.*

1977

Reales vicepreşedinte al Uniunii Scriitorilor. Iese de sub tipar romanul memorialistic *Viaţa ca o prada* (Editura Albatros, Bucureşti), distins cu Premiul Uniunii Scriitorilor.

1978

Începe să scrie *Cel mai iubit dintre pământeni,* abandonând lucrul la *Delirul* într-un interviu din acelaşi an (realizat de Geo Şerban şi apărut în volumul *Timpul n-a mai avut răbdare,* 1981; reprodus în *Opere*, ed. cit., pp. 1177-1178),

Marin Preda îşi expunea „fascinaţia” pentru noul proiect:

Mă apropiu, am impresia, de sfârşitul unui roman pe care l-am început anul trecut: nu Delirul volumul doi, ci ceva din intenţia de a duce cititorul pe alt drum. Va fi un roman scris cu acel sentiment adesea întâlnit la scriitorii ajunşi la apogeul carierei lor, când îi copleşeşte ambiţia de a dezvălui întreaga lor experienţă. Pesemne, dintr-o nelinişte. Nu putem fi siguri dacă marile noastre proiecte aşezate şi gândite calm, în care ceea ce ai acumulat se exprimă pe spaţii bine organizate, se împlinesc în totalitate. Ar însemna să te crezi mereu ca la treizeci de ani, când ai tot timpul în faţă. Poate că nu mă înşel dacă afirm că este un roman în care vreau să spun totul […]

1980

Candidează pentru un loc în Marea Adunare Naţională. Apare ultimul roman al lui Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni* (Editura Cartea Românească, Bucureşti), excepţional primit de public şi de critică.

La 16 mai, Marin Preda se stinge din viaţă la Mogoşoaia. Este înmormântat la Cimitirul Bellu din Bucureşti.

La două decenii de la moartea scriitorului, academicianul Eugen Simion, dedicat şi pasionat exeget al operei lui Marin Preda, mărturisea:

„M-am bucurat de prietenia lui Preda mulţi ani, dar mai puternică şi mai complexă a fost, cred, prietenia mea faţă de el. Am venit relativ târziu în cercul său de prieteni (ştiu precis când: în 1967, după apariţia volumului al doilea din Moromeţii) şi, de atunci, nu l-am părăsit până la moartea scriitorului (1980). Am avut şi am încă prieteni buni din viaţa literară, cu unii dintre ei am copilărit (Nichita Stănescu), cu alţii am debutat împreună şi, ca să zic o vorbă mare, am militat împreună pentru aceleaşi idei (Lucian Raicu,

Valeriu Cristea), în fine, pe Marin Sorescu l-am descoperit după debutul lui şi, tot aşa, am avut cu el până la sfârşit o relaţie puternică de prietenie şi iubire spirituală. Cu Fănuş Neagu vorbesc la telefon în fiecare dimineaţă, ne supărăm cam de două ori pe an, apoi ne împăcăm şi o luăm, bucuroşi, de la capăt… Pentru Marin Preda am nutrit şi nutresc încă, la peste douăzeci de ani de la moartea lui, un sentiment special în care intră, pe lângă afecţiune, stimă, iubire intelectuală, o puternică pasiune comună. Pe Preda l-am înţeles mai mult decât pe alţii, în Preda am avut cea mai mare încredere, în primul rând ca scriitor: am avut de la început impresia că el îşi asumă, în vremuri grele, nu sarcina lumii – cum zic filosofii existenţialişti –, ci sarcina umanului şi, totodată, sarcina literaturii române. Semnase şi el, ca şi Thomas Mann, un contract cu umanul şi ţin să spun că şi-a achitat nota de plată. Chiar dacă n-a avut parte de o viaţă prea lungă… întâlnirea cu el a fost pentru mine un mare noroc Pentru mine, ca individ, şi pentru opera mea critică… Am scris la moartea scriitorului că merită să fii critic literar într-o literatură în care există Marin Preda… Cred şi azi acelaşi lucru."

În alcătuirea acestui tabel cronologic, am coroborat sursele: Marin Preda, Opere, ediţie îngrijita de Victor Crăciun, prefaţă de Eugen Simion, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2002-2003, vol. I-IV; Marin Preda, Viaţa ca o pradă, prefaţă şi *curriculum vitae* de Nicolae Bârna, Editura Gramar, 1999.

PREFAŢĂ

RECITIND IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

Am în faţă un exemplar din *Imposibila întoarcere*, prima ediţie, cu o dedicaţie de la autor datată *august 1971*. Faptul mă duce cu gândul la împrejurările în care a apărut această carte a lui Marin Preda. Istoricul literar trebuie să le ia în considerare ca şi, de altfel, oricare cititor de astăzi al cărţii. Cine le ignoră nu cred că o va înţelege în toate semnificaţiile ei. Şi nici nu-şi va putea explica marele ecou pe care l-a avut în epocă. În mediile scriitoriceşti şi dincolo de ele, în publicul larg.

Împrejurările la care mă refer au fost generate de schimbarea bruscă a politicii culturale a partidului comunist, intervenită în vara lui 1971. Este anul în care apărea această carte a lui Marin Preda, cuprinzând eseuri şi articole publicate mai înainte prin reviste. Dar este şi anul în care apăreau sinistrele *Teze din iulie* ale lui N. Ceauşescu, pe neaşteptate, contrazicând tot cursul evoluţiei culturale de până atunci. Fuseseră câţiva ani de liberalizare benefică, în spaţiul artelor, al literaturii, pornită de prin 1964-1965 de regimul Dej, ca una din formele desovietizării. Ceauşescu a continuat o vreme ce începuse predecesorul său, până ce s-a văzut stăpân absolut pe putere. Incitat de revoluţia culturală chineză, dar mai ales îndemnat de propriile-i convingeri adânci,

dictatorul s-a hotărât, în 1971, să schimbe linia de până atunci din cultură, revenind, cu un mic adaos de colorit naţional, la orientarea din anii '50, la sloganuri care-i merseseră cândva la inimă. *Tezele* ne întorceau astfel la „spiritul patriotic, revoluţionar", la combaterea „manifestărilor de cosmopolitism", a „diferitelor mode artistice împrumutate din lumea capitalistă", la respingerea misticismului, a idealismului, a estetismului, toate prevăzute într-un document oficial, într-o tablă de legi care nu admitea scutiri sau abateri.

Apariţia intempestivă a *Tezelor din iulie* a stârnit contrariere şi nu doar atât. Toţi se întrebau ce se urmăreşte? Revenirea la practicile detestabile de odinioară de care abia scăpaserăm, la dogme, la realismul socialist? Pentru prima oară ceva ce hotărâse Ceauşescu era primit cu dezaprobare deloc discretă. Lumea se agita mai cu seamă în instituţiile culturale, prin redacţii. Se discuta pe coridoarele de la Casa Scânteii, în birouri, pe scări şi în lifturi, oriunde. S-au repezit desigur să elogieze *Tezele* oportunişti previzibili, frustraţii epocii de liberalizare, dar părerea lor nu-l interesa pe Ceauşescu. O ştia dinainte. Ceilalţi însă ce spuneau? Ca să afle, probabil, a convocat în toamnă la CE un grup destul de mare de scriitori, membri în conducerea Uniunii, şefi de reviste, de edituri, cerându-le să-şi spună părerea despre *Teze.* A fost rândul lui să fie contrariat. Stancu, Bogza, Jebeleanu, Fulga, Baconsky, Marin Preda şi încă alţii care nu erau oarecine, din moment ce fuseseră convocaţi acolo, au făcut tot felul de observaţii, au spus că nu prea înţeleg ce se vrea, au fost critici în esenţă cu *Tezele, o* neprevăzută ieşire din ritualul unor astfel de „consfătuiri". Ceauşescu nu avea de ce să fie mulţumit. Şi nici nu a fost.

Despre cum a reacţionat în acel moment Marin Preda se spune ceva în plus. Că ar fi mers după acea întâlnire în audienţă specială la Ceauşescu şi

i-ar fi declarat că, dacă e vorba să se reintroducă realismul socialist, el, Marin Preda, se sinucide.

Gestul acesta, spectaculos-dramatic, nu era în firea lui Marin Preda să-l facă şi nici nu cred să-l fi făcut. E mai degrabă o legendă, una care spune însă ceva despre felul în care era văzut Preda de contemporani: ca un mare scriitor al timpului, dar şi ca un reper al comportării demne, ca un factor de conştiinţă, ca un model, spre a vorbi în limbajul zilei de azi. Dacă a făcut sau nu, în faţa lui Ceauşescu, acea declaraţie patetică, ultimativă, e mai puţin important decât faptul că, simbolic, ea i se atribuie.

Întreg spiritul *Imposibilei întoarceri* face de altfel plauzibilă legenda ameninţării cu sinuciderea, o „confirmă". Unii cititori de mai târziu au ţinut să vadă în chiar titlul cărţii lui Marin Preda o trimitere polemică la *Tezele din iulie* care preconizau, siluind istoria, o întoarcere din drum „imposibilă", adică de neacceptat.

Scrisă mai înainte de a se fi ivit *Tezele*, cartea nu avea cum să trimită la ele prin titlu, dar putea să le presimtă ca fenomen. Să avertizeze, să pună în gardă. Să prevină asupra resuscitării forţelor întunecate ale dogmatismului. Şi o şi face atunci când Marin Preda vorbeşte despre activarea „spiritului primar agresiv", acea „stihie care apare în timpul unor intense frământări sociale şi care tinde să conteste valorile spiritului". „Fenomenul l-am cunoscut şi noi – îşi aminteşte autorul *Moromeţilor* – într-o cultură încă departe de a-şi fi atins apogeul. Valorile, de asemenea, au fost supuse unui tir neslăbit, timp de un deceniu, şi au fost aduşi la judecată scriitori clasici şi contemporani care n-au înţeles cutare ridicare a ţăranilor sau cutare manifest muncitoresc." Lucruri de felul acestora se petrecuseră nu foarte de mult, ci înainte cu vreo câţiva ani de momentul în care Preda le evoca, în deceniul pe care tot el îl numise „obsedant". Însă s-ar putea petrece şi mâine, ni se

sugerează, dacă nu deja se petreceau. Eram în preziua *Tezelor.*

Primele două texte din carte: *Reflecţii asupra prezentului*, *Reflecţii asupra viitorului*. Trecutul este scos din ecuaţie? Nicidecum, dar este vizat mai cu seamă ca element de contrast şi de raportare pedagogică. Să ni-l amintim pentru a trage învăţăminte. Problema lumii acelui timp, a timpului în care Marin Preda îşi redacta textele din *Imposibila întoarcere*, sub impulsul micii liberalizări ce avea să fie întreruptă de *Teze*, era de a nu repeta ce fusese rău în trecut, de a nu uita acel rău, experienţele distrugătoare ale trecutului, producătoare de atâtea suferinţe şi victime. Fuseseră prea multe. „Revoluţia franceză, ne spune Preda, e un poem idilic faţă de ceea ce s-a petrecut cu noi în numai cincizeci de ani. Şi copiii sau nepoţii generaţiilor actuale nu mai au dreptul să ia cunoştinţă cu ironie de temerile şi neliniştile noastre.”

Mesajul cărţii, cu putere subliniat, este aşadar acela de a nu repeta, sub alte forme sau la fel, ce a fost rău în istoria noastră recentă, ce a fost distrugător, inuman, oribil, ceva ce încă ne pândeşte. Reflecţiile asupra prezentului şi viitorului implică această raportare mefientă la un trecut încărcat de prea mult rău, chiar dacă întoarcerea în exact acelaşi punct al istoriei nu este de conceput.

Dar numai răul este de văzut când privim în urmă, numai actele distrugătoare şi ameninţarea că acestea s-ar putea repeta? Nu sunt de văzut în trecut şi întruchipări ale binelui, soluţii şi forme de existenţă care au protejat valorile, inteligenţa, spiritul de cooperare umană şi de dreptate, legea morală?

Sunt de văzut şi acestea şi nu se va mira nimeni că Marin Preda le-a proiectat pe toate în cuprinsul lumii ţărăneşti clasice de care fusese legat prin destin. Atât că aceasta dispărea, aproape dispăruse.

Cu atât mai mult va deplânge Preda în paginile cărţii dislocarea şi prăbuşirea acelei umanităţi, cu figurile şi instituţiile ei, un proces care exemplifică în chipul cel mai concludent marea temă tragică a imposibilei întoarceri. Nimic nu mai era, nimic nu mai putea fi cum a fost într-o lume asupra căreia se abătuse un cataclism istoric. Inflexiunile elegiace sunt de înţeles, dar şi accentele de sarcasm, de revoltă şi dezolare:

„Aş putea să spun că această poiană există încă şi că «liberalii» mei care mi-au încântat copilăria trăiesc şi astăzi şi sunt cooperatori. Mulţi dintre ei chiar trăiesc şi sunt cooperatori.

Dar pentru mine ei toţi nu mai sunt şi nici nu-i mai recunosc atunci când îi caut şi încerc să stau de vorbă cu ei. Poiana este un loc care parcă şi-a micşorat dimensiunile, poliţa fierăriei lui Iocan a dispărut, caii care erau aduşi acolo să fie potcoviţi au fost omorâţi cu ciomegele în curtea cooperativei, au fost daţi la porci, deoarece, după cum mi s-a spus, «consumau mult». Cu alte cuvinte, nu-şi mai aveau rostul lor în lumea ţărănească, mâncau fără să muncească."

Cititorul va lua act de bogăţia acestei cărţi de eseuri care adună în jurul marii teme a raporturilor cu timpul şi a *imposibilei întoarceri* nenumărate consideraţii privind societatea românească postbelică, destinul scriitorului în noua lume, mărturisiri ale autorului despre propriul scris şi despre propriile personaje, observaţii despre polemică, despre tema povestitorului, despre „făcătorii de cuvinte", despre „neobosita inventivitate a tipului infect", despre creaţie şi morală, despre actualitatea lui Caragiale, despre ce vom citi mâine. Şi nu în ultimul rând despre felul în care scriitorii români aduc un răspuns la întrebarea „ce este omul?" De la Creangă la Matei Caragiale, scriitorii români au ţinut să aducă un răspuns la această întrebare, ceea ce înseamnă, socoteşte Marin Preda, „că nu avem o literatură

mică”. Pentru Eminescu „omul e o fiinţă însetată de iubire şi nemurire. Sfârşitul său e totdeauna tragic”. La Sadoveanu „omul apare singur în mijlocul naturii, ca fiinţă umilă”. Pentru Caragiale omul „e un comediant al prostiei”. Bacovia ni-l înfăţişează „strivit de ploi putrede şi de amurguri violete”, iar Arghezi „ni-l arată încătuşat în lupta cu sine, încercând să se definească prin cuvânt”. Pentru Rebreanu, în fine, omul ar fi „o fiinţă slabă, strivită de marile structuri în criză”.

Dar la Marin Preda? încerc să formulez un răspuns în spiritul rezolut şi contras în care el însuşi formulează pentru marii scriitori amintiţi. Aşadar: la Marin Preda omul e o fiinţă disputată lăuntric între acţiune şi contemplare, înclinând către a doua atitudine, dacă e să ne raportăm la Ilie Moromete, eroul său literar cel mai proeminent. Sau la echivalentul său din viaţa reală, care e tatăl scriitorului, evocat în *Imposibila întoarcere* în termeni care odată mai mult ni-l fac de neuitat: „Dar mai sunt printre noi, românii, o categorie de oameni care sunt chiar aşa cum îi vrea poetul, contemplativi… Tatăl meu era un astfel de om. Ar fi putut să stea pe prispa scăldată în soare, dacă nu s-ar fi lăsat noaptea, nu ore, ci zile întregi, spectacolul lumii, atât cât se vedea de pe prispa lui, fiindu-i absolut suficient ca să-l uimească şi să-l încânte fără slăbire (…) din contemplarea lui s-a născut gândirea lui originală, care atrăgea şi fermeca lumea…”

Gabriel DIMISIANU

FLORIN MUGUR ÎN DIALOG CU MARIN PREDA

Florin Mugur: În *Imposibila întoarcere* se vorbeşte despre dispariţia unei categorii sociale (sau despre modificarea ei radicală) şi despre faptul că revenirea la cele ce au fost nu mai e cu putinţă. Deci, piere ţărănimea tradiţională. Dar ţăranul, omul care a fost cândva reprezentantul acestei categorii, nu moare, ci devine altceva. Ce devine? Eram, prin 1962, profesor de limba română într-un sat din fosta regiune Argeş, la vreo douăzeci de kilometri de locul în care v-aţi născut. Ceea ce vedeam eu atunci, cu ochii mei de orăşean, nu mi se părea uşor de înţeles. Dansau mirese de nailon, dădeau porunci naşi cu tranzistoare la gât, visul cel mai fierbinte al elevilor mei era să devină şoferi. Mai bine de jumătate din populaţia satului lucra la schela petroliferă din apropiere, iar de muncile câmpului se ocupa în timpul liber. Problema pâinii, a grâului şi a porumbului nu era nici pe departe cea mai importantă dintre problemele care o preocupau. Oricum, oamenii nu o duceau rău; dimpotrivă, condiţiile materiale ale vieţii lor erau mulţumitoare. Dumneavoastră, în *Moromeţii*, în *Imposibila întoarcere*, în *Marele singuratic* sunteţi poetul unei grandioase dispariţii. Al unei morţi. Moare ţărănimea tradiţională, reprezentată prin Ilie Moromete şi nu numai prin el. Altceva apare în loc şi nu o dată acest „altceva” are o înfăţişare deconcertantă. E o tragedie sau o tragicomedie?

Sunteţi poetul unei tragedii sau al unei tragicomedii?

Marin Preda: Eu nu mă gândesc niciodată decât la ceea ce am cunoscut şi la ceea ce am trăit direct. Consider că numai asta are valoare. Ceea ce au trăit alţii are valoare numai pentru ei. Nu mă gândesc decât la tatăl meu şi la felul cum şi-a sfârşit viaţa, în zilele noastre. După el, pentru mine nu mai e nimic. Dacă după el urmează, în lumea lui, o tragedie sau o tragicomedie, asta este o întrebare la care trebuie să răspundă alţii, cei care au trăit acest „după" la faţa locului, acolo unde există mirese tinere cu miri tineri. Dintre ei trebuie să iasă scriitorul care să le cânte viaţa, să le înfăţişeze obiceiurile. Să arate el ce fel de haine au, ce încălţări, ce poartă pe cap, pălării sau băşti mici care nu se deosebesc de forma capului. Să spună dacă se duc la casa miresei cu acele băşti cu care i-am văzut eu în ultimii ani, sau se duc cu capul gol, cu părul liber, dacă miresele sunt sau nu de nailon şi dacă petrecerea care are loc este o petrecere adevărată, unică pentru cei doi, sau o petrecere în care musafirii trebuie să bage mâna în buzunar, să scoată bani, să plătească. Pentru mine, toate aceste împrejurări nu mai au nicio semnificaţie. Şi nici nu sunt cel chemat să le găsească înţelesul. Un scriitor nu poate cunoaşte decât o singură viaţă, un singur destin, destinul unei clase sau al unei categorii sociale mai restrânse. Încercarea lui de a afla mai multe, dincolo de ceea ce a trăit şi a cunoscut, este, cred eu, foarte riscantă. Nu ştiu ce lume se naşte. Este o lume mai bună? Este o lume în pragul unei noi civilizaţii, al unor noi orizonturi? Asta rămâne să vedem. Cei care se uită înapoi văd totdeauna cu ochi răi prezentul? În ce priveşte viaţa ţăranilor, eu m-am uitat deseori înapoi. Se poate afirma că nu văd bine prezentul ţăranilor? Iată, de pildă, acum s-a făcut toamnă, frunzele galbene au început să

cadă peste oraşul nostru şi deodată, în luna octombrie, au venit ploile. Nişte ploi pe care nu le aştepta nimeni. Octombrie, de obicei, e o lună frumoasă, atât pentru orăşeni, cât şi pentru ţărani, o lună în care cerul rămâne senin, iar melancolia toamnei se întinde liniştită pe parcuri şi pe străzile cu castani, prin crângurile aşezărilor de oraşe şi de sate. Şi totuşi, în acest an au venit peste noi ploile. Nesfârşite, exasperante, mai rău decât bacoviene, ploi care te fac să auzi materia plângând şi-ţi dau sentimentul că tot ceea ce noi, oamenii, am construit este atins de umezeală şi se poate prăbuşi. În timpurile noastre, întreaga economie este supusă presiunii necesităţilor unei populaţii care trebuie hrănită şi care trebuie îmbrăcată şi încălzită. Alarma se dă imediat. Ce facem cu porumbul, ce facem cu cartofii, ce facem cu producţia agricolă, de care depinde hrana noastră şi a copiilor noştri? Ca odinioară, pe vremea lui Caragiale, orăşeanul este neliniştit, dar nu la modul în care ia cunoştinţă de situaţie Nae, din schiţa cunoscută: „Ce recoltă, nene, ce recoltă? Dumneata n-ai văzut rapiţa? (…) Apoi vezi!… Rapiţa, moft!” Nu, neliniştea noastră e mai concretă şi mai dramatică. Ştim, fiecare dintre noi, că soarta porumbului nu este o glumă şi că există ceva care nu e în regulă, care nu merge bine, dacă, în urma unor asemenea calamităţi, nici porumbul şi nici celelalte produse de toamnă nu pot fi culese de către cooperativele agricole. Nu putem sta liniştiţi în casele noastre, atâta vreme cât ştim că porumbul zace sub ploaie, în noroi. Plecăm la ţară şi intrăm în realitatea ţărănească, pentru că suntem surprinşi şi puşi în aceeaşi situaţie toţi, orăşeni şi locuitori ai satelor. Şi nu îi putem înţelege pe cei care stau cu mâinile în şolduri, în pragul caselor lor ţărăneşti, se uită la noi şi râd, când venim să le culegem porumbul. Cine sunt ăştia care râd? Din ce trăiesc? Te uiţi la casele lor, sunt spaţioase, au grădini mari, curţi întinse. Sunt case cu coloane,

făcute după un stil luat Dumnezeu ştie de unde şi adus acolo la ţară, ca şi când fiecare casă ar fi un fel de cămin cultural sau, ştiu eu, vreo primărie. Da, probabil că modelul lor sunt primăriile! Uliţe întregi cu primării, una lângă alta. Sunt oameni care lucrează şi îşi câştigă existenţa tot pe seama oraşului, undeva pe un şantier sau într-un combinat. Se întorc sâmbătă dimineaţa acasă, în sânul familiei, al unei familii care adesea are copii mari. Aceşti copii stau şi învaţă liniştiţi (şi nu ca pe vremea când eram eu de vârsta lor şi trebuia să mă duc să muncesc la seceră şi la sapă), în timp ce elevi de aceeaşi vârstă cu ei, locuind la oraş, sunt aduşi să culeagă porumbul şi cartoful. Ce-o fi de râs în această acţiune? De ce-or fi râzând aceşti oameni care nu mai sunt ţărani, dar locuiesc totuşi la ţară? E o întrebare la care ar trebui să răspundem. Se pare că există o lege care apără şi care pune la adăpost situaţia acestor locuitori ai satelor. E nevoie de ei, sunt angajaţi undeva, îşi câştigă existenţa prin uzinele şi şantierele deschise de noi. Lucrează acolo şi puţin le pasă de pământul de unde au plecat. Aicea se ridică un semn de întrebare: de ce depinde bunăstarea noastră? Desigur, şi de faptul că se fabrică, la Turnu-Măgurele sau mai ştiu eu în care parte, produse chimice. Sau de faptul că există produse metalurgice, textile, şi celelalte. Dar ne aduc nouă direct, nemijlocit, produsele astea, carnea şi pâinea zilnică? Putem noi, din pricina acestor produse, să ne uităm cu dispreţ la porumb? La porumbul care hrăneşte vitele şi stă la baza întregii producţii alimentare şi industrii alimentare… De aci, necesitatea acelui echilibru, despre care se vorbeşte mereu, între industrie şi agricultură. Se pare că asemenea activitate neînsemnată şi neglorioasă, cum ar fi cultivarea pământului, continuă să rămână una esenţială pentru noi şi sunt destui oameni care se ocupă de ea cu însufleţire şi cu pricepere. Ce facem fără asta? Pentru ce ne

zbatem, dacă porumbul zace în noroi? De ce oamenii care trebuie să pună mâna să culeagă porumbul şi tot ceea ce ne dă pământul pleacă şi sunt lăsaţi să plece nu ştiu unde; ca să producă ce? Ca să umple artificial oraşele şi să stea la cozi pentru un kilogram de carne? Unde au ajuns aceşti oameni? Ce l-a putut aduce pe un fost ţăran în situaţia pe care am citat-o: să stea cu mâinile în buzunare la poarta lui şi să se uite râzând la orăşenii care vin să culeagă roadele câmpului? Este un lucru paradoxal, care trebuie să dea de gândit economiştilor şi sociologilor. De altfel, dintre oamenii ăştia care râd aşa cum râd au ieşit şi definiţii ale altor categorii sociale. Ce sunt studenţii? Ei bine, după părerea acestor oameni peste măsură de veseli, studenţii sunt nişte cetăţeni pe care ţăranii îi ajută ia strângerea recoltei. Atunci, întreb eu, ce sunt ţăranii? Ar fi trist să spunem că sunt acei cetăţeni care stau pe marginea drumurilor şi râd de orăşenii care vin să-i ajute. Se ştie că munca agricolă nu mai cere azi atâta mână de lucru, de când s-a mecanizat cultivarea pământului. Deci o mulţime de ţărani vin la oraşe să lucreze în industrie şi în construcţii. Dar în utilizarea lor oare nu s-au produs excese? Nu ne putem dispensa de o parte din ei, cu folos şi pentru industrie şi pentru agricultură? Nu-i putem trimite înapoi în vilele lor de la ţară, pentru ca, împreună cu nevestele şi copiii lor, să ajute la strângerea porumbului? N-ar fi mai normal?

Florin MUGUR, *Convorbiri cu Marin Preda*,
Editura Albatros, Bucureşti, 1973, pp. 209-214

REFERINŢE CRITICE

Fiecare rând aşternut pe hârtie stabileşte nivelul creaţiei unui scriitor. El reprezintă, ca să spunem astfel, suprafaţa momentană a operei, a cărei adâncime ea ne-o indică sau, cel puţin, ne lasă să o bănuim. Ultima frază scrisă e purtată ca un val de masa celorlalte: şocul e în funcţie de energia continuă a întregului. În acest fel se explică, probabil, impresia deosebit de puternică pe care *Imposibila întoarcere* de Marin Preda ne-o face: lectura ei e „susţinută" de întreaga operă a scriitorului. *Imposibila întoarcere* e scrisă cu aceeaşi mână de maestru care ne-a dat rând pe rând *Desfăşurarea, Moromeţii*, *Friguri, Intrusul*. O recunoaştem după densitatea, substanţa, bogăţia neobişnuită a textului. De alte cărţi scrise în acelaşi gen (dacă „genul" acesta nu e cumva numai al lui Marin Preda), *Imposibila întoarcere* se deosebeşte ca un corp greu de altul inconsistent şi uşor. *Imposibila întoarcere* e o carte de meditaţii, sau, dacă vreţi, de impresii. Dar „impresiile" sunt ale unui scriitor ca Marin Preda. Puterea de observaţie a autorului absoarbe din vârtejul cotidianului date, întâmplări, împrejurări ce scapă de regulă unor forţe centripete mai mici, atenţia sa, am spune, „extractivă" reţine din zgura zilnică evenimente strălucitoare de semnificaţii. Ce conţine acest volum? Tot ceea ce viaţa poate să ofere ca subiect unei priviri ce ştie să scruteze. Meditaţii sociale, politice, filosofice şi cu privire la artă, amintiri inedite, „mărturisiri" preţioase pentru cercetătorul operei scriitorului, note de lectură ce pot stârni invidie oricărui critic (dintre ele se

remarcă în chip deosebit cele referitoare la Sadoveanu şi Kafka), excelente portrete de personaje ce scot parcă literalmente capul nu dintr-un simplu „desen”, ci dintr-o naraţiune de sute de pagini (în primul rând cel al veşnic încrâncenatului prieten din copilărie sau cel al *Bătrânului învăţător*). Fără nicio exagerare se poate afirma că în această carte Marin Preda e mai estetician decât esteticienii, mai filosof decât filosofii sau mai reporter (când vrea să fie) decât reporterii. […]

Imposibila întoarcere este o carte de conştiinţă şi de idei. De conştiinţă, nu numai în sens moral şi civic, ci şi în acela de bogăţie a trăirii, de atotcuprindere, de lărgime a orizontului. De idei, nu atât în sens teoretic, speculativ şi abstract, ci ca profunzime a gândirii, ca meditaţie originală, proprie, ca rod al unei ample experienţe lăuntrice. Dincolo de anecdotele şi întâmplările pe care scriitorul le povesteşte cu aerul că se limitează la ele (cursă în care unii au căzut cu naivitate), simţim densitatea gândirii. Nu cunosc în literatura română de după război o carte cu o mai mare încărcătura de idei, mai inteligentă, mai profundă, mai plină de bun-simţ şi mai lucidă decât *Imposibila întoarcere.* Apariţia ei era o necesitate.

Valeriu CRISTEA, „Marin Preda, Imposibila întoarcere”,
în *Argeş,* Nr. 12, 1971

Atâta gravitate şi poezie lucidă (căci, hotărât lucru, există şi un lirism al luciditătii, un lirism ce nu întreţine „mituri”, poate cel mai autentic şi mai convingător dintre toate) se desprinde din eseuri-le-confesiuni ale lui Marin Preda, încât e inutil să ne mai ascundem după vălul străveziu al pedanteriei. De altfel, şi însemnările de faţă ale scriitorului, cât şi literatura sa propriu-zisă impun o anumită dificultate comentatorului: aceasta se află mai ales în alegerea tonului. Entuziasmul ce stă, alături de

receptivitate, la baza procesului critic – critica nu poale fi înfăptuită de persoane blazate, ce nu mai au să ne comunice nimic, în afară de propria lor acrimonie – se cere de astă dată sever cenzurat. Dincolo pândesc ochi necruţători care nu şi-ar permite să treacă prea repede peste efuziunile necontrolate, peste „delirul de idei", ba, mai mult, ar transforma, până la urmă, „sancţiunea", iritaţia de moment într-o voluptate estetică. Cineva găsea, foarte nimerit, că criticul, în faţa operei lui Marin Preda, s-ar putea trezi, fără să-şi dea seama, în postura agentului fiscal faţă de Moromete. Situaţia ce, trebuie să recunoaştem, nu e tocmai convenabilă, nu e uşor de traversat, oricât stoicism ne-ar anima fiinţa interioară în pornirile cele mai constante, cele mai fidele nouă. Că este aşa nu mai trebuie pus la îndoială. În definitiv, de ce să nu dăm crezare operei! Critica onomatopeică şi interjecţională este exclusă, deci, în cazul operei lui Marin Preda.

Pe ce teme ni se confesează Marin Preda (pentru că povestind despre alţii, oricâte frâne ar pune afectului, scriitorul, în cele din urmă, ni se confesează)? Poate ne-ar ajuta o simplă operaţie de inventariere. În orice caz, scriitorul nu uită că este fiu al secolului XX, cel mai ingrat secol, în care, pe parcursul a câtorva decenii, au avut loc două războaie mondiale, faţă de ale căror abominabile crime ceea ce s-a întâmplat în timpul Revoluţiei franceze ne apare astăzi ca un „poem idilic". Trăim într-un veac în care avantajul ştiinţei, şi implicit al „maşinismului", ameninţă înlocuirea vechilor valori morale, ce au ţinut trează fiinţa umană de-a lungul milenarei ei existenţe, cu altele noi, ca *eficacitatea, randamentul, utilitarismul, reuşita materiala, consumul* etc., ca urmare a substituirii vechii culturi de tip umanist cu una de tip tehnicist. Vom fi suficient de înţelepţi ca inventând maşini să ştim să le şi dispreţuim, în acelaşi timp, producând o opulenţă nemaiîntâlnită până acum de bunuri de

larg consum, de alimente, să „ţinem dietă”, umplându-ne garderoba cu haine, „să ne îmbrăcam modest”, pentru a nu sfărâmă echilibrul dintre „raţiune” şi „instinct”, care ne ţine în picioare de mii de ani? Iată un mare semn de întrebare! […]

Unghiul cel mai valoros din care ni se relevă această culegere de însemnări este, însă, acela al unei *estetici aplicate* şi, sperăm, nu aici, la câteva intervenţii înregistrate, deocamdată, în presa literară, recenzii mai mult de întâmpinare, se vor opri comentariile la *Imposibila întoarcere.* Avem la îndemână mărturisirile despre artă, despre propriile-i căutări şi nelinişti creatoare, ale unuia dintre marii prozatori, mărturisiri ce sunt mai importante – istoria literară a demonstrat-o – decât multe tratate de estetică. Părerile creatorilor de marcă au pus de multe ori în umbră pe acelea ale esteticienilor de profesie. Cum vede Marin Preda literatura română? Care este părerea lui despre romanul românesc? Iată un lucru preţios pentru critic. Aceste păreri sunt cu atât mai interesante, aduc cu atât mai mult spor în cunoaşterea prozatorului însuşi, cu cât el se delimitează cu orgoliu de înaintaşi sau de contemporani (vezi observaţiile aduse chiar romanelor lui G. Călinescu), cu cât îşi exprimă mai răspicat opţiunile, cât şi respingerile. Una dintre opoziţiile estetice aduse frecvent în discuţie de către Marin Preda este aceea dintre realism şi evazionism.

Scriitorul evazionist este, după Marin Preda, acela care abdică, în primul rând, de la comandamentele lucidităţii: nu atât „fuga din real” e condamnabilă, cât neînţelegerea realităţii. Un scriitor care se ocupă insistent de realitate, o descrie în amănunţime, mergând până la copia fidelă, dar nu o înţelege, nu-i descifrează adevăratele semnificaţii, este la fel de evazionist, sau şi mai evazionist decât un altul „fantast”, care nu se ocupă deliberat de ea. Acest sens al

evazionismului vrea să-l pună, în special, în evidenţă Marin Preda. […]

Pornind de la Sadoveanu, de la întrebarea fertilă pe care o ridică acest maestru neîntrecut al descrierilor de natură asupra Omului, Marin Preda trece la un lung excurs prin întreaga literatură română, concluzionând liniştitor: „Nu avem o literatură mică". Ce trebuie atunci sa facem, ce trebuie să întreprindem ca să devină cunoscută, difuzată peste hotare, integrată în circuitul universal? Sau mai bine zis ce ne lipseşte? Ne lipseşte un doctor Meyer, „încăpăţânat, îndârjit, agresiv şi entuziast" care să pună „întrebări-ciocan", „cu care să nu înceteze să izbească în capetele indiferente ale opiniei europene". *Cunoaşteţi literatura româna?* — ar trebui să fie întrebarea cu obstinaţie pusă conştiinţei critice europene. Ce mai impune în chip hotărâtor în această carte este *dignitatea intelectuală* a autorului ei, de la care ar avea de învăţat mulţi dintre confraţi. Scrisă într-o limbă extrem de accesibilă, mergând până la a se adresa tuturor categoriilor de cititori, fără să coboare, însă, astfel, intelectualiceşte discuţia, culegerea de eseuri a lui Marin Preda îşi explică, în felul acesta, şi fulgerătorul ei succes de librărie. O literatură care numără în rândurile ei pe Marin Preda nu mai e cazul să-şi facă inutile complexe de inferioritate.

Ov. GHIDIRMIC, *Sub semnul fertil al întrebărilor,*
în *Ramuri*, Nr. 12, 1971

O contrazicere ciudată se poate observa în multe dintre comentariile consacrate prozei lui Marin Preda: autorul lui Moromete, ţăran inteligent şi cu filosofie a vieţii, ar fi un scriitor… fără idei. Ar exista, ni se spune, în nuvelele de debut, în întâiul roman, „creaţie", însă nu idei, ceea ce explică şi „eşecul" prozatorului în romanele ulterioare, când

s-a adresat mediului citadin şi intelectual. Lipsesc oare cu adevărat ideile în proza lui M. Preda? Chestiunea merită o clipă de atenţie. Adevărul mi se pare altul şi oarecum surprinzător: o idee găsim nu numai în *Intrusul*, roman citadin şi problematic, dar şi în schiţa *La câmp*; perspectiva intelectuală a autorului nu e cu nimic mai prejos când scrie despre Cocoşilă sau chiar despre Stroe şi Bilea, doi ciobani care comit un viol, decât când scrie despre doctorul Sârbu. Dacă este o diferenţă între unele şi altele, ea este tocmai de „creaţie". Lumea satului apare, cel puţin deocamdată, la Marin Preda, mai organică şi mai profundă decât lumea oraşului. Dugu, în cincisprezece pagini, e un personaj mai viu decât Surupăceanu în două sute cincizeci, Paţanghel, unul mai original, şi mai memorabil decât doamna Sorana. Şi nu intelectualitatea e în cauză, ci capacitatea prozatorului de a-şi vedea eroii în carne şi oase, în mediul lor de viaţă, şi nu doar în marile împrejurări ale existenţei, ci în gesturile lor cotidiene. Intrăm în misterul experienţei şi al creaţiei scriitorului. Nimeni nu poate spune de ce nu există, în *Risipitorii*, în *Intrusul*, o scenă la fel de tulburătoare ca reuniunile ţăranilor de la fierăria lui Iocan; nicio discuţie politică, oricât de pasionantă, în care sunt angajaţi oameni de carte, profesionişti ai ideii, nu întrece în autentic şi fineţe discuţia dintre Moromete, Cocoşilă şi ceilalţi. Diferenţă, inexplicabilă, de viaţă; nicidecum de idei. Fiindcă, în fond, ideile n-au lipsit niciodată lui M. Preda. Atunci? I-ar lipsi expresia intelectuală a sentimentelor…

Cum vine asta: „expresie intelectuală a sentimentelor"? mă întreb după ce am citit *Imposibila întoarcere* (Cartea românească, 1971), care adună mare parte din articolele publicate în ultimii ani de M. Preda, mai ales în *Luceafărul.* Şi simt că întrebarea mea sună a la Moromete, care are un stil al ideii. Despre un stil al ideii se cade să

discutăm în primul rând şi în publicistica lui Marin Preda, care induce în eroare prin candoarea lui, dar nu rămâne mai puţin net şi expresiv, adică intelectual. „Ia să vedem, ce e rău aici?”, se întreabă, de exemplu, publicistul, după ce-şi exprimă îndoiala cu privire la formula de viaţă a orăşeanului. Şi urmează un şir de răspunsuri foarte precise. Chipul acesta de a simula nedumerirea vine de la Moromete. Publicistul chiar se comportă uneori ca personajul său principal, de pildă intrând într-o expoziţie de sculptură pop şi amuzându-se grozav de „sperietorile de ciori” pe care le vedea; veselie sinceră şi în acelaşi timp unită cu ideea că arta mare şi-a tras totdeauna o rădăcină importantă din grotesc şi caricatural. Cineva, un prieten, critică „aberaţiile” expuse şi atunci scriitorul are o reacţie care nu se poate să nu ne amintească de cronicile lui Moromete: „Şi fiindcă eu continuam să fiu vesel şi să surâd, omul meu tăcu, mă privi pieziş câtva timp, aşteptând, şi pentru că probabil văzu că n-aveam de gând să renunţ la veselia mea şi să-i răspund, îmi întoarse spatele şi ieşi din expoziţie.” Stilul acesta, învăţat de autor de la eroul său, rezidă în inocenţa şi în emoţia ideii.

Autor şi personaj se întâlnesc într-o mare curiozitate şi desfătare a lucrului nou, interesant; mintea tresare şi se grăbeşte să profite de fiecare perspectivă deschisă în necunoscutul lumii. Problema ţăranului şi literatura, „ciudatele obiceiuri ale bucureştenilor” şi o reflecţie a lui Geo Bogza, spiritul primar agresiv şi confesiunile lui Galaction – acestea şi încă altele sunt prilejuri la fel de nimerite pentru inteligenţa scriitorului de a exercita, de a simţi gustul aventurii spirituale, aşa cum erau pentru Moromete un discurs în Parlament sau ce a zis Iorga, „cel care-avea doi creieri”, ţăranul Moromete este ceea ce se cheamă un om de idei. El are concepţie despre univers, cum zicea G. Călinescu despre eroii *Bietului Ioanide.* Iar limbajul lui este al unui intelectual, în

ciuda perfectei lui autenticităţi ţărăneşti. Nu altceva se întâmplă în cazul autorului însuşi, care simulează adesea gândirea şi limbajul eroului, făcându-şi din inocenţă un stil. El devine pe nesimţite „moromeţian", conştient însă de a se fi lăsat atras de farmecul intelectual al personajului său. Scriitorul începe să se asemene cu eroul său când îşi dă seama ca eroul, la rându-i, este în stare să-l exprime mai bine; devenind „moromeţian", M. Preda îl sileşte totodată pe Moromete să devină M. Preda.

Nicolae MANOLESCU, „Marin Preda. Imposibila întoarcere",
în *Contemporanul,* Nr. 34, 1971

Acum câtva timp am citit în *Luceafărul* că Marin Preda, susţinător al unei rubrici săptămânale, îşi întrerupe colaborarea întrucât lucrează la un roman. Păcat, mi-am spus, n-o să mai am bucuria pe care în fiecare sâmbătă autorul *Moromeţilor*, ca altădată G. Călinescu cu a sa cronică din *Contemporanul*, mi-o procura cu regularitate. Dar iată o recompensă, Editura Cartea Românească publică un elegant volum de peste două sute de pagini, *Imposibila întoarcere* de Marin Preda, reunind articolele de până mai ieri din *Luceafărul* cu alte câteva însemnări, tot mai recente.

Articolele lui Marin Preda, strânse laolaltă, capătă o nouă semnificaţie, sporită. Am văzut întotdeauna în scrisul lui Marin Preda prezenţa unei conştiinţe artistice, inteligenţa critică, meditaţia adâncă asupra faptelor şi capacitatea de a o exprima limpede, adesea cu umor, mai totdeauna cu o foarte subtilă ironie care mi se pare însuşirea sa esenţială şi ceea ce face fineţea literaturii lui. Am vorbit o dată de o anumită particularitate a spiritului lui Marin Preda, a eroilor lui, inventaţi, nu copiaţi de el după modelele reale, ca, între alţii,

acel Ilie Barbu din *Desfăşurarea* („consăteanul meu Ilie Barbu n-are, mărturiseşte scriitorul, în afară de nume, nicio legătură cu Ilie Barbu din nuvelă şi film") care, întrebat la Sfatul Popular al raionului despre autorul personajului de ficţiune omonim, a zis: „Tovarăşi: Marin Preda a fost un prăpădit, Trăiască Partidul Comunist!" – ulterior reclamând şi jumătate din drepturile băneşti cuvenite prozatorului şi scenaristului. Ilie Barbu este în nuvelă un ţăran sărac, umilit, care, pus în slujba de socotitor, recâştigă sentimentul demnităţii umane, nu chiar până a ajunge la mândrie, dar cei mai mulţi eroi ai lui Marin Preda practică discret sau pe faţă o simpatică fanfaronadă, ceea ce nu pune sub semnul întrebării isteţimea lor, ba, dimpotrivă, o atestă. Ironia este echivalentă cu detaşarea, cu distanţa faţă de obiect, necesară creaţiei impersonale, şi ea ţine totodată încordată atenţia cititorului care vede că autorul ţinteşte să evidenţieze ceea ce realmente interesează şi are haz. În *Imposibila întoarcere* (imposibila întoarcere la ceea ce e depăşit, perimat, stereotip), Marin Preda atrage subţire atenţia asupra unor metehne ale vieţii literare curente, destăinuind, uneori dramatic, ce înseamnă a fi scriitor profesionist, dedicat a dobândi certitudinea că nimeni n-ar mai putea să-ţi ia condeiul din mână.

Al. PIRU, „Certitudinea că nimeni n-ar putea să-ţi ia condeiul din mână",
în *Luceafărul,* Nr. 35,1971

În ciuda ironiei statornice şi a scepticismului uşor disimulat faţă de îndeletnicirea criticii şi a criticului, ce îmi aminteşte de atitudinea lui Moromete sigur şi de nepătruns dinaintea agentului fiscal venit să-l execute, Marin Preda are parte de o înaltă consideraţie. Nu este, desigur,

vorba de niciun fel de secret sau de tactică. Consemnăm apoi, pentru că avem posibilitatea să o facem din cauza apariţiei noastre târzii, uimitoarea primire festivă – pe alt plan, atât de justificată – a *Imposibilei întoarceri*. Cu toate protestele, Marin Preda se vede iubit de critici. Încă un semn că criticul, cu toată agresivitatea şi susceptibilitatea moştenite prin har, este sensibil nu la persoane, ci la valorile operei. Şi este oare atât de greu de spus că Marin Preda este unul dintre cei mai buni autori contemporani? Jena şi rezervele faţă de autorii în viaţă (manifestate cu atâta pudoare la unii, dar lipsind cu desăvârşire la alţii) nu-şi au aici locul, nu ar putea da naştere niciunui fenomen periculos de agresiune sau megalomanie: cel în cauză rămâne cu desăvârşire insensibil, caz rar în istoria literaturii noastre.

Literatura contemporană simte mai mult ca oricând nevoia unor piscuri stabile, a unor centre în jurul cărora să fie posibilă acţiunea de referinţă. Este bine să ne gândim că Marin Preda e unul dintre acestea. Discutată fie ca o carte de publicistică sau jurnal – prin ceea ce conţine ca eveniment şi confesiune – fie ca o carte de literatură cu unele implicaţii teoretice în care autorul se substituie celebrului Moromete prin măsura căruia judecă civilizaţia, fie prin ceea ce conţine ca anecdotică, *Imposibila întoarcere* este toate acestea laolaltă şi ceva mai mult, o partitură în care *tema povestitorului*, ce apare pentru prima dată, se amplifică punând toate celelalte motive în umbră. Ea se aşază rotund, într-o filosofie originală prin sistem ce-l indică pe Marin Preda drept unul din momentele importante ale spiritualităţii române.

Un aspect inedit îl constituie apariţia lui Marin Preda în ipostaza de călător într-o civilizaţie a cărţii încercând s-o definească şi să se autodefinească. „Romanul” unor romane sau jurnalul de creaţie aflat sub titlul de *Reflecţii*

risipite (cea de-a doua secţiune a cărţii) se alătură mai strâns ideii enunţate mai înainte. Căci, prin ce se defineşte la urma urmelor personalitatea unui scriitor? Opera reclamă şi alte lucruri, numai aparent colaterale: prieteniile, afinităţile spirituale stabilite dincolo de epoci şi graniţe. Nu-l vom mai putea discuta de acum înainte pe Marin Preda decât integrându-l unei familii în care locuiesc laolaltă Kafka, prozatorul la care admiră intuiţiile adânci şi puterea de tipizare, bunul prieten Sartre, cu care se pare că se înţelege cel mai bine, Călinescu, ce-i provoacă iritare poate din cauza unei asemănări prea adânci, isteţul ziarist american William Shirer, „cetăţeanul" greoi Günter Grass, şi lista se poate continua.

Am putea adăuga că opera îşi câştigă astfel încă un drept în plus la universalitate.

Mirela ROZNOVEANU, „Marin Preda. Imposibila întoarcere",
în *Tomis*, nr. 10, 1971

Descoperind America în satul românesc, Marin Preda trage aici o brazdă care rămâne a lui (şi după comasare) şi pe care – ne vine în minte o sugestie din Arghezi – caută să o ducă în cer.

Dezleagă astfel o lume de băştinaşi, nebănuită, pe care o varsă în literatură, ca pe un sac cu infinite, complicate şi nespus de subtile probleme.

Ultimul ţăran autentic, Moromete, încăput sub mersul inevitabil al timpului, care pietruieşte drumul mare, legând trainic satul de oraş, priveşte cu ironie situaţia, o înţelege, explicându-şi-o moromeţian. Pagina care te pune pe gânduri a acestei cărţi este cea închinată *imposibilei întoarceri*: a autorului la lumea sa, a lumii de azi la lumea care a fost.

Marin Preda, odată ieşit din roman şi povestire, propunându-şi să scrie nişte însemnări, se aşază pe

marginea şanţului şi se frământă. Iată cele mai autentice frământări *de scriitor*, spuse pe şleau.

Puzderia de sofisticaţi ne-a făcut să credem că literatura noastră nu mai are niciun fel de problemă, că ne-am afla în faţa vidului absolut. Aceşti firoscoşi sunt anulaţi odată cu rostirea primelor adevăruri.

Nu este o carte de eseuri, autorul nici nu şi-a propus asta. Intrăm de la primele pagini într-un laborator unde, spre deosebire de cărţile unor confraţi, nu întâlnim *toate* opiniile, ci una singură, a lui Marin Preda, care de fapt ne şi interesează.

Ce crede el despre ţărani, ce gândeşte despre Caragiale, Sadoveanu, Călinescu? (Nu subscriem însă la polemica prelungită cu George Călinescu. Proza acestuia nu i-a plăcut, dar, în ciuda acestei neplăceri, ea rămâne oricum o piatră fundamentală).

Nu am avut ocazia să vorbesc despre scrisul lui Marin Preda. Plin fiind de fiorii şi parfumul *Moromeţilor*, profit de apariţia acestor pagini, aproape un jurnal intim, spre a-l omagia, ca pe un clasic al nostru, tânăr.

Marin SORESCU, „Un jurnal intim?”,
în *Luceafărul*, Nr. 35, 1971

Cineva, un condei destul de subtil, încerca, în revista *Luceafărul,* să tempereze entuziasmul criticii în faţa cărţii *Imposibila întoarcere* de Marin Preda, vrând să sugereze că această carte de articole şi însemnări, care ne descoperă mai bine pe gânditorul şi pe estetul Marin Preda, n-ar fi decât un apendice explicativ al *Moromeţilor.* Că articolele, publicate vreme de un an în *Luceafărul* şi reunite acum în cartea citată, n-ar avea vreo altă valoare pentru autorul *Moromeţilor* şi al *Intrusului* decât aceea de a se explica pe sine şi „universul ţărănesc închis” pe care l-a creat şi la care s-ar

reduce de fapt… universul artistic al prozatorului, dat o dată pentru totdeauna şi confirmat de două articole din cartea *Imposibila întoarcere.* Ciudat mod de a înţelege o carte, oprindu-te la comentarea a două articole! Bizară optică, nevrând să vadă decât printr-o singură lentilă al cărei focar restrânge şi micşorează atâtea idei! Dar nu e nici prima, nici ultima bizarerie pe care o va provoca *Imposibila întoarcere.* Căci ni se pare firesc ca această carte, suprapopulată de idei contemporane, ticsită de gânduri şi de sensuri, de semnificaţii profunde, pe care scriitorul le extrage pornind de la suprafeţele cotidiene – răsfrângându-le în planul generalităţii – ni se pare firesc ca o asemenea carte să suscite interesul atâtor critici sau prozatori şi, mai ales, să dea naştere la opinii contradictorii. Cu atât mai mult cu cât părerile lui Marin Preda despre arta literară, despre menirea scriitorului român de ieri şi de azi, sau despre realism ori naturalism, despre conţinut şi formă în artă, despre angajarea artei contemporane să nu fie împărtăşite de unii, iar spaţiul polemic latent al acestei cărţi, bazată pe gândirea profundă şi pe experienţa îndelungată a unei naturi artistice de o rară înzestrare şi de un înalt civism, să nască atitudini polemice. Riscul de a stârni dezaprobări, pe care-l conţine o asemenea carte, este egalat doar de reala satisfacţie intelectuală pe care o poate da.

În ce ne priveşte, împărtăşim opinia criticului şi profesorului Al. Piru care (în *România literara*, nr. 38 din 16 IX, 1971) scria: „Este un volum pe care eu nu l-aş clasifica neapărat în categoria celor zise de publicistică, de multe ori, vai, biete invenţii gazetăreşti ocazionale, ci printre cărţile de probleme şi idei, de felul celor intitulate de André Gide *Pretextes* sau *Incidences*, de Paul Valéry *Varietés* sau *Regard sur le monde actuel et autres éssais,* ori de J.P. Sartre *Situations.* Natural, Marin Preda nu vrea să fie critic sau teoretician, deşi cred că nu-i lipsesc însuşirile şi intuiţiile în aceste

direcţii, intenţia lui e doar de a ne împărtăşi un număr de meditaţii asupra literaturii în genere, câteva consideraţii despre propria-i literatură şi un număr de reflecţii asupra condiţiei scriitorului."

Registrul tonal al cărţii *Imposibila întoarcere* este foarte cuprinzător şi nuanţat: de la tonul apropiat, de discuţie, al cuiva care te atrage în universul său de idei şi de preocupări, pe nesimţite, ademenindu-te cu o anecdotă hazlie sau bizară (căci nu e hazliu să afli cum un sătean din Siliştea scriitorului credea că i se cuvin şi lui drepturi de autor pentru nuvela şi filmul *Desfăşurarea*? şi nu e bizară întâmplarea tristă narată în *Compromisul cu ideile*?) la inevitabilul farmec al unor bucăţi intitulate neutru: *Un semn de întrebare*, *Ce ne spune Orion, Farmecul uitat al teatrului* etc., sau bucata care dă titlul volumului (titlu pentru care poate fi invidiat) *Imposibila întoarcere*, unde nu văd deloc regretul scriitorului pentru formele de viaţă „tradiţionale", aşa cum au vrut să vadă unii, ci mult mai mult chiar decât nostalgia în faţa scurgerii timpului, care destramă şi duce cu el, ca pe un drum cu sens unic, miracolul copilăriei – căci e vorba de „imposibila întoarcere" pe durata vieţii noastre, în sens proustian. Remarcabilă forţă artistică, datorită căreia, fără suspine, hiperbole sau rostogoliri de imagini frumoase, Marin Prea transmite cititorului o firească nostalgie pentru un eden al copilăriei, pe care l-am avut fiecare dintre noi. […]

Marin Preda crede – şi are dreptate – că trebuie cultivat un anume „mister" al biografiei scriitorului (iată o altă „relaţie" între biografie şi operă – de altfel toată gândirea scriitorului este una strânsă, dialectică, descoperind şi supunând discuţiei, interlocutorului necunoscut, cu argumente, această ţesătură, acest păienjeniş de „relaţii" dintre oameni şi întâmplări, dintre artist şi public, sau dintre scriitor şi epocă, dintre scriitor şi istorie), „mister" în sensul că nu trebuie inventat

de către capete prea puţin inventive un numitor comun al vulgarizării datelor biografiei unui artist, apt să scadă interesul pentru lectura operei. Această idee se conjugă perfect cu cealaltă, a necesităţii ca opera de artă să fie admirată, pe care scriitorul o enunţă de mai multe ori pe parcursul cărţii sale. „Creaţia trebuie admirată, scrie Marin Preda. Dacă ne cutremură, curând nu ne va mai cutremura. Dar dacă o admirăm, o vom admira din ce în ce mai mult."

Eugenia TUDOR, „Marin Preda: Imposibila întoarcere",
în *Viaţa românească*, nr. 11, 1971

Unde nu ne mai putem întoarce azi, care sunt hotarele care ne despart de trecut, de un trecut uneori adânc însemnat în vârsta celor ce nu au depăşit miezul vieţii, ce „idei" (ori simulacru al ideilor) au rămas pentru totdeauna, în urmă, într-o istorie pe care n-o vrem niciodată întoarsă, şi ce a mai rămas din zadarnicele agitaţii, iată întrebări la care îşi propune să răspundă una dintre personalităţile culturii de azi, Marin Preda. Răspunsurile sunt, în egală măsură, ale cetăţeanului şi ale scriitorului, ale întrebărilor pe care s-a clădit una dintre operele fundamentale ale literaturii de azi, şi ale biografiei ce justifică această operă. *Imposibila întoarcere* ne pune, înainte de toate, înaintea unei conştiinţe de scriitor, exemplară conştiinţă de scriitor, creatoare de admirabile atitudini. Pentru cititorul literaturii lui Marin Preda, *Imposibila întoarcere* e un termen de comparaţie şi de explicaţii. Scriitorul face parte dintr-o generaţie, înscrisă în istorie, şi e solidar ei. Un titlu sună *Contribuţie de istorie literară* şi evocă un moment literar: „Debutul meu e legat de începuturile literaturii postbelice. Lucrările care au marcat profund o nouă perioadă au apărut în toamna anului '48, iar eu am debutat ceva mai

înainte, în primăvară”. Mărturia scriitorului are o adresă directă, intrând în conflict cu unele forme constituite ale înregistrării fenomenului literar: „Greşesc D. Micu şi N. Manolescu, ca şi alţi critici şi istorici literari, când trec ca pe lângă ceva fragil pe lângă această perioadă (anii ’48, n.n.) de înmugurire a literaturii noastre noi, când în realitate efectul ei, în anii care au urmat, s-a dovedit viguros”. […]

Pentru cei ce scriu istorie (ori critică) literară, depoziţia lui Marin Preda este printre cele mai preţioase. Literatura are o morală a ei care nu poate fi călcată în picioare, o etică ce premiză atunci când, în lungul proces al viitorimii, mărturii nenumărate vor fi chemate la apel. Reacţiile (lui Marin Preda) domoale, dar pline de atâtea ori de necruţătoare ironie sunt, poate, cel mai adecvat comentariu al *Moromeţilor*, operă intrată în patrimoniul nostru spiritual. Şi scriitorul reacţionează în faţa unor locuri comune, în faţa unor degradări ale unor semnificaţii, a banalizării unor idei scumpe.

Că, înainte de toate, Marin Preda e martorul pasionat al lui Moromete al său, nici vorbă. Ca şi în alte cărţi ale scriitorului, echipe de „moromeţi”, autentici ori degeneraţi, sclipitori de inteligenţă ori doar prinşi în meandrele încurcatelor lor existenţe, răsar în fiecare articol. Printre rânduri, problemele fundamentale ale existentei *Moromeţilor* (dacă ni se permite: castă fundamentală). „În ceea ce ne priveşte pe noi, românii, am cunoscut odată un gânditor care mi-a spus următoarele: badea Gheorghe a boicotat totdeauna istoria”.

Imposibila întoarcere are o adresă exactă. Una dintre victoriile literaturii noastre a fost, în deceniul 7, tocmai aceea asupra spiritului primar; nu ne mai putem întoarce la anii în care Arghezi, Blaga, Bacovia, ba, prin nişte voci mai răguşite, Alecsandri, Maiorescu, Rebreanu constituiau ţintă de atac demagogic. Un sentiment de optimism

robust stăruie în această constatare, aceea că erorile trecutului nu se vor mai repeta. E drept că acei care l-au blamat pe Arghezi, de pildă, ar fi gata, probabil, să blameze încă o dată, sub alte forme, alţi scriitori. Scrie Marin Preda: „Şi nu o dată ne trezim crezând că suntem revoluţionari, susţinând cu exaltare tezele spiritului primar, a cărui grosolănie şi agresivitate le confundăm cu ardoarea şi fermitatea atitudinii…”

Cornel UNGUREANU, „Marin Preda: Imposibila întoarcere”,
în *Orizont,* Nr. 10, 1971

Asediat de întrebări, scriitorul contemporan impune prin demersul conştient al creaţiei, neuitând că intervenţia sa implică un examen lucid şi responsabil într-un teritoriu unde se confruntă şi se decid destine, fapte şi răspunsuri. Marin Preda profesează publicistica nu la întâmplare şi lectura eseurilor sale (tablete, reflecţii despre natura actului creator, comentarii la fenomene semnificative în ordine etică şi spirituală) atestă pasiunea scriitorului căruia îi repugnă indiferenţa sau pasivitatea comodă. *Imposibila întoarcere* (Editura Cartea românească, 1971) este mai mult decât o culegere de intervenţii, confesiuni literare şi opinii despre oameni şi artă. O atitudine netă construieşte un sens unitar, principii statornice prezidează meditaţia scriitorului, iar rezultatul este o carte despre istorie şi timp, despre destinul semenilor noştri. Literatura interesează în acest spaţiu unde devenirea istoriei şi rostul evenimentelor se luminează prin participarea artistului, conştiinţa tratează şi profund responsabilă. Acesta mi se pare a fi patosul culegerii cu ecouri edificatoare în publicistica literară (consemnăm îndeosebi glosele din *Luceafărul).*

Poate că printre alte observaţii produse de lectura volumului, una ar putea indica „mecanismul secret” al eseurilor: pasiunea cunoaşterii, articulând şi susţinând demonstraţia, ea însăşi supusă unei verificări repetate, întrebările se succed, întrerupte de avalanşa mărturiilor umane, iar cercetarea sub toate unghiurile a unor comportamente, judecăţi şi idei nu admite concluzii pripite. Luciditatea scriitorului însemna în *Moromeţii* sau în *Intrusul* investigaţie în zonele fierbinţi ale destinului uman: „Care este mecanismul acestui fenomen?” fiind întrebarea repetată în subtextul fiecărei pagini consacrate unor procese revelatoare. Mod de a proceda şi act de estimare supremă, interogând despre natura faptelor, scriitorul rămâne de fiecare dată un cercetător care controlează şi stabileşte cota reală a valorilor.

Marin Preda repune în discuţie o categorie cu determinări fecunde în comentariile criticii şi teoriei artei, dar cu o însemnătate mult extinsă, făcând posibile comentarii cu mai vaste trimiteri la condiţia omului de cultură. E vorba, cum se poate uşor deduce, de sensul îndatoririlor unei creaţii chemate să se pronunţe direct asupra condiţiei omului de azi şi, în consecinţă, să îşi asume dreptul de a comunica propriul său verdict asupra dimensiunilor reale ale proceselor contemporane. Când în *Reflecţii asupra viitorului* scriitorul ne invită la un dialog indirect (constituindu-ne interlocutori avizaţi ai meditaţiei sale) despre destinul „Pământului nostru” şi despre perspectivele unei umanităţi răscolite de explozia invenţiilor omenirii („Maşinile, ingenioasele maşini…”) nu mai parcurgem un articol oarecare, ci suntem instalaţi, fără menajamente (comoditatea lecturii săptămânale), în centrul evenimentelor. Ar fi o eroare să credem că se face apel la „sentimentele” noastre (comune!) despre viitorul planetei sau despre consecinţele revoluţiei tehnice.

Mai presus de acestea, istoria devine martorul reflecţiilor, conexând argumente şi răscolind conştiinţele în numele umanismului socialist. Marin Preda exclude din discuţii simplele referinţe, alegând soluţia situării în datele acute ale faptelor. Este şi acesta, cred, semnul unei atitudini ireconciliabile în plan etic. Căci scriitorul îşi dezvăluie, în deplină consonanţă cu opera sa literară, preferinţa pentru mişcările conştiinţei văzute în multitudinea implicaţiilor sociale şi morale. Cuvântul poate descoperi un fenomen sau reacţii şi în *Reflecţii asupra prezentului* stările (abateri de ordin etic) sunt considerate în conformitate cu natura lor. Ne-am gândit la un comentariu din *Patul lui Procust* unde Camil Petrescu formulează un diagnostic pentru semnificaţia unei expresii („a face om pe cineva"), descoperind latura nocivă a unei mentalităţi. Procedeul reapare la Marin Preda, comentând sub un unghi critic (sancţiunea este implicata în comentariu) o prejudecată. Observaţia morală este totodată şi o constatare psihologică, declanşând un punct de vedere ascuţit, cu acoperire în planul generalizărilor. Scriind despre mărturia solidarităţii şi tăriei umane din zilele încercate ale inundaţiilor *{Cărţile deasupra apei),* scriitorul se recunoaşte nu numai prin tensiunea cuvântului ci, mai ales, prin sentimentul tăriei şi al demnităţii surprins în actele unei colectivităţi. […]

Afirmaţiile scriitorului sunt categorice, invocând, se subînţelege, o îndelungată întâlnire cu aspectele examinate, după cum drastice şi peremptorii sunt negaţiile. Sub acest unghi este respinsă optica elementară şi arbitrară (opusul fermităţii şi al consecvenţei sprijinite de tensiunea ideilor) asupra valorilor spirituale, ca şi perspectiva elementară asupra literaturii, neinterpretate (istoria literaturii) în dimensiunile şi durata reală a timpului. În continuă prospectare şi

demontare a falselor judecăţi, convertite în mentalitate primară,

Marin Preda contestă nu gratuit sau neapărat teribil. Dimpotrivă, suntem martorii unei intervenţii bazate pe argumente ineluctabile tocmai pentru că ele sunt generate de principiile generale ale culturii noastre contemporane şi în numele lor scriitorul îşi ia libertatea de a respinge variantele în necontenită regresiune ale conformismului. O anume agresivitate sau, poate mai exact, un neastâmpăr al unui spirit în permanentă stare de veghe se angajează în discuţie (neapărat în contradictoriu cu o altă opinie).

Ion VLAD, „Incendiul înalt al conştiinţei”,
în *Tribuna*, Nr. 36, 1971

A privi curtea *Imposibila întoarcere* ca pe o sursă de date şi sugestii noi care pot să faciliteze înţelegerea operei de prozator a lui Marin Preda e, desigur, cu totul firesc. Într-adevăr, există în această unică culegere de publicistică a scriitorului suficiente texte cu caracter confesiv şi memorialistic în care sunt divulgate împrejurările ce au dus la geneza unora dintre romanele şi nuvelele sale. După cum tot aşa, pentru cei interesaţi de biografia autorului *Moromeţilor*, cele nouă capitole câte cuprinde secvenţa *Confesiuni* din *Imposibila întoarcere* formează realmente un izvor de informaţii inestimabile. Capitole de Bildungsroman sui-generis, confesiunile lui Marin Preda se constituie aşadar într-un univers biografic în care pătrunzând cititorul are nesperatul privilegiu de a şti direct, dintr-o relatare de maximă exactitate şi de inflexibilă luciditate, sub zodia căror împrejurări de viaţă – obiective şi subiective – s-a format personalitatea scriitorului în anii copilăriei, adolescenţei şi a primei lui tinereţi. Privite din acest unghi, să-i spunem,

anecdotic, o mare parte a textelor din *Imposibila întoarcere* au şansa sigură de a incita în cel mai înalt grad curiozitatea pentru elementul senzaţional, căci nu e puţin lucru ca un scriitor de notorietatea lui Marin Preda să fie dispus a-şi deschide sufletul. Lectura celor nouă capitole din *Confesiuni* este cu atât mai fascinantă cu cât sinceritatea lor absolută (o sinceritate de tip rousseauist, am zice) este beneficiara unei vibraţii narative, a unor adâncimi analitice şi a unor performanţe stilistice cu nimic mai prejos decât acelea învederate de romanul *Moromeţii.* Putem spune deci de pe acum că memorialistica literară românească are în Marin Preda pe unul dintre străluciţii ei reprezentanţi. Să amintim numai modul în care este evocată tandra şi aspra confruntare a copilului şi adolescentului Marin Preda cu tatăl său şi este de-ajuns pentru a ne da seama de marea valoare literară a *Confesiunilor.* „Concurenţa" pe care acestea o fac prozei de ficţiune a scriitorului este de-a dreptul izbitoare. […]

De altminteri, nu numai confesiunile aderă cu asemenea dezinvoltură la proza narativă. Să observăm că aproape toate eseurile din *Imposibila întoarcere* se structurează în jurul unui nucleu epic, ceea ce le sporeşte nebănuit de mult puterea de seducţie la lectură, plasticizându-le în acelaşi timp filonul ideatic care se recomandă sensibilităţii şi raţiunii lectorului în chip inedit. În acest sens, cartea lui Marin Preda este o replică zdrobitoare adresată imensului număr de veleitari ai publicisticii proveniţi din rândul scriitorilor care, neînţelegând că şi în această ipostază sunt datori să rămână tot beletrişti, peste noapte se trezesc mari şi infailibili teoreticieni. Trecând de aceste consideraţii parantetice, vrem anume să spunem că în afara despărţiturii *Confesiuni*, în *Imposibila întoarcere* mai există cel puţin cinci-şase texte care, graţie solidei lor armături epice, pregnanţei

personajelor şi, în general, întregii lor ţinute literare trec fără niciun efort în sfera prozei de ficţiune, a schiţei şi a povestirii. Ne gândim la titluri precum: *Ciudatele obiceiuri ale bucureştenilor, Bătrânul învăţător*, *Şerpi pe hârtie*, *Agresivitatea la volan* şi altele. Lucrări ca acestea dau conţinut unui capitol distinct în opera epică a lui Marin Preda: schiţa şi povestirea de reflecţie moral-filozofică directă, structurată pe o schelărie narativă cu alură parabolică, deşi farmecul lecturii rezidă tocmai în densitatea realistă a detaliilor, precum în „poveştile" lui Creangă.

Parafrazând titlul unui ciclu de trei eseuri înserate în sumarul volumului *Imposibila întoarcere*, să observăm numaidecât că strălucitele însuşiri artistice ale publicisticii lui Marin Preda, în chip paradoxal, se pot constitui în imprevizibile „obstacole în calea lecturii". Cum? Prin totala ori cvasitotala substituire a amintitei lecturi din unghi anecdotic celuilalt tip de lectură – celui interesat de fondul reflexiv, de acuta înfruntare a ideilor morale, estetice, filosofice, sociale etc. E un fond reflexiv care „subminează" (cu atâta artă, totuşi!) pilonii narativi ai articolelor, şi care poate fi exact perceput numai prin efortul de a ţine dreaptă – în decursul lecturii – cumpăna între spiritul şi litera cărţii *Imposibila întoarcere*.

Nicolae CIOBANU, „Marin Preda: Imposibila întoarcere" (ed. a II-a),
în *Luceafărul,* nr. 32, 1972

Imposibila întoarcere e una dintre cele mai insolite cărţi pe care le-a cunoscut de o bună bucată de vreme cititorul român. Într-o vreme în care puţini scriitori dovedesc un real interes pentru încercarea de a medita asupra celor scrise de alţii şi de a le lumina printr-o credinţă literară proprie, caracterul de excepţie al cărţii lui Marin Preda se

cere subliniat în mod deosebit. Literatura română e, de altfel, săracă în asemenea scrieri. Câteva doar: *Amalgam* de Liviu Rebreanu, *Teze şi antiteze* de Camil Petrescu, *Fragmentarium* de Mircea Eliade, *Imagini şi cărţi din Franţa* de B. Fundoianu, *Jurnalul de creaţie* al lui Mihail Sebastian. Să fie puţinătatea lor un test al incapacităţii de a teoretiza a scriitorului român, sau simplu proces de târzie chemare către acest „gen" literar? Greu de răspuns. Este această lacună o infirmitate? Răspunsul este iarăşi greu de formulat. Cert este că ne aflăm în faţa uneia dintre acele cărţi rare în literatura română, în care un mare scriitor îşi dezvăluie gândurile despre oameni, literatură, evenimente, scriitori. Un moment de gală.

Sub aparenţa dispersării, cartea e de o mare unitate, pentru că un singur om se confesează şi acela e consecvent cu sine. Cea mai mare preocupare a scriitorului pare a fi aceea a modificărilor pe care timpul le aduce umanităţii. Deşi ne-am aştepta, poate, la articole înrudite cu cele de critică literară în care Marin Preda să-şi expună opiniile despre alţi creatori, greutatea volumului o dau meditaţiile care par a nu ţine de literatură, dar care constituie substanţa însăşi a literaturii şi în cazul de faţă sunt chiar literatură. „E uşor să ne liniştim spunând că nu există alt drum pentru ţărănime decât acela al cooperativizării. Pe scriitor îl interesează însă ce se petrece cu oamenii." *(Iată ţăranul!),* notează M. Preda. Într-adevăr, ce se petrece cu oamenii? Iată tema cărţii lui Marin Preda, în care întoarcerea devine imposibilă tocmai pentru că „s-a petrecut" ceva cu oamenii. Ei s-au schimbat, nu mai sunt aceiaşi. „Şi mai ciudat pentru mine este că «liberalii» mei par să-şi fi pierdut memoria de odinioară, şi viaţa lor pare să fi început de curând, de vreo zece-cincisprezece ani. Iar această viaţă pare să fie şi ea fără amintiri. N-au nimic de spus, zadarnic încerc să le aduc aminte de tatăl meu, de

Iocan, de Cocoşilă… O viaţă foarte intensă au trăit toţi în deceniul 50-60. Când vrei să le aminteşti câte un amănunt din această viaţă, ascultă câtva timp şi pe urmă îţi răspund că trebuie să plece să facă procente.” *(Imposibila întoarcere*) Memoria lor parcă s-a eliberat de lucrurile de demult.

Inactualitatea acelor vremuri, imortalizate de scriitor, vor parcă s-o sublinieze ţăranii ocolindule. Întoarcerea în aceste teritorii de demult este imposibilă. După cum imposibilă e întoarcerea ţăranilor la vechea lor condiţie. Ireversibilitatea aceasta nu ascunde în ea un dram de primejdie? se întreabă scriitorul. Iată, peste tot în lume viaţa satului e ameninţată cu dispariţia. Un ziar aduce ştirea că ţăranii vor dispărea şi odată cu ei şi lumea lor. Scriitorul se freacă la ochi: este doar o glumă, sau un adevăr? Dar ziarul arată indubitabil că doar 5 la sută din populaţia unei ţări poate asigura hrana celorlalţi 95 la sută. Este cu putinţă? se întreabă iarăşi scriitorul. Nu este cumva o exagerare? Un alt ziar francez aduce ştirea că umanismul societăţii de tip agrar, care exaltă valori ca spiritul de sacrificiu, renunţarea, sublimarea pasiunilor, eroismul, este înlăturat practic de o cultură ştiinţifică şi tehnică, ce aduce o altă scară de valori alungându-le pe cele vechi. Totul pare a prevesti sfârşitul lumii ţărăneşti. Un poet spaniol istoriseşte melancolic cum ţăranii Peninsulei iberice acceptă comercializarea turistică a satelor modificându-şi fundamental felul de viaţă. Scriitorul român încearcă să-l consoleze, dar poetul rămâne izolat în tristeţea lui indiferent la argumentele economice.

Pasiunea cu care Marin Preda ridică aceste întrebări nu este o pasiune fetişizantă, cum ar părea la prima vedere. Problemele sunt general-umane, deoarece pierderile pe care le-ar înregistra omenirea odată cu dispariţia lumii rurale i se par a fi pierderi ale zestrei de veche umanitate. La sat, ne spune Marin Preda, cimitirul e mai aproape de vederea omului şi perspectiva lui îl face pe om mai

senin, fiindcă ştie ce-l aşteaptă. Şi mai departe: „Omul se uită la om şi se bucură, iată o descoperire pe care uitasem s-o fac! Şi să nu credeţi că în acest sentiment nu intră sau se ignoră ceea ce a cucerit omul care trăieşte în marile aglomerări, gravitatea pe care o dă lupta pentru existenţă, ironia în observarea moravurilor, conversaţia sclipitoare, curiozitatea avidă pentru viaţa planetei. Au televizoare şi aparate de radio. Polemica e reluată în altă parte deschis, amintind un mai vechi duel. Omul de jos, omul de rând, ruralul, ţăranul nu e cu nimic mai prejos orăşeanului, intelectualului. Pledoaria continuă, şi argumentele nu încetează să cadă, deşi cel mai puternic, pentru că e cel mai convingător, singurul de natură a închide discuţia, arătând unilateralitatea şi inconsistenţa tezei urbanismului, a fost de mult produs şi se numeşte *Morometii.* […]

Scriitorul are conştiinţa inevitabilei evoluţii a lumii rurale, a modificării ei nestăvilite, a fatalităţii acestei metamorfoze. Ţăranul pe care-l întâlneşte nu mai e acela al poienei din faţa fierăriei lui Iocan. Naivitatea discuţiilor despre Iorga, cel ce avea „doi creieri", nu mai este posibilă. Şi Marin Preda se întreabă dacă aceştia mai sunt de fapt ţărani… cu o nostalgie neascunsă.

Oare ceea ce imputa subteran Marin Preda lui Ilie Moromete nu era o prea mare candoare? Ţăranii au ţinut să fie în acord cu scriitorul lor. Ei sunt astăzi ceea ce el sugera mai de mult: nişte ţărani fără candori. Deoarece orice întoarcere este imposibilă.

M. UNGHEANU, *Marin Preda vocaţie şi aspiraţie*,
Editura Eminescu, Bucureşti, 1973, pp. 269-271

La prestigiul recunoscut al prozatorului s-a adăugat şi cel, previzibil, al cugetătorului obsedat

de problemele vitale ale timpului său: volumul *Imposibila întoarcere*, culegere aparent eterogenă, cuprinzând însemnări memorialistice, confesiuni de atelier, comentarii literare, opinii şi atitudini în legătură cu evoluţia societăţii actuale şi cu viitorul ei, reflecţii în marginea unor fapte diverse investite cu o valoare simbolică, era de fapt o carte de mare unitate interioară, dezvăluind o gândire puternică şi originală, familiarizată intim cu cele mai subtile idei ale timpului nostru. Rezultatele sunt dintre cele mai înalte, făcând din *Imposibila întoarcere* o carte unică în literatura română; dezbaterea intelectuală este însoţită de implicarea unei profunde conştiinţe morale şi expusă cu o mare forţă expresivă. Scriitorul se defineşte ca un spirit lucid şi neliniştit, atras cu o putere irezistibilă de marile teme ale vieţii contemporane; dar cartea poate fi citită şi ca un jurnal disimulat („Povestind despre alţii, mă feresc în felul acesta să fac eu mărturisiri"). […]

E. Lovinescu a văzut cu multă justeţe în „obiectivare" calea reală a emancipării şi evoluţiei ascendente a prozei româneşti, încheindu-şi al patrulea volum din *Istoria literaturii române contemporane (Evoluţia „prozei" literare)* cu analiza operei lui Rebreanu, sub titlul „creaţia obiectivă", deşi în latura formală teoria criticului despre trecerea de la rural la urban era contrazisă; câteva decenii mai târziu, prin opera lui Marin Preda, această distincţie între proza „rurală" şi „citadină" va deveni complet de prisos. Însă marea înnoire pe care o aduce Marin Preda în proza românească este ştergerea graniţelor dintre subiectiv şi obiectiv. Fundamental lirică şi idealistă, opera scriitorului are caracteristică tocmai absenţa elementelor lirice şi idealiste: facultatea esenţială este puterea de a uni observaţia cu reflecţia şi de a transfigura afectiv materialul epic, printr-un stil al amintirii căruia îi este proprie fuziunea intimă dintre confesiune, invenţie şi

moralism. Literatura lui Marin Preda este expresia unei conştiinţe suverane: prin el, proza românească iese definitiv din zona sentimentalismului şi a ilustrativismului.

Mircea IORGULESCU, *Rondul de noapte*,
Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1974, pp. 254-256

Marin Preda mărturiseşte în nişte însemnări cu caracter autobiografic că şi-a scris cărţile fără ca să întrezărească în ele *tema povestitorului,* adică tema lui. A terminat *Moromeţii* şi a văzut că personajele au fost mai puternice decât el: şi-au impus tema lor. A început al doilea volum şi situaţia nu s-a schimbat: alte teme veneau de la sine, acopereau spaţiul romanului, fără ca prozatorul să poată împiedica acest proces de substituire. Lui nu-i mai rămâne decât să reflecteze la tema lui şi, în aşteptarea revelaţiei, să scrie în continuare romane unde să fie totdeauna vorba de alţii. Tema povestitorului este o frumoasă promisiune…

Se înţelege fără dificultate că prozatorul realist trăieşte conştient o dramă (drama *deturnării* subiectivităţii), dar drama nu-l împiedică să-şi scrie cărţile, având sentimentul că, scriind despre alţii, prozatorul se caută şi se exprimă, în fapt, pe sine. Chestiunea nu-i deloc complicată estetic, toată lumea este de acord că în artă obiectivitatea nu-i decât o formă a subiectivităţii, *el* fiind totdeauna *eu.* Nici Marin Preda nu crede, bineînţeles, altfel, dovadă că valorile morale pe care le exprimă în opera de ficţiune le apără acum *(Imposibila întoarcere*, 1971) în chip direct. Autorul este cel ce vorbeşte aici, ideile şi observaţiile lui trec pe primul plan; s-ar putea spune atunci că prozatorul şi-a aflat, în sfârşit, tema. Să nu ne grăbim însă. În *Imposibila întoarcere* e vorba, adevărat, de scriitor, de familie şi de studiile lui, dar, înaintând în lectură,

observăm că nici de data aceasta Marin Preda nu scapă de obsesiile vechi, obsesiile, în cea mai mare parte, ale lumii din care a ieşit şi pe care a înfăţişat-o în romane. Obsesiile lui rămân, în continuare, obsesiile altora, *tema lui* e, fatal, *tema lor. Ei* înseamnă şi aici ţăranii. „Imposibila întoarcere" este metafora destinului lor faţă de civilizaţia industrială. Un destin foarte dur. Ca societatea de azi să se hrănească, citeşte Marin Preda într-o statistică, trebuie ca numărul ţăranilor să se micşoreze. Maşinile au nevoie de spaţiu, industria, ca să poată fi productivă în agricultură, trebuie ca plugul, caii, mica industrie rurală să dispară. Proces fatal, nimic de făcut în această direcţie, maşina ia locul omului. Dar acest cult pentru maşină, întreabă Marin Preda, *este el bun sau nu*? „Cultul soarelui, de pildă, n-ar fi mai bun, în timp ce am continua să ne perfecţionăm utilele noastre maşini cu care să zburăm şi în Sirius, dacă avem chef? Sau al apei, misterioasa apă din care am ieşit, mama noastră, şi care înconjură cu albastrul ei strălucitor globul pământesc?…"

Ar fi, dar istoria este mai tare decât voinţa noastră; omul fetişizează maşina şi devine în cele din urmă victima ei. Iată un fapt inacceptabil pentru un prozator crescut în cultul valorilor morale. Pentru el nicio revoluţie, socială sau tehnică, nu este scuzabilă dacă striveşte personalitatea omului. Nu-i, fireşte, singurul care-şi pune problema civilizaţiei actuale. Sociologii, ecologii de pretutindeni se întreabă, neliniştiţi, despre soarta individului în faţa expansiunii industriale. Termenul de *represiune*, când este vorba de societatea de consum, împrumutat din cărţile lui Marcuse, revine adesea în discuţie. Marin Preda nu-i nici sociolog, nici futurolog, eseurile lui nu se bazează pe anchete, sondaje, studii speciale şi nici nu fac previziuni. E doar un creator înzestrat cu vocaţia reflecţiei şi, întrucât metoda lui de lucru se bazează pe observaţia

individului într-un sistem de relaţii, reflecţiile privesc mai ales locul acestui individ în societatea de azi. *Imposibila întoarcere* este, în fapt, un jurnal unde analiza fenomenului social se uneşte cu confesiunea. Subiectele variază, într-un loc e vorba de psihologia etnică, în altă parte de diferenţa (tema mai veche în critica românească) dintre *orăşean* şi *ţăran.* Ce este remarcabil în aceste texte e modul liber de a gândi câteva aspecte ale civilizaţiei actuale şi de a da sugestii de o adâncime simplă acolo unde alţii cu mai multă ştiinţă, dar cu o mai mică intuiţie a sensului existenţei se încurcă în subtilităţi. În fond, ca artist, Marin Preda gândeşte social şi vede existenţial. Pentru el civilizaţia este o noţiune ce nu are niciun sens în afara vieţii individului. Faţă de istorie el are o atitudine din care lipseşte sentimentul de flatare. A trecut prin multe, a văzut multe. „Ştim multe", notează el undeva, „revoluţia franceză e un poem idilic faţă ceea ce s-a petrecut cu noi în numai cincizeci de ani"… Ideea, de pildă, că poporul nostru s-a salvat *boicotând* istoria nu place prozatorului. Cum să boicoteze badea Gheorghe istoria?: „În realitate peste aceste plaiuri a curs sânge"… „mai degrabă putem spune că istoria l-a dus de nas pe badea Gheorghe şi că el a învăţat, din vicleniile ei, viclenii şi mai mari şi a ştiut în felul acesta să i le dejoace, uimind pe foarte mulţi din acest continent…" Nici părerea că noi, românii, aranjăm în cele din urmă toate lucrurile şi că ieşim teferi din tragediile istoriei nu convinge pe scriitor: *„aranjarea* asta ne costă" – zice el.

Eugen SIMION, *Scriitori români de azi,* vol. I,
Editura Cartea Românească, Bucureşti 1974

În lunga poveste a întâlnirilor noastre cu cărţile scriitorului iubit, fie el cel mai iubit, e inevitabil

momentul când ţi se iveşte dorinţa de a iscodi profesionismul lor.

Se deschide atunci faza melancolică a istoriei raporturilor noastre quasierotice cu ceea ce, după Barthes, ar fi obiectele voluptăţii noastre. O fază care confirmă şi adânceşte analogia. Relativ târziu, în cazul scrisului lui Marin Preda, m-am simţit mai curând provocat să o fac de un anumit, curios, sentiment încercat pe când citeam *Imposibila întoarcere*, cea dintâi din seria de cărţi în care personajele nu mai izbuteau să confişte subiectivitatea naratorului. Autorul se exprima, în sfârşit, îşi depăna aventura spirituală, emitea şi comenta idei, iar eu, parcurgând aceste idei, eram înciudat să remarc că, fără a mă impresiona peste măsură, ele mă prindeau, mă străbăteau, mă înlănţuiau.

Exista în text o anumită fervoare a deliberării, dar, prezentă la destui eseişti, ea nu-mi explica, pe de-a-ntregul, forţa cu care simţeam că se sensibilizează ideile şi nu mă lasă indiferent. Încercând să înţeleg ce făcea să mă simt contrariat, începeam să observ. Şi ce puteam băga de seamă, ce se poate remarca întâi dacă nu asprimea dramatică a scriiturii?

Obişnuit în eseistica noastră este, fără îndoială, stilul fluid care „străbate ideile ca apa”, cum ar fi spus Virginia Woolf, sau le muzicalizează, împingându-le, pe neştiute, în vag şi armonic. Pentru că nu e netezit, poleit, şlefuit, mersul gândirii lui Preda se vede: se simt poticnelile, renunţările de parcurs, şovăielile, revenirile hotărâte sau timide. Scriitorul formulează greu şi mai cu seamă nu se dovedeşte a fi în posesia talentului atât de răspândit al evitării dificultăţilor prin acele piruete elegante şi în regim de minim efort care ne duc departe de idee, dar ne ies, totdeauna, neînchipuit de bine.

În întortocherea, în respiraţia dificilă a frazelor, în lipsa lor de cursivitate se ghiceşte trăirea intensă

a fiecărui cuvânt, biruit şi luat apoi în sprijin pe drumul ce răzbate atât de greu la idee. Constatam şi eu că eseistul nu iubeşte nebulozitatea, că are nevoie să-şi simtă ideile, să le întrupeze pentru a le supune, apoi, cerbicia, pe viu, preschimbându-le în premise umile ale unei demonstraţii în care nimic nu poate fi gratuit, şi totul se cerea finalizat. Când ideile erau ale altora şi trebuiau înfruntate, doborâte, răpuse, sugestia stilistică de opintire era şi mai evidentă.

Eram, aşadar, ademenit la corida din ductusul scriiturii, şi ceea ce mă prindea era spectacolul înfruntării pe care îl descifram, oricum aş fi considerat mai apoi calitatea ideilor răzbătătoare, biruitoare.

Pe de altă parte, ferindu-se să treacă vreodată sentenţios şi în galop peste preopinent, desăvârşindu-şi priceperea, care era, întâi de toate, a romancierului, de a stimula tensiunea, avantajându-l, învrednicindu-l şi pe „celălalt", el nu numai că dădea, în *Imposibila întoarcere*, o şansă colocutorilor, vreau să zic, adversarilor, dar îi căuta cu o obstinaţie plină de tâlc pe cei mai puternici. Era clar că autorul avea o rezistenţă bizară faţă de orice idee subtilă, că se afla mai tot timpul în răspăr şi, ciudăţenie, nu faţă de poncife, de truisme, de locurile comune pe care, nimicindu-le cu măreţie, ne întemeiem cu toţii superioritatea, ci faţă de gândirea cultivată, faţă de teorii şi doctrine iscusite, de opinii distinse, îndeajuns de rafinate spre a atinge diluţia sau paradoxul.

Observând atent cum regândeşte totul de la capăt, oricine s-ar fi aflat la sfârşit, răvăşind, din aproape în aproape, marile, tabuizatele idei, glorioase, ferecate în argint, cum râcâie îndelung şi fără grabă glazura monumentelor, crusta rănilor sacre, cum scurmă cu o încăpăţânare, care era numai a lui, pământul de flori, realizam că e aţâţat să lupte, să iasă în arenă, numai de sticlirea ameninţătoare, impenetrabilă a armurii, a armurii

adverse. Că, mai ales, se simţea bine numai când adversarii erau de notorietate sau i se părea că sunt.

Atât în principiul de funcţionare a demersului eseistic, cât şi în particularităţile „stilistice" ale redactării lui, se putea întrezări un model al înfruntării.

Nevoia lui Preda de a desfide, de a ţine piept, de a se despărţi, prin război, de ceva, de a demasca şi a se delimita prin luptă, într-un cuvânt de a merge şi a se afla mereu împotriva curentului merita – considerăm de-abia acum – mai multă atenţie.

Aşezată, în întregime, sub acest semn, care e semnul fascinant al lui *nu,* gândirea eseistică a lui Preda, în trecere fie spus, a profitat de potenţialul de atractivitate pe care îl va deţine totdeauna negaţia. Dar oare acel model al înfruntării nu se regăseşte, sub diferite ipostaze, deghizat felurit, în toate scrierile lui Preda şi la toate nivelele structurilor artistice, contribuind la puterea lor de seducţie?

Iată o veritabilă temă de cercetare stilistică şi aceasta pentru că, dacă am putea confirma peste tot existenţa unui asemenea model, l-am putea socoti drept formulă a gândirii producătoare.

Eugen NEGRICI, *Mobilul gândirii producătoare*,
în *Timpul n-a mai avut răbdare*, Editura Cartea Românească,
Bucureşti, 1981, pp. 362-364

„M-a vizitat fratele meu vitreg, Gheorghe, om de cincizeci şi cinci de ani, pe deplin conştient de rolul său în societate, familia lui fiind la ţară, în Silişlea-Nouă. Ştiindu-l ţăran, l-am întrebat. Zic: «Ce faci tu aici, la Bucureşti?» La care el mi-a dat un răspuns pe care îmi rezerv dreptul de a-l folosi în noul meu roman: «Cum, zice, eu, mă? Construiesc societatea. Jumate am şi construit-o! A

mai rămas jumătatea ailaltă»” *(Imposibila întoarcere)*

S-ar putea ca răspunsul fratelui, selectat aici pentru eternitate, să cuprindă, precum sămânţa, făptură întregului viitor copac, însuşi programul estetic al scriitorului, care: a) ignoră, cu naivă, doctă simplicitate, disproporţia dintre individ şi istorie, încrezător că individul (adevăratul obiect de studiu al romancierului Marin Preda) poate să însemne ceva înaintea forţelor oarbe, imense ale istoriei; b) reduce la scara înţelegerii omeneşti şi a destinului individului un conflict în realitate imposibil de început, necum de dezvoltat (absurdul literaturii acestui secol nu e departe!); c) converteşte imposibilul la dimensiunile aproape posibilului (citeşte: credibilului), printr-o ironie păstrată în ariergardă, rezervă pentru cazul că cineva ar avea de gând să ia în serios ignoranţa şi naivitatea; d) ia în considerare – practică calificat ţărănească – doar partea (jumătatea) ca să denunţe inconsistenţa întregului, căci oricine îşi poate da seama că virtuala construcţie, dacă ar fi adevărată, i-ar depăşi putinţele şi energiile (vezi disproporţiile forţelor iniţiale în basm); e) nu se preocupă câtuşi de puţin de a ne oferi soluţii, nefiindu-i chemarea, ci doar de-a pune în ecuaţie datele vizibilului (un slogan, în cazul de faţă), eventualele accidente, particularul simptomatic al unei albe, ilizibile realităţi…

Gluma e de tipul isteţ-tragic, patentat de un Ion Creangă.

Din şcoală, unde aveam mulţi colegi veniţi de la sate, ştiu că poreclele, faţă de numele din catalog, se distingeau printr-o violentă neregularitate barocă, prin crase potriviri/nepotriviri cu înfăţişarea, însuşirile, gestica şi atitudinea generală a purtătorului, aflându-se, adesea, la cea mai îndepărtată imaginabilă expresie faţă de previzibil (căci există un previzibil în onomastică) şi la cea mai directă lectură caracterologică.

Dar multe dintre numele de catalog ale oamenilor de la ţară provin din îngheţarea scriptică a unei simple porecle. Marile seisme sociale, cu accesul la publicitate al celor mai înainte anonimi, au scos la lumină nume de o noutate senzaţională, în stare să evoce şi să reediteze metamorfozele începuturilor de lume, adevărate planuri criptice ale unei geografii, ale – în fond – unei cosmogonii.

Inventarul larg, sursă de intensă poezie, din cărţile lui Preda desface pe alocuri procesul fascinant al formării numelor şi separarea uscatului de ape (de pildă atestarea numelui Guica, în *Moromeţii,* I) aminteşte de procedeul unui Ovidiu, dar şi de al celui practicat de Balzac.

Depozitul de nume de oameni (curios, toponimiile lipsesc sau sunt expediate) ar putea furniza cercetătorului subiecte pentru o carte; tot astfel modulii cu aspect de sentinţe, tot astfel afirmaţiile prin serii de interogaţii.

Ca pretutindeni în scrierile sale, şi în *Marea călătorie* din *Confesiuni (Imposibila întoarcere*), întâlnim snopi strânşi de întrebări, punctând muzical etapele itinerarului parcurs:

„Ce eram eu? Ce putea să-i spună lui încrederea naivă a unui copil că într-acolo unde mergeam ne aştepta toată lumea cu braţele deschise, să confirme adevărul înzestrării băiatului din căruţă, de care în sat nimeni nu se mai îndoia demult? Şi dacă toată lumea se înşela?”

Şi, în altă parte:

„Unde ne ducem noi acum, Marine?

Am înţeles fără să mă tulbur ce vrea să-mi spună: era oare ăsta drumul nostru? Ne duceam bine acolo unde ne duceam? Cine ne spunea nouă că din zecile de căruţe care se îndreptau ca şi a noastră spre oraşul de munte cu renumita lui şcoală, a noastră nu va face parte din cele care se vor întoarce cu speranţele pierdute?”

Şi, încă:

„…Reieşea în acele clipe că lumea n-ar fi atât de greu de suportat, dacă n-ar fi împănată cu proşti. Ei, ce-o să fac? Sunt eu în stare, aşa, ca el, să nu-mi pese de ei? N-o să fiu, cum o să fiu?”

Serii de informaţii pline (vezi frecvenţa lui adică), despre sine şi lume, sub semnul dubitativului, ca şi cum îndoiala ambiţiosului ar vrea să rarefieze lucrurile, faptele, imperativele realităţii…

Fantasticul lui Marin Preda nu se află în scenele şi episoadele fabuloase, cum s-ar crede, ci în relatările ostentativ realiste, la începutul cărora scriitorul parcă pune, ca o cheie pe portativ, semnul interogaţiei, obligând interpretul să citească totul prin întrebarea: oare viaţa nu este vis?

Mircea Horia SIMIONESCU, *Elemente ale unei cosmogonii*, în *Timpul n-a mai avut răbdare.* Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1981, pp. 315-321

Îl bănuiesc pe Marin Preda, îi bănuiesc deoarece l-am cunoscut foarte puţin şi – cu toate că l-am citit asiduu şi atent – nu am izbutit a mă lămuri pe deplin, a fi fost (ori mai bine zis a fi, oamenilor ca el potrivindu-li-se întotdeauna timpul prezent) unul dintre aceia cărora adevărul şi realitatea li se descoperă numai treptat şi nu chiar uşor. Aceasta nu semnifică întru nimic o inteligenţă şovăitoare, greoaie ori stânjenită în liberele ei mişcări de o capacitate redusă a sesizării stărilor de fapt. E vorba, sunt sigur, de cu totul altceva şi care provine de la mari adâncimi: dintr-un soi de foarte prudentă şi neîncrezătoare reacţie a cugetului ţărănesc în faţa noutăţii şi distanţelor, de nu şi în raport cu înseşi structurile şi configuraţiile societăţii, ba şi ale lumii.

Toate cele, în acest instinctiv sistem, se cuvin acceptate (sau chiar percepute) fără pripire şi fără

entuziasm; se impune mai întâi o cercetare a lor în cercuri concentrice, apropierea de miez (de esenţa, de „adevăr”) producându-se numai la capătul unor îndelungate şi zăbavnice manevre de încercuire. Luarea aceasta la cunoştinţă se aseamănă adulmecării animale; omul, dacă e om şi gospodar, amuşină. Nu e câtuşi de puţin dispus a se încrede, a da crezare, a fi încredinţat că a priceput, că e simplu, că nu-ţi rămâne decât să aderi. Pretutindeni sunt taine, curse, unghere, sunt gânduri duble, sunt rezerve mintale, sunt primejdii.

De aceea spiritul ţărănesc şi e atât de neînclinat spre grabă, de refractar schimbării şi de laconic în exprimări. Îţi pui strajă gurii şi împrejmuire buzelor pentru a nu te dezvălui, a nu te expune, dar şi pentru a stabili raporturi cât mai puţin intime cu semenii (nu eşti mai bun ca ei, nu-s mai buni ca tine), cu mediul înconjurător, cu tot ce te-ar putea angaja prea mult, prea departe. Pasul hotărâtor, cuvântul care leagă îl vei săvârşi sau îl vei pronunţa după ce te vei fi orientat, după ce vei fi dibuit, nu la repezeală, tâlcul situaţiei ori lucrurilor, altfel spus înţelesul ascuns înapoia prea guralivelor, prea neastâmpăratelor şi mult prea îmbietoarelor aparenţe.

Negraba, prin urmare, este un principiu de viaţă şi o călăuză de nădejde în lumea de unde a sosit Preda. (Acolo modul cum s-a apărat Ulise de cântecul sirenelor ar fi socotit înţelept şi aprobat.) Talentul, crescânda şi euforizanta deschidere a compasului cogitiv, precum şi contactul cu mediile culturale, departe de a înlătura acest firesc impuls al mersului lent înspre „obiect” ori măcar de a îngrădi, mlădia, şlefui, l-au accentuat, i-au dat un caracter şi mai aspru. Marin Preda, acordând, voit sau nu, ascultare glasului strămoşesc, a fost în primul rând un scriitor prudent şi neîncrezător, un ins la pândă, răbdător, răbduriu, reticent, opus temperamentelor aprinse, înflăcărate, zeloase, minate de ceea ce aş îndrăzni să numesc o

excesivă gentileţe faţă de idei şi concepţii, gata a le presupune şi atribui numai intenţii bune şi dezinteresate. (Formularea în cuvinte abstracte şi la modul generalizator nu-i o garanţie, e un semn de alarmă.) Se manifestă concis şi clar în vocabularul şi semantica personajelor sale nu atât şiretenia, cât mai ales vigilenta nedorinţă de a porni şirul destăinuirilor; rezerva e un mijloc (isteţ şi afabil) de a te împotrivi accelerării procesului de cunoaştere şi goanei, de a nu sări peste obstacole nu lipsite de rost. […]

Personajele intelectuale din cărţile lui Marin Preda sunt şi ele marcate de cea mai trainică trăsătură a romancierului (constatare evidentă pentru *Marele singuratic).* Tragica păţanie a profesorului Petrini în *Cel mai iubit dintre pământeni* îşi are probabil obârşia în chiar faptul că de el povaţa *festina lente* nu a fost îndeajuns luată în seamă. (Şi-apoi e, în chip excepţional, o natură prea comunicativă şi-şi găseşte în spovedanii un prea universal şi urgent remediu.) *Imposibila întoarcere* (cred că volumului acestuia de eseuri, critică socială, reflecţii morale şi solilocvii i s-a hărăzit din nefericire o atenţie sumară, că, în general, nu i s-a realizat însemnătatea) şi *Cel mai iubit dintre pământeni* vădesc – fiecare în felul său, însă deopotrivă de convingător – regimul de mică viteză la care a înaintat Preda înspre nucleele centrale, ritmul care muzical s-ar nota *adagio sustenuto.* Dar, simultan, şi caracterul peremptoriu, aş zice biruitor, ceremonial – acum nereţinut, nesfios, neînvăluit, despuiat de abilităţi şi prealabile iscodiri ale terenului – oferit de constatarea finală şi de momentul solemn al numirii faptelor, oamenilor şi categoriilor pe numele lor. Drumul a fost lung şi încet, şi cu pregătiri, cu opriri, rotiri, reveniri, chibzuinţă, închidere în sine, zvâcniri. Odată însă realitatea curăţită de sulimanuri şi scoasă de sub povara miturilor, odată vălurile rupte, odată

privirea satisfăcută şi conştiinţa împăcată, n-au mai încăput zăbavă şi circumspecţie, căi paralele, sfătoase echivocuri. Orice întoarcere devine, ulterior soluţionării problemei (sosirii la destinaţie, demontării mecanismului, rostirii coerente şi răspicate), imposibilă. Orice avans gradat şi camuflat nu-şi mai are noima. Luptătorul e pe teren deschis. Psihologul şi-a încheiat lucrarea. Formaţia lentă a luat sfârşit, evoluţia s-a închegat, a trecut la faza cristalizării. Fenomenalul pâlpâie, piere; numenalul, înlocuindu-l, se dovedeşte stabil.

Personalitatea lui Marin Preda ni se arată ca perfect antitetică flotantelor făpturi ori versatililor creatori din universul – real ori fictiv – unde şăgalnica iuţime şi dezolanta superficialitate sălăşluiesc doar ca să umbrească şi să înşele. Opera lui Marin Preda schiţează, patetic, făgăduinţă unei posibile fermităţi.

N. STEINHARDT, *Negrăbitul,*
în *Timpul n-a mai avut răbdare*, Editura Cartea Românească,
Bucureşti, 1981, pp 358-361

După ce, în 1977, publică paginile autobiografice intitulate *Viaţa ca o pradă.* Marin Preda îşi atribuie, într-un interviu acordat Sânzienei Pop, această poziţie morală: „Am încercat să respect un pact (…) pe care l-am făcut cu scrisul, şi anume, acela de a ispiti în oameni ideea că nu au de pierdut, ci de câştigat dacă trăiesc în adevărul propriei lor vieţi, chiar dacă un asemenea examen ar fi pentru ei dezastruos.” De la individual la social, adevărul căutat capătă formularea ce urmează, în convorbirile scriitorului cu mai tânărul său coleg, Florin Mugur: „S-a creat pe mari porţiuni din suprafaţa pământului un climat de o extremă nocivitate care, acţionând cu forţă asupra omului, l-a determinat să dea la iveală tot ce avea mai urât în el, pornirile cele mai

josnice. Am văzut cu ochii noştri uluiţi că e posibil să se creeze asemenea structuri sociale şi asemenea norme de convieţuire, încât indivizii, ca şi cum ar fi fost drogaţi sau ca şi cum ar fi fost otrăviţi cu o otravă lentă, să nu se mai comporte ca oameni şi nu atât să se înstrăineze de natura lor, cum spunea Marx, ci mult mai rău, să se modifice unii pe alţii şi să capete nişte înfăţişări mai monstruoase chiar şi decât cele pe care le-ar putea scorni imaginaţia diavolului"; iar în continuare: „am trăit, încă din adolescenţă, cu ideea că există o limită pe care omul nu o poate trece: în mistificare, în josnicie, chiar în trădare, în nenumărate alte acţiuni care măsoară mizeria umană. Dar ceea ce s-a făcut în secolul nostru, în materie de mistificări, de ticăloşii, de trădări, înjosirile la care a fost supusă fiinţa omenească de către alte fiinţe omeneşti naşte în conştiinţele noastre îndoiala: se pare că această limită nu există, nu sunt bariere spre infern pe care omul să nu le treacă"

Depăşind însă astfel de generalităţi, care n-ar fi cu putinţă să vizeze şi sistemul politic la care el a aderat, Marin Preda nu ezită să atace, în aceleaşi convorbiri, concepte oarecum mai explicite: „Toţi cei care au fost nemulţumiţi de natura umană şi au încercat s-o modifice conform dorinţelor lor, oricât de bine intenţionaţi au fost, n-au stârnit drept consecinţe decât un număr uriaş de fărădelegi. (…) în loc să-l slujească pe om şi să-i schimbe natura, n-au făcut decât să-l înjosească, să-l arunce într-o mare de chinuri. În acest sens, chiar Christos (bineînţeles, fără ca el să fi dorit sau să fi preconizat vreodată aceasta) a adus omenirii, pe lângă credinţă şi înălţare morală, nesfârşite suferinţi." Buna intenţie a făuritorilor de fărădelegi, ca şi asocierea consecinţelor acţiunii lor cu cele ale faptei lui Christos, constituie dovada cea mai clară a conştiinţei împăcate cu sine. Conştiinţa liniştită a celui care a ales ideologic ceea ce i se pare că merită şi este istoric necesar;

prezenţa răului în societatea creată de aspra ideologie trebuie deci privată doar ca etapă trecătoare. Această idee, implicită literaturii lui Marin Preda, se conturează limpede în formulările mai abstracte din volumul de publicistică *Imposibila întoarcere*: „de ce îi trebuie atâta timp spiritului revoluţionar ca să învingă şi de ce suntem supuşi atâtor erori încercând să ni-l însuşim: spiritul primar agresiv şi apoi spiritul anarhic, de negaţie, înfloresc şi ele pe terenul liber al marilor răsturnări, şi nu o dată, în istorie, asistăm la stingerea temporară a spiritului revoluţionar şi la înflorirea, nu chiar efemeră, a celor două din urmă".

I. NEGOIŢESCU, *Scriitori contemporani*,
Editura Dacia, Cluj Napoca, 1994, pp. 366-367

Din activitatea publicistică sistematică la care scriitorul a fost provocat prin oferta unor rubrici permanente s-a născut „literatura de graniţă" a lui Marin Preda, compartiment interesant şi semnificativ al operei. După efortul la care îl supune romanul de răscruce *Risipitorii*, prozatorul onorează o rubrică a *Scânteii tineretului*, *Să discutăm despre tinereţe*, *educaţie, răspunderi*, cu şapte „cazuri de viaţă" asupra cărora scriitorul se exprimă. Anterior, încercase pe baza unui astfel de caz să facă un reportaj, dar ceea ce n-a putut în planul reportajului, a trecut graniţa ficţiunii în romanul de mai târziu, *Intrusul.* Era vorba despre un tânăr de la Săvineşti care intrase într-o cisternă să salveze viaţa unui coleg, dar gestul său eroic îl costase scump, datorită arsurilor de pe faţă, şi îi schimbase destinul, fiind abandonat de soţie, uitat de cei din jur şi luptându-se să supravieţuiască cu o pensie insuficientă. Între aprilie 1970 şi iulie 1971, în revista *Luceafărul,* semnează rubrica *În fiecare săptămână. Marin Preda răspunde la o*

întrebare din ca ulterior prozatorul va selecta substanţa cărţii *Imposibila întoarcere*. Ceea ce Marin Preda nu a socotit interesant pentru volumul din 1971 a fost recuperat ulterior, după moartea scriitorului, în volumul *Marin Preda, Creaţie şi morală*, apărut la Editura Cartea Românească sub îngrijirea lui Victor Crăciun şi Corneliu Popescu, în 1989.

Deşi alcătuit din pagini scrise la distanţa temporală impusă de o rubrică săptămânală, volumul a surprins printr-o unitate de profunzime care s-a dovedit ulterior valabilă şi pentru celelalte scrieri cu caracter „civil" ale lui Preda: *Convorbiri cu Marin Preda* consemnate de Florin Mugur, *Viaţa ca o pradă.* Creaţia şi creatorul, literatura naţională şi universală, contemporaneitatea literară, lumea şi problemele ei – sunt teme asupra cărora se apleacă scriitorul aproape pasionat, cu un acut sentiment al participării şi al responsabilităţii, cu un ton „autoritar", cu „greutate"; grav şi intransigent. „Tabletele", dispuse într-un cadru tematic, comunică între ele şi şterg interstiţiile, se „leagă" după logica eseului, dincolo de ţesătura ideatică bogată, diversă, palpitantă, dezvoltându-se cu forţă un plan subiectiv, „un simfonism al eului" (Victor Crăciun în prefaţa volumului *Marin Preda, Creaţie şi morală),* generator de lirism. […]

Valeriu Cristea remarcă „atenţia extractivă" cu care prozatorul reţine din „zgura zilnică evenimente strălucitoare de semnificaţii". *(Domeniul criticii*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1976, p. 181). Reţeta lui Marin Preda e completă, pentru că umorul, ironia care condimentează comentariul evenimentelor şi al ideilor ţin în echilibru latura autoritară, moralizatoare, registrul grav al cărţii. *Despre actualitatea lui I.L. Caragiale* în care Preda pune problema receptării, în general, şi a receptării critice, în special, se deschide cu un tablou umoristic al actului critic: „Critica şi estetica

literară, de toate nuanţele şi de toate orientările, se hrăneşte şi se va hrăni mereu din corpul viu al operei de artă, şi nu e nimic de făcut cu aceşti canibali care dănţuiesc în jurul cazanului filosofic şi sociologic în care au aruncat «opera», aşteptând să fiarbă, pentru ca apoi s-o «deguste» în linişte, plescăind din limbă cu satisfacţie şi plăcere. Totuşi am să încerc să le stric măcar şi pentru câteva clipe apetitul."

Rodica ZANE, Marin Preda,
Editura Aula, Braşov, 2001, pp. 26-29

În 1964, deţinuţii politici sunt eliberaţi, lupta de clasă devine mai subtilă. O briză de libertate şi o deschidere (prin traduceri) spre literatura universală trimit în desuetudine literatura angajată, „ancorată puternic în realitate". Naţionalismul revine în discursul politic. Marin Preda revizuieşte mai întâi *Moromeţii* scoţând, în 1964, o ediţie nouă din care sunt eliminate fraze de tipul „ţărănimea română continua să se mineze în capitalism". În 1966, *Desfăşurarea* îşi încearcă pentru ultima oară şansa. Apar, una după alta, ediţii revizuite ale *Risipitorilor*. În *Moromeţii* II apar ironii la adresa Uniunii Sovietice, de neconceput cu ceva ani în urmă.

Tezele din iulie 1971 şi cuvântarea lui Ceauşescu de la plenara CE al PCR din noiembrie cotesc din nou drumul politic al ţării. De inspiraţie asiatică, noul curs al politicii comuniste româneşti se doreşte din ce în ce mai independent, atât de Estul comunist, fără a se depăşi totuşi lungimea lanţului, cât şi de Vestul capitalist. Acuzele la adresa Occidentului şi culturii occidentale sunt răsfrânte şi asupra oamenilor de cultură români, cărora li se reproşează „ploconiri" faţă de ceea ce este străin şi mai cu seamă faţă de ceea ce este produs în Occident, atmosfera de comoditate, de

îngăduinţă mic-burgheză, concepţiile liberaliste mic-burgheze, anarhice.

Marin Preda se străduieşte să reziste acestui şoc şi, după afirmaţia scrisă a lui Adrian Păunescu, i-ar fi declarat lui Ceauşescu hotărârea de a se sinucide în caz că realismul socialist va fi reintrodus în literatură.

Cărţile acestei perioade, *Imposibila întoarcere*, *Marele Singuratic*, *Convorbirile cu Marin Preda,* vorbesc subtextual despre încercarea scriitorului de a-şi păstra autonomia estetică faţă de regimul politic, plătind prin cedări, prin vehicularea unora dintre sloganurile politice ale vremii.

Personalitate augmentată faţă de deceniul trecut, Marin Preda este acum un scriitor emblematic al literaturii române postbelice. Prestigiul de care se bucură, ca şi directoratul editurii Cartea Românească transformă critica literară într-un murmur encomiastic, cu ridicări de ton la fiecare nouă apariţie editorială. Articolele veritabil-critice sunt primite cu mefienţă, dacă nu cu ostilitate, pentru că sistemul politico-cultural asimilează critica la adresa unor lideri, fie şi artistici cum era Marin Preda, cu critica la adresa Tovarăşului ori a sistemului. Este cazul articolului lui Nicolae Manolescu despre una dintre cele mai slabe cărţi (cea mai proastă este piesa de teatru *Martin Bormann),* romanul *Marele Singuratic.*

Din articolele publicate în *Luceafărul* Preda va alcătui o culegere selectivă, *Imposibila întoarcere*, apărută în 1971. Titlul anunţă deja o temă de bază, destinul ţărănimii. Colectivizarea agriculturii fusese încheiată de zece ani. Roadele pozitive ale acestui act politic nu se întrezăreau: C.A.P.-urile produceau datorii enorme pe care, periodic, statul era nevoit să le anuleze. Ţăranii deposedaţi de pământ şi transformaţi în zilieri prost retribuiţi, cu timpul din ce în ce mai prost, sau chiar deloc, părăsesc satele în căutare de muncă pe şantiere. Preda înregistrează aceste schimbări mai întâi cu

nedumerire, apoi pe un ton din ce în ce mai iritat. Nu contestă colectivizarea în sine, căci o considera ca făcând parte din mersul obiectiv al istoriei.

„Întoarcerea" istoriei este imposibilă. Preda amestecă însă premisele judecăţilor sale. El observă că în Occident numărul celor care lucrează în agricultură este din ce în ce mai mic şi compară această realitate cu situaţia din România, unde din ce în ce mai puţini locuitori ai satelor lucrau câmpul, strângerea recoltelor ajungând în sarcina armatei şi a şcolii. Reducerea numărului de ţărani în Occident se datora mecanizării intense a agriculturii, în timp ce în România era vorba despre dezinteresul ţăranilor pentru o muncă neretribuită. Preda nu comentează asta, este contrariat în schimb de faptul că Năstase Besensac din Siliştea-Gumeşti are televizor (la care-l vedea zilnic pe Ceauşescu, aş comenta). Ce să caute un televizor în lumea rurală? se întreabă subtextual scriitorul. Maşinismul nu ne modifică dramatic structura psihică, nu e el nociv? Totuşi, un Cadillac sau măcar o Dacie 1300 sunt o bucurie a vieţii „atâta timp cât nu putem defini exact şi concret în ce poate consta adevărata bucurie a vieţii".

„Lumea în care există inegalităţi pe glob nu e o lume dreaptă, pentru că majoritatea roadelor creşterii economice a ţărilor capitaliste au luat drumul bogatului şi o redistribuire raţională a bunurilor se impune", preia Marin Preda tezele comunismului.

Dar scriitorul?

Scriitorul trebuie să evite mai întâi de toate evazionismul literar. Evazionismul literar ar fi „ocolirea premeditată, programatică a problemelor reale şi obsedante ale timpului şi societăţii noastre contemporane şi evadarea, cu ajutorul unor torente de cuvinte şi imagini, într-un univers al închipuirii, care nu reprezintă nimic din ceea ce freamătă nici măcar conştiinţa scriitorului evazionist, nicicum conştiinţa contemporanilor săi".

Această descriere a maladiei literare numite evazionism poate însemna orice. Este denunţat onirismul? Suprarealismul? Lipsa de angajare politică faţă de regim? Literatura psihologică?

Evazionist ar fi şi Preda, căci „problemele reale şi obsedante" ale timpului său (anii 70) erau lipsa de libertate (politică, de mişcare, a cuvântului), trucarea realităţii, trucarea scării de valori sociale, culturale, întreţinerea unei atmosfere de ostilitate faţă de valorile occidentale în respectul cărora fusese edificat statul modem român etc. În mediul rural, rănile produse în psihologia maselor nici măcar nu se cicatrizaseră. Cultul lui Ceauşescu devenise megalomanie. Controlul statului comunist pătrundea chiar şi în intimitatea vieţii de familie. Preda se eschivează din faţa unor asemenea teme care defineau viaţa românilor şi, cel puţin pentru un scriitor realist, aceasta este o dovadă de evazionism. Iată o posibilă explicaţie: „ăsta e aspectul care sperie adesea pe omul nostru de cultură: dacă punem viaţa noastră sub lupa totală a adevărului, nu se vor găsi oameni slabi care, privindu-l, vor dezarma şi coeziunea colectivităţii noastre naţionale va slăbi?" Explicaţia aceasta nu poate servi unui scriitor ci, mai degrabă, unui ideolog, unui propagandist al ideologiei comuniste. Ce înseamnă „coeziunea colectivităţii noastre naţionale"? Ar putea ea să slăbească din cauza adevărului rostit de scriitor? Creşte „coeziunea colectivităţii noastre naţionale" prin escamotarea, eludarea, ori mistificarea adevărului? „Coeziunea colectivităţii noastre naţionale", manifestată în jurul lui Hitler, a lui Kim Ir Sen, a lui Ceauşescu a fost o adevărată „coeziune a colectivităţii noastre naţionale"? La asemenea întrebări, cineva poate răspunde şi afirmativ, pentru că este o chestiune de opţiune între literatura care vehiculează poncife totalitariste şi o literatură a adevărului trăit cu mintea, cu imaginaţia.

Preda disociază între spiritul primar agresiv şi spiritul revoluţionar. Spiritul primar agresiv ar fi acea stihie care tinde să conteste valorile spiritului în timpul unor intense frământări sociale. Spiritul revoluţionar rămâne nedefinit. Acelaşi lucru observase Vlad Georgescu în cuvântările lui Ceauşescu: „Nu ne este prea limpede ce înţelege preşedintele prin «spirit revoluţionar», conceptul pare să fie un fel de cuvânt magic de la care se poate aştepta orice minune, în orice domenii”…

George GEACÂR, *Marin Preda* şi *mitul omului nou,*
Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2004, pp. 78-81

Cuprins

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE
- REFLECŢII ASUPRA PREZENTULUI
- REFLECŢII ASUPRA VIITORULUI
- DESPRE EVAZIONISM, LITERAR ŞI SOCIAL
- FATALITATEA RELAŢIEI
- IATĂ ŢĂRANUL!
- CĂRŢILE DEASUPRA APEI
- NEOBOSITA INVENTIVITATE A TIPULUI INFECT
- SPIRITUL PRIMAR AGRESIV ŞI SPIRITUL REVOLUŢIONAR
- SCRIITORUL ŞI MARILE SEISME
- CÂŢI OAMENI CUNOAŞTEM?
- PERSPECTIVA DE A DEVENI MORALIST
- COMPROMISUL CU PRIETENI
- COMPROMISUL CU IDEILE
- OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (I)
- OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (II)
- OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (III)
- UN SEMN DE ÎNTREBARE
- DESPRE ACTUALITATEA LUI I.L. CARAGIALE
- CE NE SPUNE ORION?
- CIUDATELE OBICEIURI ALE BUCUREŞTENILOR
- SADOVEANU, SAU PLĂCEREA DE A SCRIE
- UN COŞMAR
- BĂTRÂNUL ÎNVĂŢĂTOR
- ŞERPI PE HÂRTIE
- UN NOU SCRIITOR
- FARMECUL UITAT AL TEATRULUI
- AGRESIVITATEA LA VOLAN
- CITITORUL NEÎNFRÂNT
- SOCIETATEA AGRARĂ ŞI UMANISMUL

CÂȚI OAMENI NE VOR HRĂNI
UTOPIE MODERNĂ
ORA DESPĂRȚIRII DE UN PRIETEN
UN CETĂȚEAN CARE SCRIE
SPERIETORI DE CIORI
CONFESIUNI
UN ÎNVĂȚĂTOR CIUDAT
MAREA CĂLĂTORIE
FALSUL LIBRAR
FUSESERĂ ACOLO EXAMENELE MAI GRELE?
STÂLPUL DE FOC IMAGINAR
PROFESORII
O ORĂ DE ISTORIE
VIOLENȚA
DESPĂRȚIREA NEȘTIUTĂ
REFLECȚII RISIPITE
TEMA POVESTITORULUI
IMPOSIBILA ÎNTOARCERE
CUM AM SCRIS „RISIPITORII”
FĂCĂTORII DE CUVINTE
ADEVĂR ȘI ÎNCHIPUIRE
ÎNSUȘIRE PIERDUTĂ
CUM SCRIEM
CÂND SCRIEM CEA MAI BUNĂ CARTE
CONTRIBUȚIE DE ISTORIE LITERARĂ
RISCUL SCRIITORULUI ȘI AL CITITORULUI SĂU
NOUTATEA TIPURILOR UMANE
DESPRE „INTRUSUL”
DESPRE TEATRU
POLEMICA
CIRCUITUL UNIVERSAL
CREAȚIE ȘI MORALĂ
CE VOM CITI MÂINE?
CĂRȚI ȘI EROI
SCRIITORUL ȘI CUVÂNTUL
CRONOLOGIE
PREFAȚĂ

FLORIN MUGUR ÎN DIALOG CU MARIN PREDA
REFERINȚE CRITICE

Table of Contents

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE 5
REFLECŢII ASUPRA PREZENTULUI 6
REFLECŢII ASUPRA VIITORULUI 9
DESPRE EVAZIONISM, LITERAR ŞI SOCIAL 15
FATALITATEA RELAŢIEI 18
IATĂ ŢĂRANUL! 23
CĂRŢILE DEASUPRA APEI 26
NEOBOSITA INVENTIVITATE A TIPULUI INFECT 30
SPIRITUL PRIMAR AGRESIV ŞI SPIRITUL REVOLUŢIONAR 32
SCRIITORUL ŞI MARILE SEISME 40
CÂŢI OAMENI CUNOAŞTEM? 44
PERSPECTIVA DE A DEVENI MORALIST 47
COMPROMISUL CU PRIETENI 50
COMPROMISUL CU IDEILE 54
OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (I) 58
OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (II) 62
OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII (III) 65
UN SEMN DE ÎNTREBARE 69
DESPRE ACTUALITATEA LUI I.L. CARAGIALE 75
CE NE SPUNE ORION? 84
CIUDATELE OBICEIURI ALE BUCUREŞTENILOR 87
SADOVEANU, SAU PLĂCEREA DE A SCRIE 92
UN COŞMAR 96
BĂTRÂNUL ÎNVĂŢĂTOR 100
ŞERPI PE HÂRTIE 108
UN NOU SCRIITOR 112
FARMECUL UITAT AL TEATRULUI 117
AGRESIVITATEA LA VOLAN 121
CITITORUL NEÎNFRÂNT 125
SOCIETATEA AGRARĂ ŞI UMANISMUL 129

CÂŢI OAMENI NE VOR HRĂNI 133
UTOPIE MODERNĂ 136
ORA DESPĂRŢIRII DE UN PRIETEN 139
UN CETĂŢEAN CARE SCRIE 142
SPERIETORI DE CIORI 147
CONFESIUNI 150
UN ÎNVĂŢĂTOR CIUDAT 151
MAREA CĂLĂTORIE 155
FALSUL LIBRAR 161
FUSESERĂ ACOLO EXAMENELE MAI GRELE? 166
STÂLPUL DE FOC IMAGINAR 170
PROFESORII 173
O ORĂ DE ISTORIE 178
VIOLENŢA 182
DESPĂRŢIREA NEŞTIUTĂ 186
REFLECŢII RISIPITE 192
TEMA POVESTITORULUI 193
IMPOSIBILA ÎNTOARCERE 196
CUM AM SCRIS „RISIPITORII” 200
FĂCĂTORII DE CUVINTE 204
ADEVĂR ŞI ÎNCHIPUIRE 208
ÎNSUŞIRE PIERDUTĂ 211
CUM SCRIEM 212
CÂND SCRIEM CEA MAI BUNĂ CARTE 214
CONTRIBUŢIE DE ISTORIE LITERARĂ 215
RISCUL SCRIITORULUI ŞI AL CITITORULUI SĂU 218
NOUTATEA TIPURILOR UMANE 220
DESPRE „INTRUSUL” 222
DESPRE TEATRU 224
POLEMICA 226
CIRCUITUL UNIVERSAL 228
CREAŢIE ŞI MORALĂ 231
CE VOM CITI MÂINE? 232
CĂRŢI ŞI EROI 235

SCRIITORUL ŞI CUVÂNTUL 246
CRONOLOGIE 250
PREFAŢĂ 258
FLORIN MUGUR ÎN DIALOG CU MARIN PREDA 264
REFERINŢE CRITICE 269